

«En indbildt Syge er en virkelig Syge»

Innbilningskraften som tema i Ludvig Holbergs essayistikk.

Daniel Nilsen Morlandstø

Masteravhandling i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
Våren 2012

Til minne om Roald Nilsen (1937-2009)

Forord

Jeg vil først og fremst få takke min veileder Eivind Tjønneland for gode, lærerike og inspirerende veiledningstimer, og for all støtte og oppmuntring i prosessen med å skrive denne avhandlingen.

Dernest vil jeg takke Oskar T. R. Henriksen, Harald O. Nødtvedt og Kjetil Evjen for tips og råd underveis, og for utallige oppløftende kaffe- og kakaopauser.

Jeg må også takke min søster, Maren N. Morlandstø, og Therese G. Eide for deres hjelp med oversettelsene av engelske sitater i teksten.

Jeg skylder Oskar T. R. Henriksen og Therese G. Eide en ekstra takk fordi de tok seg bryet med å lese og kommentere hele oppgaven. Det samme gjelder min mor, Nina Morlandstø som også har lest oppgaven.

I tillegg må jeg takke min far, Svein Kjetil Nilsen, og hans forlovede, Nina Bjørndal, for at jeg fikk grave meg ned i kjelleren deres da jeg trengte det som mest.

Til slutt må jeg takke min kjære kone, Carita, for at hun ikke bare har holdt ut med meg i denne perioden, men for at hun også har presset meg til å prestere mitt ypperste.

Takk skal dere ha, alle sammen.

Daniel N. Morlandstø

Bergen

15. mai 2012

Innholdsliste

1.0.0.0 Summary in English.....	6
2.0.0.0 Sammendrag på norsk.....	7
3.0.0.0 Innledning.....	8
4.0.0.0 Malebranche – De la recherche de la vérité («Søken etter sannhet»)	18
4.1.0.0 Innbilningskraftens fysiske opphav.....	19
4.2.0.0 Ting som påvirker innbilningskraften.....	20
4.3.0.0 Koblingen mellom kropp og sjel.....	21
4.3.1.0 Essayet.....	23
4.3.1.1 Michel de Montaigne.....	25
4.3.1.2 Francis Bacon.....	26
4.3.2.0 Holberg og sjelen.....	28
4.4.0.0 Koblingen av hjernefibre.....	29
4.4.1.0 Hvordan hjernespolene danner minner og vaner.	30
4.5.0.0 Inbilningskraftens evne til å påvirke kroppen fysisk.....	31
4.5.1.1 Arvesynden.....	32
4.6.0.0 Følsomheten i hjernefibre.....	33
4.6.1.0 Er innbilningskraften bare til hinder?.....	34
4.7.0.0 Grunner til at innbilningskraften kan lede oss på villspor.....	35
4.7.1.0 Andre hindre.....	36
4.8.0.0 Sterk innbilningskraft.....	39
4.8.1.0 Ulemper med sterk innbilningskraft.....	39
4.8.2.0 Overnaturlige innbilninger.....	42
4.8.3.0 Fordeler med sterk innbilningskraft.	45
4.9.0.0 Oppsummering.....	46
5.0.0.0 Addison og The Spectator.....	49
5.1.0.0 Holberg og Addison.....	49
5.2.0.0 Addison og Malebranche.....	52
5.3.0.0 Vidd.....	53
5.3.1.0 Falskt vidd.....	54

5.3.1.1 Ordsspill.....	55
5.3.2.0 Vidd og dømmekraft.....	56
5.3.3.0 Sant vidd.....	58
5.4.0.0 Innbilningskraften.....	61
5.4.1.0 Synssansen.....	61
5.4.2.0 Uskyldige fornøyer og lykkens avhengighet av innbilningskraften	62
5.4.3.0 Beskrivelsens behag.....	65
5.5.0.0 Oppsummering.....	67
6.0.0.0 En kort avgrensning av Holbergs syn på innbilningskraften.	71
6.1.0.0 Julien Offray de La Mettrie.....	71
6.2.0.0 Bernard de Mandeville.....	73
6.3.0.0 Giorgio Baglivi.....	74
6.4.0.0 Musikkterapi.....	77
6.5.0.0 Gottsched mot Bodmer og Breitinger.....	79
6.6.0.0 Innbilningskraften i komediene.	82
6.6.1.0 Philosophus udi egen Indbildning.....	83
6.6.2.0 Jean Baptiste Molière.....	85
6.7.0.0 Oppsummering.....	87
7.0.0.0 Konklusjon.....	89
8.0.0.0 Tillegg 1: Oversikt over essay hvor Holberg nevner innbilningskraften.....	94
8.1.0.0 Moralske Tanker.....	94
8.2.0.0 Epistler.....	96
9.0.0.0 Litteraturliste.....	99

1.0.0.0 Summary in English

«En indbildt Syge er en virkelig Syge» - Innbilningskraften som tema i Ludvig Holbergs essayistikk («An imagined illness is a real illness» - The imagination as a theme in Ludvig Holberg's essays), is a masters thesis by Daniel N. Morlandstø. The Norwegian-Danish author Ludvig Holberg (1684-1754) wrote two collections of essays, *Moralske Tanker (Moral Reflections)* from 1744 and *Epistler (Epistles)* published in five volumes in 1748-54. This thesis will examine Holberg's description and use of the term *imagination* in his essays. I will compare Holberg to two other contemporary authors who has also written on the subject of imagination. The first of these two authors is the French priest Father Nicholas Malebranche (1638-1715), who wrote *De la recherche de la vérité (The Search after Truth)* in 1674-5, a work containing a whole book devoted to the imagination. The other is the English poet and essayist Joseph Addison (1672-1719) who founded and published the daily magazine *The Spectator* in 1711-12 and 1714. With these two authors as a basis for comparison, I will show that Holberg mostly described the imagination as a medical phenomenon. For him, the imagination was both a cause of problems and some diseases, but could also be the solution or cure for the same problems or diseases. Holberg discusses the imagination for the purpose of educating his readers so that they may make use of their imagination to help cure diseases and break delusions. Malebranche also claims that the soul, and by extension the imagination, never can be fully recognised by the human mind, and that we therefore must seek our answers in the Revelation. This makes it possible for essayists like Holberg to give descriptions of the imagination without having to do it in a very academic way, since if nobody can know the imagination, everybody may have an opinion about it. Addisons descriptions of wit and the poetic use of the imagination does not seem to have been something Holberg has taken any special interest in. Instead the two authors are on common ground when Addison portrays the imagination as a place where a man may retreat to his innocent pleasures in order to avoid more sinful pleasures, and Holberg shows how imagined happiness is real happiness, and that a man's mind is his heaven. In addition, I will shortly survey some other contemporary sources, and some of Holberg's comedies to gain a more nuanced picture of Holberg's views on the imagination. With all this I will show that Holberg is mostly concerned with the healing powers of the imagination, and with how a disciplined and trained imagination can be a powerful tool, and an important part of the enlightened man.

2.0.0.0 Sammendrag på norsk

Denne avhandlingen, «En indbildt Syge er en virkelig Syge» - Innbilningskraften som tema i Ludvig Holbergs essayistikk av Daniel N. Morlandstø, tar for seg Ludvig Holbergs (1684-1754) bruk og beskrivelse av innbilningskraften i essayene i *Moralske Tanker* fra 1744 og *Epistler*, som kom ut i fem bind i 1748-54. Jeg vil sammenligne Holberg med to samtidige forfattere som også skrev om innbilningskraften. Den første av disse er den franske presten fader Nicolas Malebranche (1638-1715), som skrev *De la recherche de la vérité (Søken etter sannhet)* i 1674-5. Dette verket inneholder en hel bok som omhandler innbilningskraften. Den andre forfatteren er den engelske poeten og essayisten Joseph Addison (1672-1719) som grunnla og utga et daglig tidsskrift kalt *The Spectator* (Tilskueren) i 1711-12 og 1714. Med disse to forfatterne som grunnlag for sammenligning, vil jeg vise hvordan Holberg for det meste beskriver innbilningskraften som et medisinsk fenomen. For ham var innbilningskraften både en årsak til problemer og sykdommer, men kunne også være løsningen eller medisinen til de samme problemene og sykdommene. I motsetning til Malebranche, som ville at innbilningskraften skulle brukes som et verktøy i kampen om å få innsikt i skjulte sannheter, beskriver Holberg innbilningskraften for å opplyse leserne sine slik at de kan ta i bruk denne evnen til å kurere sykdommer og bryte ut av vrangforestillinger. Malebranche hevdet også at sjelen, og dermed innbilningskraften, aldri kan erkjennes fullt ut, og at vi derfor må finne svar i åpenbaringen. Dette gjør det mulig for essayister som Holberg å beskrive innbilningskraften uten at de trenger å følge akademiske krav til tekstene. Ettersom ingen kan vite noe om innbilningskraften, så kan alle mene noe om den. Addisons beskrivelser av vidd og den poetiske bruken av innbilningskraften, ser ikke ut til å være noe Holberg har vært særlig interessert i. I stedet ser det ut som det er når Addison beskriver hvordan innbilningskraften kan være et sted hvor man kan trekke seg tilbake og nyte uskyldige fornøyer, og Holberg viser hvordan innbilt lykke kan være virkelig lykke, at de to har mest til felles. I tillegg skal jeg kort gjennomgå noen flere samtidige kilder og Holbergs egne komedier for å gi et mer nyansert bilde av Holbergs syn på innbilningskraften. Med alt dette vil jeg vise at Holberg for det meste er opptatt av innbilningskraftens helbredende evner, og av hvordan en disiplinert og trent innbilningskraft kan være et mektig redskap, og en viktig del av et opplyst menneske.

3.0.0.0 Innledning

Innbilningskraft, forestillingsevne, imaginasjon, fantasi. Kjært barn har mange navn. En ting er i alle fall sikkert: Når Holberg i forberedelsen til *Moralske Tanker* skriver «Man seer af mine Skrifter, som Tiid efter anden ere komne for Lyset, at jeg haver søgt at moralisere paa adskillige Maader» (Holberg 1992: 18), og i innledningen til *Epistler* skriver at det alltid har vært hans «Forsæt at *moralisere* paa alle brugelige Maader» (Holberg 1944-54 I: IV), gjelder det ikke minst hans behandling av innbilningskraften. Akkurat som moraliseringen kan omfatte flere, eller alle, sjangre, er innbilningskraften også tilstede på mange ulike områder, og når Holberg behandler den, er det som regel for å kritisere en eller annen form for utvekst av innbilningskraften. Holberg er opptatt av innbilningskraftens rolle, og kritiserer ugunstige utvekster av innbilningskraft, for eksempel vrangforestillinger. Han er ikke interessert i å konstruere noe helhetlig system for å forstå innbilningskraften, og heller ikke vil han komme med noen komplett filosofisk beskrivelse. I stedet viser han eksempler på hvilke effekter innbilningskraften kan ha, og viser hvordan man kan beherske innbilningskraften, eller hvordan den kan beherske oss.

I den forbindelse er jeg interessert i å undersøke om Holberg skriver mer om innbilningskraften som et medisinsk problem enn om innbilningskraft som en poetisk evne, og i så fall hvorfor det er viktigere for Holberg å skrive om de medisinske sidene ved innbilningskraften enn de poetiske. Hvordan kan i så fall folkeopplyseren Holberg tillate seg å skrive så mye om innbilningskraften innen områder som medisin og patologi uten å være fagmann på området?

Med utgangspunkt i to ulike kilder, den franske presten Nicolas Malebranche (1638-1715) som skriver om det medisinske ved innbilningskraften og den engelske poeten og essayisten Joseph Addison (1672-1719) som skriver om det poetiske, vil jeg undersøke om det er mulig å si noe om disse påvirkningene har hatt noe å si for Holbergs valg av fokus på innbilningskraften. Med dette håper jeg å kunne legge en ny synsvinkel til Holbergforskningen, og kanskje oppdage noen kilder som ikke har blitt dokumentert før, og ikke minst vise at Holberg så på innbilningskraften som en viktig og voldsom kraft, og ikke bare en sjelsevne hos dikteren.

Når det gjelder moralisering, er vel ingen av Holbergs tekster mer eksplisitt moraliserende enn *Moralske Tanker*, essaysamlingen som kom ut første gang i 1744, og

Epistler, som kom ut i fem bind i 1748-54. Derfor er det i all hovedsak disse verkene jeg skal forholde meg til i denne avhandlingen.

At Holberg er opptatt av innbilningskraften er ikke så rart. I den perioden vi i dag ofte kaller opplysningstiden var innbilningskraften et mye studert emne. Både i poetisk og vitenskapelig litteratur finner man utallige eksempler på verker som helt eller delvis er viet innbilningskraften. Den amerikanske kulturhistorikeren og 1700-tallsforskeren G. S. Rousseau har vist at innbilningskraften ble heftig diskutert, ikke minst av datidens leger. For dem var det viktig å beskrive innbilningskraften, for «innbilningskraften måtte bli vitenskapelig dokumentert før den kunne erklæres syk av leger, og deretter helbredes. Man kan ikke kurere en ukjent sykdom.» (Rousseau, 1969: 119)¹. Men det var ikke bare leger som diskuterte innbilningskraften. Teologer, filosofer, poeter og andre deltok i debatten. Innbilningskraften er nemlig en så viktig del av mennesket at når den først ble oppdaget og forsøkt systematisert ble det et poeng for alle slags tenkere og skribenter å definere innbilningskraftens rolle innenfor sitt felt. Her kan man trekke inn Holberg, men han var altså langt fra alene om å skrive om denne evnen, og i motsetning til mange andre tar Holberg sjelden innbilningskraften opp til direkte belysning². Likevel er innbilningskraften en viktig del av det en forfatter skriver, og om den ikke er eksplisitt nevnt, kan den kanskje sees igjen i tekstene som en sammenblanding av myter, stereotypier, strømninger i tiden, rådende teorier og ikke minst forfatterens egen erfaring og verdensanskuelse (Golden 1969: 4).

Innbilningskraften ble altså behandlet innenfor felter som medisin, teologi, poetikk, politikk, pedagogikk og flere. Her i denne avhandlingen kommer jeg til å fokusere mest på innbilningskraften innenfor medisin og poetikk. Det betyr at jeg blant annet ikke kommer til å gå noe videre inn på innbilningskraften som politisk og teologisk sprengkraft. For å kunne forestille seg et Utopia trenger man innbilningskraft, og den oppmerksomheten som ble innbilningskraften til gode gjorde kanskje sitt til å bidra til de store revolusjonene på slutten av 1700-tallet. Innbilningskraften er en farlig evne, som kan spore an subversive strømninger, samtidig som den også er en helt nødvendig del av mennesket og dets forståelse av alt som ligger utenfor det selv. Selv om jeg i det følgende kommer til å ta opp periodens forsøk på å

1 «*The imagination had to be scientifically authenticated before it could be declared ill by physicians, and in turn cured. One cannot cure an unknown disease.*» (Rousseau, 1969: 119).

2 For mer litteratur om de mange diskusjonene, forklaringene og debattene omkring innbilningskraften i opplysningstiden, se blant andre Dürbeck, Gabriele (1998) eller Rousseau, G. S. (1969).

temme og disiplinere den, vil jeg holde det revolusjonære og politiske utenfor denne undersøkelsen, rett og slett fordi det ikke er plass til å ta med et så stort felt innenfor de rammene en slik avhandling som dette må forholde seg til.

Et annet interessant perspektiv, som jeg heller ikke har plass til å komme noe nærmere inn på, er å se på innbilningskraften i forbindelse med latter. Her kan man nok finne mange likhetstrekk. I komediene er latteren med på å dressere publikum gjennom at Holberg stiller opp og stiller ut eksempler på menneskelig dårskap slik at publikum kan se og le av disse karakterene, som på tross av at de kan være en smule overdrevne, også er festet i allmenne trekk som publikum kan kjenne igjen hos seg selv eller hos andre. Dermed får latteren ideelt sett en disiplinerende og oppdragende funksjon ved at det latterlige blir fremvist som det det er. I tillegg kan «humor i reflekterande tekstar [...] knyttast til det ved teksten som gjer at lesaren fordoblar blikket på ein situasjon» (Nyrnes 2002: 363). I *Libr. I*, epigramm. 161 i *Moralske Tanker* skriver Holberg en del om det latterlige, og nummer 249 i Addison's tidsskrift *The Spectator* handler også om latteren. Og som innbilningskraften, kan også latteren settes i sammenheng med galskap om man får for mye av den. Kommer latteren på villstyr, kan den bli nedbrytende, på samme måte som innbilningskraften. Begge disse evnene kan virke disiplinerende, men må selv også disiplineres for ikke å løpe løpsk og virke mot sin hensikt. Som Erik A. Nielsen skriver i *Holbergs komik*: «Når Holberg selv stiller den fordring, at der skal være munterhed og festivitas i en komedie, så forstår han det visstnok i forbindelse med narrens forrygende galskab» (Nielsen 1984: 271). Denne innfallsvinkelen blir dessverre for omfattende for denne avhandlingen, og jeg må derfor nøye meg med det lille jeg har skrevet om latteren her.

Det jeg derimot skal ta med er hvordan man hos Holberg kan se på innbilningskraften i medisinhistorisk lys. Jeg vil også se på hvorfor Holberg, som lekmann, kan tillate seg å moralisere også innenfor medisin. For å kunne si noe om det blir jeg nødt til å trekke inn flere forfattere som Holberg har hatt et forhold til, og som kan være med på å si noe om den tradisjonen Holberg skrev i, og som tillot ham å skrive som han gjorde.

Som nevnt over var innbilningskraften da den for alvor ble satt under vitenskapens lupe på 16- og 1700-tallet, et spørsmål mange kloke hoder forsøkte å finne svar på. For mange var innbilningskraften et problem, men samtidig en viktig del av menneskets mentale egenskaper. Denne ambivalensen gjorde kanskje innbilningskraften enda mer interessant som

studieobjekt. Innbilningskraften ble behandlet i tunge, filosofiske verker, før Holbergs tid kanskje aller grundigst av den tidligere nevnte franske, katolske presten og kartesianeren Nicholas Malebranche, som i sitt verk *De la recherche de la vérité* (Søken etter sannhet), utgitt for første gang i 1674-5, brukte en hel bok på å greie ut om innbilningskraften. Malebranche forsøker å bygge et fullstendig og overordnet filosofisk system der han kan plassere, definere og forklare innbilningskraften og hvordan den henger sammen med andre evner og egenskaper i et menneske. Han nøyer seg ikke bare med å beskrive effekten av innbilningskraften, men går i dype detaljer om innbilningskraftens medisinske og fysiologiske oppbygning. Malebranche forsøker å dekke alt, til og med innbilningskraftens rolle i forholdet mellom kropp og sjel blir grundig drøftet.

Selv om han kanskje er den grundigste, er ikke Malebranche den eneste som skriver om innbilningskraften. Langt ifra. Hvis vi ser på kilde- og litteraturhenvisningene i Gabrielle Dürbecks *Einbildungskraft und Afklärung: Perspektiven der Philosophie, Anthropologie und Ästhetik um 1750* som tar for seg innbilningskraft i Europa i første halvdel av 1700-tallet, ser vi at det finnes et en rik mangfoldighet av tekster fra perioden som tar opp nettopp dette med innbilningskraften.

Av disse tekstene har jeg valgt å se nærmere på Joseph Addisons (1672-1719) *The Spectator*, et populærfilosofisk tidsskrift som kom ut i London i 1711-12 og 1714. Ifølge Clarence DeWitt Thorpe var Addison den første som diskuterte innbilningskraftens behag i England, og dermed er det naturlig at han, i likhet med Malebranche, regnes som en viktig foregangsmann på feltet (Thorpe 1935: 216-17). Faktisk mener enkelte at Addison startet en ny æra i tenkningen omkring innbilningskraften som varte nesten hele århundret. (Schulte-Sasse 1986-7: 28). Addisons innflytelse på samtidige og senere forfattere gjør det derfor rimelig at det er nettopp ham jeg benytter som kilde her. *The Spectator* består av 635 stykker, og det seier seg selv at jeg ikke kan gå nærmere inn på alle. Derfor har jeg begrenset meg til nr. 58-63 om vidd (*wit*), og serien fra nummer 411-421 om innbilningskraftens nytelser (*the pleasures of imagination*), i tillegg til nummer 110 om spøkelser.

Jeg vil begynne diskusjonen med å ta for meg Malebranche og hans fremstilling av innbilningskraften, og flette inn Holbergs egne synspunkter på det samme i den samme teksten på de stedene der det passer. Denne delen vil i hovedsak ta for seg innbilningskraften som et medisinsk fenomen. For å få en idé om hvordan innbilningskraften hører sammen med

kroppen, vil jeg begynne med å gå gjennom det Malebranche mener er innbilningskraftens fysiske opphav, før jeg går videre med å diskutere innbilningskraftens rolle i forholdet mellom legeme og sjel. Her kommer jeg også kort inn på essayet som sjanger, og dets forhold til innbilningskraften. Noen lang diskurs omkring innbilningskraftens plass i essaysjangeren og vice versa har jeg imidlertid sett meg nødt til å unnlate å begi meg inn på. Selv om det ville vært et spennende spor å følge, må det i så fall gjøres i en annen tekst som har viet essaysjangeren i seg selv større plass enn det jeg har kunnet tillate meg å gjøre her. Derfra går jeg videre til å se litt på sammenhengen mellom innbilningskraft og erindring. Til slutt i denne delen vil jeg se nærmere på det som er Malebranches hovedfokus, nemlig hvordan innbilningskraften kan være til støtte eller til hinder for menneskets søken etter sannhet. Her vil det også komme frem hvordan Malebranche er opptatt av åndelige, evige spørsmål, og innbilningskraftens rolle i jakten på sannhet, mens Holberg i større grad er opptatt av hvordan innbilningskraften kan være til støtte eller hinder for mennesket i dets daglige liv.

Den neste delen tar utgangspunkt i Addisons tekster om den poetiske innbilningskraften, og på samme måte som i den første delen vil jeg flette Holberg inn i teksten. Denne delen begynner med at jeg gir en kort oversikt over forholdet mellom de tre forfatterne Malbranche, Addison og Holberg. Deretter skal jeg ta utgangspunkt i Addisons beskrivelse av viddet, og innbilningskraftens forutsetning for dette. I den forbindelse vil jeg se på Addisons definisjoner av sant og falskt vidd, og vil da komme inn på forholdet mellom innbilningskraft og dømmekraft, i tillegg til å se på hvordan Holberg bedømmer ordspill på en annen måte enn Addison, som fordømmer dem. Til slutt skal jeg vise hvordan han ser på synssansen som en forutsetning for den kreative innbilningskraften, og hvordan den dermed også er knyttet til kroppen.

I den tredje delen har jeg tatt for meg et lite utvalg av andre samtidige forfattere som kan være med på å fylle ut det kartet de to første delene har tegnet over Holbergs fremstilling av innbilningskraften. Ved å vise noen utvalgte andre forfattere og deres syn på innbilningskraften, og stille dem opp mot Holberg, vil jeg ringe inn og dermed kunne presentere et klarere bilde av hvordan Holberg fremviser sitt syn på innbilningskraften. For å forsøke å dekke meg på alle bauer og kanter har jeg valgt forfattere fra de viktigste landene i Europa, slik at de ikke bare representerer en tematisk, men også en geografisk og til dels kulturell variasjon. På den måten håper jeg å kunne avgrense Holberg på så mange kanter som mulig.

Jeg begynner denne delen med den franske legen La Mettrie og hans tanke om at mennesket er sjelløst, og at innbilningskraften dermed bare må være mekanisk. Jeg går videre til den hollandsk-engelske legen de Mandeville, som blir kritisert av Holberg for å være en dårlig moralist. Videre viser jeg hvordan den italienske legen Baglivi mener at innbilningskraften har en effekt når det gjelder å kurere sykdom, og hvordan Holberg mente at musikkterapi har noe for seg. Deretter ser jeg litt på debatten mellom tyskeren Gottsched og sveitserne Bodmer og Breitinger, hvor tyskeren kritiserte sveitsernes syn på den kreative innbilningskraften. Til slutt tar jeg med et lite overblikk over innbilningskraftens funksjon i Holbergs egne komedier, og Molières innflytelse på dette.

Denne måten å dele inn stoffet på fører til at det ikke vil bli noen egen del om Holberg. I stedet har jeg valgt å la Malebranche og Addison styre hovedtemaene, og så ha en del med mange mindre avgrensinger, mens Holberg i alle deler gjennomsyrrer teksten. På den måten mener jeg at teksten får en god struktur, samtidig som jeg aldri slipper taket i Holberg.

Å skulle greie ut om 1700-tallets syn på innbilningskraften er ikke en likefrem operasjon. Ikke bare er mengden kilder overveldende, men innbilningskraften blir også diskutert på flere ulike fagfelt. Ta igjen medisin som eksempel. På den ene siden blir innbilningskraften beskrevet fysiologisk ut fra tidens syn på menneskelig anatomi, mens den på den andre siden også blir vurdert som både mulig årsak og kur for en rekke ulike plager. Hvor stor påvirkning innbilningskraften har på kroppen, og hvorvidt man fysisk kan forandre kroppen ved hjelp av innbilningskraften, ble heftig debattert av både medisinere, forfattere og filosofer. Dette ble særlig illustrert gjennom debatten omkring gravides innbilningskrafts innvirkning på fosterets utseende³. I tillegg ble innbilningskraften kategorisert som poetens kanskje viktigste karaktertrekk, og forsøk på å analysere innbilningskraftens bruksområder i poetikken utgjør en stor del av diskusjonen omkring innbilningskraften. Innbilningskraften har sin plass i metafysikk og teologi, og også i tanken om at reprodutiv innbilningskraft egentlig er det samme som erindring eller hukommelse.

I denne avhandlingen vil jeg gjøre et forsøk på å gi et lite omriss av Holbergs samtids syn på innbilningskraften, med eksempler fra toneangivende forfattere, samtidig som jeg viser

---

3 Se Wilson, Philip K. (1992), der han greier ut om debatten omkring mødres innbilningskrafts mulighet for å påvirke fosteret fysisk, som oppstod etter at Mary Toft i 1725 påstod at hun hadde født et kull med kaninunger. Se også Rousseau (1971).

hvordan dette spiller en viktig rolle i Holbergs forfatterskap, med hovedvekt på essayene i *Moralske Tanker* og *Epistler*.

I tillegg til å kunne gi et bilde av Malebranches og Addisons innflytelse på Holberg, vil jeg undersøke hvor stor rolle innbilningskraften spiller hos disse tre, og ikke minst hvilken rolle innbilningskraften har. Er det slik at innbilningskraften er et problem eller et middel for å løse andre problemer? Er den begge deler?

Når jeg altså ser på Malebranches og Addisons innflytelse på Holberg, blir dette en kildeundersøkelse som sammenligner og peker på likheter og ulikhet, og ser etter spor de tidligere forfatterne kan ha satt hos Holberg. Det blir viktig å trekke linjer mellom Holberg og de som har gått før ham. Det er først når man har undersøkt hvilke kjemper Holberg har stått på skuldrene til, man kan si noe om hvordan disse kjempene har løftet ham frem. Men dette vil også være en systematisk undersøkelse der Holbergs beskrivelse av innbilningskraften, og hans bruk av det samme, blir gransket nærmere.

Når det gjelder hvilke av Holbergs essay fra *Moralske Tanker* jeg skal fordype meg i, har en del av dem blitt valgt ved hjelp av søk etter nøkkelord. Universitetet i Bergen har i samarbeid med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab laget en søkbar prototype av den digitale Holbergutgave⁴. Der har jeg søkt på en del nøkkelord, som *imagination*, *phantasie*, ulike varianter og sammensetninger av *indbildning* og ord som *Geist* og *esprit*. På dette grunnlaget har jeg dermed tatt utgangspunkt i de essayene der Holberg eksplisitt nevner innbilningskraften i *Moralske Tanker* og *Epistler*, og kan på den måten også utvide søket til andre av Holbergs skrifter, som for eksempel komediene, hvis det skulle være nødvendig med flere eller mer utfyllende eksempler derfra. Når det gjelder *Epistler* er de utstyrt med Billeskov Jansens kommentarer og indeksering, og fungerer dermed som et oppslagsverk. De ulike synonymene Holberg bruker for innbilningskraften har jeg funnet i *Holberg-Ordbog* (Hansen 1981-88). Når det gjelder sitater så har jeg selv oversatt alle som ikke er på norsk eller dansk. Dette har jeg valgt for at hele teksten skal være forståelig på samme språk. En annen grunn til at jeg har valgt å oversette alle engelske, franske og tyske sitater, er fordi jeg har strevet med å forstå artikler og bøker som ikke oversetter sitater på for eksempel fransk eller latin, noe som har gjort at tekstene ofte blir ubrukelige. For at det ikke skal bli for vanskelig å gå sitatene etter i sømmene, har jeg ved alle mine egne oversettelser lagt ved

---

4 Tilgjengelig på: holbergsskrifter.no

originaltekstene i fotnoter.

Se Tillegg 1 for en oversikt over de stykkene fra *Moralske Tanker* og *Epistler* jeg har valgt å fokusere på. Der har jeg gitt en kort beskrivelse av hvordan disse stykkene tar opp innbilningskraften, og der ser man tydelig at et overveldende flertall av dem trekker frem innbilningskraften i medisinske sammenhenger, i alle fall hvis man regner psykologi som underlagt medisinen. Av 19 essay handler 12⁵ av dem om enten hvordan innbilningskraften kan kurere sykdom, kan forårsake sykdom, eller hvordan forstyrret innbilningskraft kan helbredes av medisiner; 5⁶ av dem handler om hvordan vår lykkefølelse og smak er avhengig av hvordan vi oppfatter verden og hendelser rundt oss; mens bare to⁷ stykker tar opp innbilningskraftens funksjon i poetikken, og da bare indirekte. Dette viser tydelig at Holberg i all hovedsak har sett på innbilningskraften med medisinske briller når han har tatt opp emnet, og at det er grunnlag for å si at Holberg skriver mer om innbilningskraften som et medisinsk fenomen enn som et poetisk verktøy.

I tillegg til de essayene nevnt ovenfor og i Tillegg 1, vil jeg også ta ett annet essay i nærmere øyesyn. Dett er Libr I, Epigramm. 101, «Ingen kand sige, hvad sjælen er», i *Moralske Tanker* som jeg har valgt fordi den tar opp et tema som går igjen hos Malebranche, nemlig forholdet mellom kropp og sjel. Dette emnet er viktig for å forstå hvordan man på 1700-tallet plasserte innbilningskraften i forhold til kroppslige og sjelelige funksjoner, kanskje særlig viktig siden innbilningskraften står i en særstilling mellom de to. Derfor kan Holbergs innstilling til diskusjonen omkring kropp/sjel-problematikken være et nyttig innblikk i hans syn også på innbilningskraften.

Jeg er selvsagt ikke den første som skriver om Holberg, og må derfor naturligvis forholde meg til det andre har skrevet før meg. Når jeg har valgt å ta for meg Holbergs essay, så kommer man ikke utenom en autoritet som F. J. Billeskov Jansen (1907-2002) og hans tobinds doktorgradsavhandling *Holberg som epigrammatiker og essayist* fra 1938-39, der første bind tar for seg epigrammatikeren og andre bind essayisten. Billeskov Jansen har også gitt ut kommenterte utgaver av både *Epistler* og *Moralske Tanker*. Dette voldsomme arbeidet hvis kvalitet og rene mengde er overveldende, har vært av uvurderlig støtte i mitt eget arbeid.

---

5 Se Tillegg 1, nummer 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 18, og 19.

6 Se Tillegg 1, nummer 3, 4, 5, 12 og 13.

7 Se Tillegg 1, nummer 7 og 17.

Den jobben Billeskov Jansen har lagt ned i å forsøke å finne Holbergs kildemateriale er makeløs, og hans kommentarer til *Moralske Tanker* og *Epistler*, og registeret til sistnevnte, er gull verdt for alle som skal studere Holbergs essayistikk. Billeskov Jansen har også gitt titler til alle Holbergs essay, og det er disse titlene jeg bruker i denne avhandlingen.

Når jeg ser på Joseph Addison og *The Spectator* som mulig inspirasjonskilde, er det også naturlig å se på andre forskere som har studert det samme. Den som mest har gått inn for å bevise at Holberg har hentet betydelige mengder inspirasjon fra England og engelsk litteratur er, Viljam Olsvig i sin bok *Holberg og England*. Olsvig mener at Addison må ha vært en betydelig kilde for Holberg: «Addisons navn forekommer ikke i Holbergs skrifter, men skribenten Addison forekommer gang på gang» (Olsvig, 1913: 61). Francis Bull påpeker at Olsvig dessverre lider av at «synsvinklene er ofte ganske skjæve, de er formet av en lidenskap som gjør billedet fortegnat, og gir boken et naivt og uvidenskabelig præg tros al dens lærdom, og vækker ens skepsis og modsigelseslyst næsten paa hver eneste side» (Bull, 1913: 38). Og som Julius Paludan korrekt observerer i sin anmeldelse av *Holberg og England*, så kan det sies om Olsvig at: «hans fanatiske Ensidighed og fuldstændige Mangel paa videnskabelig Kritik og Methode gjør ham det umuligt at naa virkelige resultater» (Paludan, 1915: 347-8). Olsvigs iver og entusiasme, som fører ham langt forbi grensene til det vitenskapelige og metodologiske, har gjort at det er vanskelig å ta noe som helst av det han skriver for god fisk uten betydelige forbehold. Det betyr også at enhver som ser etter forbindelser mellom Holberg og engelsk litteratur må være ekstra påpasselig med å ikke dra for søkte eller usannsynlige konklusjoner for ikke å bli beskyldt for å være smittet av «[Olsvigs] vilde Hypotheser» (Paludan, 1915: 353).

Thomas Bredsdorff forsøker i sin bok *Den radikale Holberg* å tegne et bilde av Holberg som en framsynt demokrati- og kvinnesaksforkjemper, hvis meninger var langt forut for sin tid. Men det virker som om Bredsdorff i stedet prøver på prakke moderne idealer på Holberg, for å underbygge sin påstand om at Holberg var mer moderne i sin tankegang enn det som kanskje var tilfellet. Her får man på følelsen at Bredsdorff har forvillet seg inn i samme gate som Olsvig, og lar sin begeistring for Holberg være med på å bestemme resultatet. Det skal sies at han langt fra er like fanatisk og ekstrem som Olsvig, men de er nok ute i samme ærend, nemlig å få Holberg til å passe inn i en form som de har tenkt ut på forhånd, selv om formen kanskje ikke passer hundre prosent på innholdet. Selv om han har et

poeng når han skriver at det har vært en forseelse når man tidligere har sett på Holbergs kvinnesyn som «en kjær side af Holberg, som man ikke skulle tage for alvorligt» (Bredsdorff 1998: 6), så går han nok kanskje litt for langt i å peke på Holbergs radikalitet, når Holberg mange ganger er minst like konservativ som han er radikal. For eksempel skriver Holberg i ep. 514 om de gamle romere at «jo meere Regieringen nærmede sig til *Democratie*, jo meere aftoge Indbyggernes gode *Qualiteter*; jo meere Frihed, jo mindre Dyd» (Holberg 1944-54 V: 202). Han skriver også, blant annet i *Moralske Tanker* Libr. 1, epigramm. 101, «Ingen kand sige hvad sjælen er», om hvordan åndelige spørsmål helst bør begrunnes i åpenbaringen, altså Bibelen, heller enn å spekulere omkring ting man ikke kan vite: «Jeg vilde, at man herudi alleene vilde holde seg ved Revelationer» (Holberg 1992: 92). Herav ser man at selv om enn Holberg hadde en del radikale idéer, så hadde han dog også en del konservative trekk. Dermed blir det å fortegne bildet hvis man bare trekker frem den radikale siden slik Bredsdorff har gjort her. Med det i bakhodet vil jeg i fortsettelsen forsøke å gi et nyansert bilde av Holbergs fremstilling av innbilningskraften. På den måten håper jeg at denne avhandlingen vil kunne gi et verdifullt innblikk i Holbergs måte å se på innbilningskraften på, og det med en slik vinkling at avhandlingen vil være interessant lesning både for Holberg-kjennere så vel som lesere som ikke har så store forkunnskaper om Ludvig Holberg og hans skrifter.

4.0.0.0 Malebranche – *De la recherche de la vérité* («Søken etter sannhet»)

For å skaffe et grunnlag å sammenligne Holberg med, har jeg tatt med en teoretiker som skrev før både Holberg og Addison, og som begge nevner i sine tekster. Den franske, katolske presten Nicolas Malebranche (1638-1715) skrev i sin *De la recherche de la vérité* («Søken etter sannhet»), som ble utgitt for første gang i 1674-75, en del om innbilningskraften. Verket har faktisk en hel bok viet innbilningskraft og dens plass i menneskets søken etter sannhet. I det følgende vil jeg se på Malebranches ulike tilnærminger til innbilningskraften. Først skal jeg undersøke det Malebranche mener er innbilningskraftens fysiske egenskaper, eller opphav, og hva som påvirker innbilningskraften. Etter hvert blir det også nødvendig å se nærmere på hva Malebranche mente om forholdet mellom kropp og sjel, og hvordan erkjennelsens begrensninger kan gi rom for synsing.

Malebranche går grundig til verks i sin fremstilling av innbilningskraften. Selve verket dreier seg om menneskets søken etter sannhet, og innbilningskraftens rolle i denne søkingen er selvsagt en viktig del av denne biten av verket. Men Malebranche går også grundig gjennom innbilningskraftens fysikk, og han kvir seg ikke for å fortelle hva han synes er riktig bruk av innbilningskraften, og hvordan man burde disiplinere den. Han kobler også innbilningskraften opp mot flere ulike felter. Når det gjelder teologi eller metafysikk, diskuterer Malebranche forholdet mellom kroppen og sjelen, og innbilningskraftens plass i den sammenhengen. I forbindelse med medisin greier presten ut om det fysiske som skjer i kroppen når man bruker innbilningskraften, i tillegg til at han tar opp innbilningskraftens mulighet til å påvirke kroppen fysisk, eksemplifisert gjennom morens påvirkningskraft overfor fosterets utseende. Han tar også opp hva litteraturen kan gjøre med innbilningskraften, og hvordan skrekkhistorier kan påvirke mennesker med utrent innbilningskraft. Malebranche er også inne på hvordan innbilningskraften og hukommelsen er knyttet tett sammen. Mest av alt er han imidlertid opptatt av styrken på innbilningskraften. Hva som kjennetegner en sterk og en svak innbilningskraft, hva man kan gjøre for å trene innbilningskraften sterkere, og selvsagt hvilke grep man må ta for at man fremdeles skal kunne ha den sterke innbilningskraften under viljens kontroll. Her skal jeg presentere litt av alt dette for å gi leseren en idé om Malebranches forestillinger om innbilningskraften slik at vi har et bakteppe til vi etter hvert også skal se nærmere på Holberg og Addison. I det følgende skal jeg ta for meg et par punkter litt grundigere, nemlig det metafysiske og det medisinske.

4.1.0.0 Innbilningskraftens fysiske opphav

Malebranche åpner boken om innbilningskraft med å gi en grundig beskrivelse av hva han mener skjer fysisk i kroppen når man bruker innbilningskraften. For å forklare dette skriver han at det i kroppen finnes fibre som blir påvirket av ulike ting, og som så sender beskjeder til hjernen. Han mener at innbilningskraften er så nært knyttet til sansene at forskjellen mellom dem bare er en gradforskjell. Med det mener han at det bare er hvorvidt det er den enden av fibre som ligger i sanseorganene som blir agitert, eller om fibre blir agitert i den interne enden, altså i hjernen, som avgjør om det er snakk om sansninger eller innbilninger. (Malebranche, 1980: 87-88).

Så evnen til å se for seg ting, eller innbilningskraften, består bare i sjelens kraft til å forme bilder av objekter, og denne skaper forandringer i fibre i den delen av hjernen som kan kalles hoveddelen, fordi den henger sammen med alle kroppsdelene, og er stedet der sjelen har sitt sete, hvis man kan si det slik. (Malebranche, 1980: 88).⁸

Han skriver også at det er noe han kaller dyreånder (*animal spirits* eller *esprits animaux*) som går i blodet, som er aktivatoren for disse fibre. Malebranche går ikke noe særlig nærmere inn på hva disse dyreåndene faktisk er, men Bernard de Mandeville har i sin *A treatise of the hypochondriack and hysterick diseases* en kort redegjørelse for hva dyreåndene er: «Dyreåndene [...] er mellommennene mellom sjelen og de laverestående deler av kroppen⁹» (Mandeville 1730: 156). Videre sier Mandeville at han ikke kan beskrive disse dyreåndene, men at ideen om slike ånder som bringer beskjeder rundt i kroppen via nervene, fungerer som en forklaringsmodell for det som man kan observere at skjer i kroppen:

Derfor, uansett om de virkelig er, eller ikke er, dyreånder, slik det er vanlig å anta, bruker jeg det navnet for å uttrykke bevegelsens og sansningens instrumenter; om enn nervene utfører dette ved en eller annen bevegelse vi ikke kan oppdage, eller ved en eller annen saft eller damp eller ånd eller eter eller hva det nå er¹⁰ (Mandeville 1730: 163).

---

8 *So the faculty of imagining, or the imagination, consists only in the soul's power of forming images of objects producing changes in the fibers of that part of the brain which can be called the principal part, because it corresponds to all the parts of our body, and is the place where the soul immediately resides, if one may so speak.* (Malebranche, 1980: 88).

9 *The Animal Spirits [...] are the intermediate Officers between the Soul and the grosser Parts of the Body.* (Mandeville 1730: 156).

10 *Therefore, whether there really are, or are not Animal Spirits, such as is generally allowed, I make use of the Name to express the Instruments of Motion and Sense; or whether the Nerves perform this by any Motion*

Om det finnes dyreånder eller ikke, så er det i alle fall det som blir brukt for å forklare hvordan signaler blir sendt mellom hjernen og resten av kroppen, og mellom kropp og sjel. Teorien om dyreåndene som mellommenn ble altså skapt for å forklare hvordan kroppen og sinnet kunne interagere (Todd 1995: 55). Ifølge Malebranche lager disse åndene furer og mønstre i fibrene i hjernen, og styrken på innbilningen avhenger av trykket fra åndene og sammensetningen av fibrene. Som forklarende eksempel bruker Malebranche forholdet mellom kraften man bruker med stikkelen og hardheten i kobberet når man lager graveringer. Slik er altså forholdet mellom åndene og fibrene når sjelen lager en innbilning.

4.2.0.0 Ting som påvirker innbilningskraften.

Malebranche observerer også at mennesker ikke alltid dømmer det samme om en ting til ulike tider. For det er en masse ting som kan påvirke åndene, og dermed også innbilningskraften. Jo mer delikat blodet er, det vil si jo større andel ånder det er i det, jo mer øker sannsynligheten for at innbilningskraften skal bli pirret. Blant annet vil en mann med full mage reagere annerledes enn en som er utsultet, blant annet på grunn av sammensetningen av stoffer i blodet. Vin blir nevnt som det fremste eksempel på en substans som fremhever åndene i blodet. Vinen er i seg selv nesten bare bestående av slike ånder, om enn ville ånder som ikke underlegger seg viljen, og som derfor kan bevege seg lettere en andre.

Holberg skriver også om vinens innflytelse på innbilningskraften, om enn uten å forklare hvordan dette skjer. I ep. 435, om vinens betydning for diktere, sier han: «En *Poëts* største *Qualitet* er *Geist* og *Enthusiasmus*, hvilken gjerne ikke er geleidet af *Skjønsomhed*. [...] Det er i den Henseende at de Gamle *recommendere* Viin og stærk Drik, efterdi *Geisten* derved opvækkes, skjønt *Judicium* derved heller svækkes end styrkes» (Holberg, 1944-54, IV: 357). Mens Malebranche forklarer sammenhengen mellom dyreåndene og innbilningskraften, støtter Holberg seg på antikke kilder og anfører en rekke sitater fra disse for å underbygge påstanden om at vinen virker positivt inn på innbilningskraften. Noe mer enn det er ikke Holberg interessert i å si om vinens påvirkning på poeters innbilningskraft.

Malebranche er også overbevist om at luften vi puster inn er med på å gjære blodet slik at dyreåndene i større eller mindre grad blir påvirket. Dette er skyld i at folk som bor på

---

undiscoverable by us, or by any Juice or Steam, or Spirit or Æther, or whatever it be. (Mandeville 1730: 163).

forskjellige steder har ulike, men karakteristiske karaktertrekk, og at forskjellene i personlighet øker jo større avstand det er mellom stedene.

Men det er ikke bare luften som er med på å påvirke dyreåndene. Når man er beveget av sterke følelser får det blodet til å koke, noe som agiterer dyreåndene og gjør dem mye mer aktive og livlige enn vanlig. I denne tilstanden stimulerer dyreåndene hjernen i så stor grad at den ikke er i stand til å forestille seg noe som helst annet enn de inntrykkene dyreåndene former i hjernefibrene. Slik er det, ifølge Malebranche, at det oppstår forandringer i innbilningskraften når det pumpes mer blod til hjernen enn vanlig. (Malebranche, 1980: 92-8).

Også Holberg mener at innbilningskraften kan styres av sterke følelsesutbrudd. I *Libri I*, epigramm. 82, «Hos nogle mennesker skyldes forargelse deres legemsvæsker», skriver han om hvordan man dømmer forskjellig om like saker, avhengig av hvilket humør man er i, om man er sulten eller mett, om man er frisk eller syk, og lignende.

Alle holde en retmæssig Iver Motiv til deres Idretter, efterdi ingen kiender sig selv. Thi hvis enhver vilde holde Munstring over sine egne Affecter, vilde han ikke saa ofte tage *quid pro quo*, og gjøre de hæsligste Feil til Dyder. Erfarenhed viser, at mangens utidige Nidkierhed er ved en Aareladen, ved et tempererende Pulver forvandlet til Kaaldsindighed (Holberg 1992: 58-59).

Dermed ser vi at Holberg mener at folk ofte lar seg styre av følelsene sine, men at dette som regel kan lindres gjennom bruk av medisiner. Slike affekter er det også han mener gjør at religiøse fanatikere opptrer med en hellig iver, «og, naar de eengang ere bestyrkede udi saadan Overtroe og Indbildning, imodtage de ingen Raisons meere: thi, saa lenge som Galden opererer, ansee de sig selv som Guds Gesandter og himmelske Herolde» (Holberg 1992: 348). Det er altså ifølge Holberg mulig å kurere vrangforestillinger ved å medisinere kroppen, slik at kroppsvæskene blir dempet eller balansert.

4.3.0.0 Koblingen mellom kropp og sjel

Når det gjelder koblingen mellom kropp og sjel, kan ikke Malebranche gi oss et godt, entydig svar på hvordan disse henger sammen, men han mener at «den eneste kjente alliansen mellom sjel og kropp består i en naturlig korrespondanse mellom sjelens tanker og hjernesporene, og mellom sjelens følelser og dyreåndenes bevegelser»¹¹ (Malebranche, 1980: 102). Altså at

---

¹¹ *The only alliance of mind and body known to us consists in a natural and mutual correspondence of the soul's thoughts with the brain traces, and of the soul's emotions with the movements of the animal spirits.*

sjelens tanker henger sammen med sporene i hjernen, og at sjelens følelser er knyttet til dyreåndene. På en uforklarlig måte spiller disse hverandre. At denne koblingen er automatisk og ikke krever bevisst tankekraft, beviser han ved å si at «så fort sjelen vil at armen skal beveges, beveges den, selv om sjelen ikke vet hva den må gjøre for å bevege den; og så fort dyreåndene blir agitert, blir sjelen påvirket, selv om den kanskje ikke en gang vet at det er dyreånder i kroppen»¹² (Malebranche, 1980: 102). Når han sier at sjelen ikke vet hva som må til for å bevege armen, mener han alle de små forandringene som må til for at kroppen skal utføre denne bevegelsen. Alt fra nervebeskjeder til konkrete bevegelser i muskler og sener.

I sin doktogradsavhandling *I begynnelsen er følelsen* skriver Ellen M. Krefting en del om Malebranche, og hvordan hans bevissthetsbegrep baserer seg mer på den indre følelsen enn Descartes cogito. Det er ikke det at jeget *tenker* som garanterer eksistensen, men det er den indre følelsen en har av at det er noe som foretar observasjoner, føler, sanser osv. Dette blir dermed en annen form for erkjennelse, enn de rene, abstrakte idéene man kan ha om objekter og fenomener utenfor seg selv. «Mens ideene gir innsikt i essens, vitner følelsene om eksistens» (Krefting, 2005: 39). Når jeget, eller selvet, det i mennesket som foretar tenkningen eller observasjonen, som kan erkjenne idéene, ikke selv kan erkjennes på samme måte, utgjør dette altså en grense for erkjennelsen. Dette blir noe man ikke kan erkjenne klart og tydelig, og dermed kan man heller ikke beskrive jeget på en vitenskapelig måte.

Det er følgelig et amputert cogito Malebranche innfører. Men det er takket være en slik grunnleggende begrensning ved menneskets selvbevissthet og evne til selverkjennelse, at menneskets sjel kan bli gjenstand for en «eksperimentell», empirisk tilnærming hos Malebranche – gjennom den indre følelsen. Den begrensningen og åpningen i Malebranches rasjonalisme som følelsesbegrepet på en og samme gang representerte, muliggjorde en positiv undersøkelse av menneskets psyke og følelsesliv. (Krefting 2005: 39).

Krefting forklarer at sammenhengen mellom kropp og sjel hos Malebranche ikke har noen direkte kobling, men at det er Guds vilje til stadig å opprettholde, eller kanskje mer nøyaktig, hvert eneste øyeblikk å gjenskape skaperverket som sørger for at det som påvirker legemet også får konsekvenser for sjelen, og omvendt. Sjelen og legemet har ingen direkte

---

(Malebranche, 1980: 102).

12 ... as soon as the soul wills that the arm be moved, it is moved, even though the soul does not know what it must do in order to move it; and as soon as the animal spirits are agitated, the soul is affected, even though it might not even know whether there are animal spirits in its body. (Malebranche, 1980: 102).

samhandling. Det er Gud som hele tiden gjenskaper skaperverket sitt, og i den prosessen forårsaker Han modifikasjoner i sjel og legeme som konsekvenser av bevegelser i det motsatte. «Den direkte og effektive årsaken til det som Malebranche forstår som et 'okkasjonelt', 'naturlig' og tilfeldig samspill, er ikke annet enn Guds vilje. Menneskets klare erkjennelse, som dets uklare følelses- og handlingsliv, er fullstendig prisgitt Guds kontinuerlige omsorg og vilje i forhold til sitt skaperverk.» (Krefting, 2005: 45).

Malebranche mente altså at skaperverket ikke eksisterer over tid, men at det hele tiden må skapes på nytt. Når en følelse, bevegelse eller noe lignende skjer med for eksempel kroppen, gir det Gud «okkasjon», eller anledning, til å skape en tilsvarende modifikasjon i sjelen. Og *vice versa*. Dette er en forenklet forklaring på såkalt okkasjonalisme, et begrep som ofte blir sett i sammenheng med Malebranche. Det viktigste poenget her er at det er Gud som står som garantist for sammenhengen mellom kropp og sjel, og dermed må man vende seg til åpenbaringen heller enn erkjennelsen for å kunne si noe om denne sammenhengen. Utenfor erkjennelsens yttergrenser er det bare åpenbaringen som kan gi svar. For Malebranche er en overnaturlig åpenbaring noe som Gud har gitt oss som en måte å bøte på effektene av syndefallet på (Radner 1978: 63-4).

4.3.1.0 Essayet

Når Malebranche på denne måten definerer koblingen mellom kropp og sjel som utenfor erkjennelsens rekkevidde, definerer han også bort muligheten til å kunne drive vitenskapelig diskurs omkring dette emnet. (Nadler 2000: 41-52). På en måte vil dette selvsagt virke begrensende på forfattere som gjerne ønsker å undersøke sjelens egenskaper, men på den andre siden, ettersom Malebranche i praksis sier at man ikke *kan* erkjenne sannheten omkring sjelens eksistens dens samhandling med kroppen, så åpner det for mer løsslupne og uhøytidelige tilnærminger til temaet. Det er i dette rommet hvor tung og nøyaktig vitenskapelighet ikke strekker til, at det blant annet er plass til essayistenes forsøk på å bruke empiri og eksempler for å beskrive og forklare psykiske og sjelelige fenomener, som for eksempel innbilningskraften. «Essayet bestemmes formelt ved at det skrives under den retoriske forutsetning at essayisten er situasjonens herre [...] dvs. en tverrfaglig ikke-spesialist med dommerens rett til å avgjøre, eller i det minste personlig overveie enhver viktig eller uviktig sak på en personlig måte» (Johannesen 1994: 112). Essayisten kan skrive om hva som

helst, og kan påberope seg retten til å komme med en konklusjon eller ikke etter sitt eget forgodtbefinnende. Malebranches konklusjon om at vi ikke kan vite noe sikkert om sjelen, åpner, kanskje paradoksalt nok, for at forfattere som Addison og Holberg kan eksperimentere med sjelens egenskaper, for selv om erkjennelsen altså ikke kan begripe sjelens sanne natur, så vil det være mulig å beskrive effekter av sjelens handlinger. På den måten blir det å skildre innbilningskraften en del av et prosjekt der sjelens effekt på kroppen forsøksvis granskes og beskrives. I tillegg gjør det at ingen kan *vite* noe om sjelen at alle kan *mene* noe om den. Dermed kan en Addison eller en Holberg være like meningsberettiget angående sjelen som de tyngre filosofene, som Descartes, Malebranche eller Locke. Essayet er ikke langt nok til at man kan kreve en utbrodert hypotese, og siden essayet er en «konverserende» sjanger har den ikke plass til å oppfylle de kravene man ville stilt til en vitenskapelig avhandling (Engström 1997: 164-165). For essayistene er dermed ikke målet å kunne fremskaffe en overordnet filosofisk teori, men heller å kunne fremvise noen eksempler på hvordan sjelen påvirker legemet. «Essayet er subjektiv og objektiv kommunikasjon. Essayet har fortidsperspektiv som aristokratisk kritikk, nåtidsperspektiv ved valg av aktuelt tema, og framtidsperspektiv som leserett og emansipatorisk prosjekt» (Johannesen 1994: 117).

I essayet kan Holberg skrive om hva som helst, og det er omtrent det han gjør. Han kunne nok også skrevet om innbilningskraften og sjelen selv om det hadde eksistert en god vitenskapelig definisjon av disse fenomenene, for essayisten kan skrive om alt. Men når sjelen, og dermed til en viss grad også innbilningskraften, ikke kan erkjennes, får essayets forsøk på å vise frem effektene av for eksempel innbilningskraften kanskje litt større autoritet. Holberg skriver for eksempel i ep. 399: «Jeg haver i lang Tiid intet hørt meere tale om Tiære-Vand og *Gratia probatum*; hvilket giver tilkiende, at disse tvende *Recepter* ingen virkning meer maa have: Og er i saa Maade min Spaadom opfyldt, nemlig, at deres Kraft bestoed alleene udi *Patienters* Indbildning, og at den vilde forsvinde med Troens aftakelse» (Holberg 1944-54 IV: 267). Her starter han essayet med et eksempel på innbilningskraftens effekt. Dette sitatet har også med en personlig betraktning fra essayisten, der det at forfatterens subjekt trer frem i teksten tillegger essayet essayistens personlige autoritet. «Til leseren sies det: Våg å bli klok. Om emnet sies det: Ingenting som er naturlig er til å skamme seg over. Om essayisten sies det: Intet menneskelig er meg fremmed» (Johannesen 1994: 117). Intet menneskelig er essayisten fremmed. Det betyr at essayisten kan diskutere alt menneskelig.

Deriblant innbilningskraften. Dermed kan man si at det finnes flere grunner til at Holberg kan skrive så mye om innbilningskraften som han gjør. Innbilningskraften blir fritt vilt når sjelen blir erklært uerkjennelig. For Holberg kan mangelen på en enighet omkring sjelen og innbilningskraften ha vært et tomrom som han kunne forsøke å fylle, eller kanskje et kaotisk felt der han har prøvd å presentere en slags orden for leseren.

4.3.1.1 Michel de Montaigne

Holberg har flere forbilder i essaysjangeren. Foruten tidsskriftene har Holberg vært sterkt påvirket av romere som Seneca og Plinius, og selvsagt franskmannen Michel de Montaigne, noe både Billeskov Jansen og Halvorsen har grundig dokumentert¹³. Romerne skal jeg ikke gå noe nærmere inn på, det overlater jeg til latinister og andre med større kunnskap i antikk litteratur. Montaigne derimot skal jeg gi et kort overblikk over, ettersom han er en av de aller viktigste inspirasjonskildene til Holberg. Han skrev sin essaysamling *Les Essais* i tre bind i årene 1580-88, og regnes for å være opphavsmannen til det moderne, såkalte informale essayet (Johannesen 1994: 113). Ettersom forholdet mellom Holberg og Montaigne allerede har blitt studert nøyere enn det jeg kan ta meg tid til, vil jeg her bare se på om Montaigne kan kaste lys over forbindelsen mellom innbilningskraften og essayet, og for å gjøre det er det naturlig å se på Montaignes essay nummer 21, «Om innbilningskraften».

Her skriver Montaigne nesten utelukkende om hvilke fysiske plager innbilningskraften kan forårsake. Han vier stor plass til potensproblemer, som han mener skyldes «angst og redsel for ikke å strekke til» (Montaigne 2004: 144). Montaigne beskriver hvordan man ved å lære pasienten ritualer som man innbiller ham at skal motvirke impotensen, kurer plagene. Hvis man også går frem på en varsom måte for å motvirke den før nevnte angsten og usikkerheten vil også problemene forsvinne. Når man først har klart å gjøre en ting én gang, for eksempel ved hjelp av innbilte magiske ritualer, så er det noe pasienten ikke senere vil «være ute av stand til, hvis det da ikke er tale om en reell svakhet» (Montaigne 2004: 144). Han mener altså at fysiske skavanker forårsaket av innbilningskraften kan helbredes via innbilningskraften, og skiller mellom innbilte og reelle svakheter. Han påpeker også at innbilningskraften kan stå bak at noen blir kurert for kjertelsyke i Frankrike, mens man ikke blir det i Spania, og mener at det trengs «beredskap fra sjelens side» for å bli frisk, for

---

13 Se f. eks. Halvorsen 1938: 28 og 38-50, og Billeskov Jansen 1938-9 II: 47.

«hvorfors prøver ellers legene på forhånd å vinne tillit hos pasientene med sine falske løfter om helbredelse, om det ikke er for at innbilningen skal gjøre deres tvilsomme avkok mer virksomme?» (Montaigne 2004: 149).

Videre viser Montaigne flere eksempler på hvordan innbilningskraften kan helbrede, og blant eksemplene han anfører er et om en dame som tror hun har svelget en nål. For å få henne ut av villfarelsen blir hun oppfordret til å kaste opp, og ubemerket blir det plassert en nål i oppkastet hennes. Det var nok til at hun følte seg helt fin etterpå. Dette eksempelet minner veldig om Holbergs eksempel fra ep. 381, der han beskriver en pasient som lider under vrangforestillingen om at han har muslinger i magen, og som kureres av at legen legger slike muslinger i potten etter at pasienten har gjort fra seg. Montaigne har en enkel forklaring på hvordan slike ting henger sammen: «Nå kan alt dette tilskrives den tette forbindelsen mellom kropp og sjel; det som hender den ene, vil alltid innvirke på den andre» (Montaigne 2004: 151). Det er denne tette sammenhengen mellom kropp og sjel som gjør at essayisten kan bruke eksempler fra sitt eget, eller et tenkt, dagligliv for å fremvise hvilke effekter sjelen og innbilningskraften har på kroppen. Det er mulig å studere disse effektene, og gjennom det kan man trekke konklusjoner om årsakene. Montaignes påstand om den tette sammenhengen mellom kropp og sjel er med på å legitimere essayistens rett til å studere effektene av dette. Montaigne viser akkurat dette i det ovennevnte essayet der han trekker frem konkrete eksempler på hvordan innbilningskraften har påvirket ulike mennesker. Slik har han ved å vise effektene av innbilningskraften også sagt noe om innbilningskraftens essens. Dermed åpner Montaigne veien, ikke bare for essayet, men også for essayistens mulighet til å tre inn på områder der eksempelet kan tjene som den beste veien til innsikt.

4.3.1.2 Francis Bacon

Jeg nevnte i avsnittet over at Montaigne var opphavsmannen til det informale essayet. Denne essaytypen har sitt motstykke, det formale essayet, hvis grunnlegger skal være engelskmannen Francis Bacon. Georg Johannesen skriver i sitt essay *Holberg og essayet* at:

Det formale essayet som Bacon skapte på grunnlag av Montaigne var rettet mot fire idoler eller fordommer, som stiller seg mellom oss og vår innsikt i virkelighetens og tingenes sanne natur. Bacons *Essays* er som Machiavellis *Discorsi* beregnet på å bryte ned leserens fordommer. (Johannesen 1994: 114).

Disse fordommene, eller illusjonene, var ifølge Bacon at mennesket anser sine oppfattelser som sanne og troverdige, at dets erfaring gjør det klok, at språket gir det kunnskap, og at det har en trang til å tro på tidligere tiders forskning og tradisjoner uten å stille spørsmål ved dem (Bacon 1905: 263-265). Johannesen mener at Bacon i sine essay jobber med å bryte ned disse fordommene, men idolene er noe Bacon først skriver om i *Novum Organum*, som kom ut i 1620, mens *Essayes* ble utgitt i 1597. Dermed virker det som om det er noe som mangler i Johannessens kobling mellom idolene og essayene. Slik som det står nå bare peker han på en kobling uten å problematisere den eller forklare den noe nærmere. Likevel er denne koblingen interessant. De fire illusjonene til Bacon er fordommer som holdes oppe av, eller som er forårsaket av, innbilningskraften, og dermed blir innbilningskraften også et hinder for forståelse.

Bacon er egentlig her en forløper for Malebranche, og franskmannen siterer da også Bacon på at et menneskes syn på verden ikke har noe med verdens faktiske tilstand, men med det enkelte menneskets oppfattelse å gjøre (Fabiani 2009: 202). Det er altså oppfattelsen, vi kan si innbilningskraftens tolkning av sanseinntrykkene, som skaper et hvert menneskes erkjennelse av verden. Og hvis da innbilningskraften er styrt av en rekke fordommer eller illusjoner blir det viktig å trenge gjennom og forkaste disse fordommene for å komme nærmere sannheten. Så langt er Bacon og Malebranche tilsynelatende enige, men dette var stoff fra *Novum Organum*, og ikke *Essayes* som jo var temaet her. I essayene skriver Bacon nemlig ikke om de fire idolene i det hele tatt. Han nevner innbilningskraften noen ganger, men går aldri noe særlig nærmere inn på fenomenet. Ifølge Johannesen er Bacon ute etter å rive ned de fire idolene, slik at man kan trenge gjennom det sløret alminnelige fordommer har lagt over øynene til menneskene. Dette er å tillegge Bacon tanker som han muligens ikke uttrykker før i *Novum Organum*. Uansett er Johannessens kobling av essayene med idolene en interessant vinkling som viser at Bacon muligens kan ha hatt samme mål som Malebranche, nemlig å beskrive og fjerne innbilningskraften som hinder for forståelse og erkjennelse. Bacon så på innbilningskraften og lidenskapene som finnes i et menneske som fornuftens to største motstandere (Howell 1961: 372).

Hvis dette stemmer blir Bacons essay ikke bare en mal for senere essayistikk, men også et eksempel på hvordan essayet som sjanger egner seg til å beskrive og kritisere innbilningskraften. Bacons kompakte stil finner vi igjen i noen av Holbergs epistler, som

gjærne er kortere og går mer rett på sak enn for eksempel essayene i *Moralske Tanker*. Likevel er det som regel i forbindelse med den moderne vitenskapelige metode at Holberg faktisk nevner Bacon¹⁴. Han er ifølge Billeskov Jansen «på høyde med sin tid» når han berømmer Bacon og «hævdet Erfaringens Ret over for Autoriteternes» (Billeskov Jansen 1938-9 II: 136-137). Billeskov Jansen mener videre at essayisten Holberg ikke har blitt påvirket i noen særlig grad av Bacon. «Selv om Holberg aldeles aabenbart, i et videnskabshistorisk Perspektiv, er en Ætling af den nøgterne Empiriker Bacon, fik Essayisten Bacon, litteraturhistorisk set, ingen Indflydelse på Holberg» (Billeskov Jansen 1938-9 II: 30). Dermed kan det se ut som om det er Montaignes forsøksvise forklaring av innbilningskraften, heller enn Bacons bekjempelse av den, som har kommet til uttrykk hos Holberg.

4.3.2.0 Holberg og sjelen

Når det gjelder sjelen og dens tilknytning til kroppen, tar Holberg opp temaet i *Libri I*, Epigramm. 101 i *Moralske Tanker*; «Ingen kan sige, hvad sjælen er». Her kritiserer Holberg alle forsøkene på å definere og forklare metafysiske fenomener, som blant annet hvordan sjelens natur er, og hvordan den henger sammen med kroppen. Holberg synes ikke all tankekraften som har blitt brukt på å fundere over dette har bidratt noe særlig til å opplyse noen om sjelens egenskaper, siden, som han sier «naar man haver læset dem alle igiennem, er man i samme Stand, som man intet havde læset. Vi vide av *Revelation*, at Aand er noget, som er adskillt fra Legeme, og at Siælerne ere u-dødelige. Det maa være os nok.» (Holberg, 1992: 87). Holberg forsøker her til en viss grad å være objektiv og presentere ulike syn, men likevel skinner det av og til gjennom at han heller mer til den ene enn den andre kanten, som når han mener at Anaxagoras, som mente at sjel og legeme var adskilte, «er bleven etterfulgt av de sundeste Philosophi som har viset at Liv og Aand ikke kunde flyde af Materie» (Holberg, 1992: 89). Likevel går han langt i å holde to sider opp mot hverandre, og når han nevner Malebranche, er det som forfekter for et av synene på hvorvidt materie kan ha tanker og følelser. Malebranche er selvsagt mot dette, og opp mot ham stiller Holberg den engelske filosofen John Locke (Holberg, 1992: 90). Etter å ha sett på hvordan en rekke ulike metafysiske problemstillinger forsøksvis har blitt besvart, avslutter Holberg med å komme med et hjertesukk:

---

¹⁴ Bacon omtales i *Epistler* gjerne ved navnet Verulamius, som kommer av at han var baron av Verulam.

Jeg vilde, at de skulde entholde sig fra de Spørsmaal om Aandernes Egenskab, og Siælens Skikkelse, deres Virkning, hvorledes de subsistere, om de forplantes ved Sæden, eller om de skabes umiddelbar, hvorledes de raisonnere uden for Legemet, om de ere Atomi, eller, om de have Udstrækning og de 3 Dimensioner &c. Jeg vilde, siger jeg, at de holdte sig fra deslige Eftersøgninger, hvormed Sindet alleene forgieves plages, og derimod alleene dømme à posteriori, det er, efter Siælens Virkninger, saa lærede vi i det ringeste noget lidet vist i Stedet for utalligt uvist. Jeg vilde at man herudi alleene vilde holde sig ved Revelationer, hvoraf vi lære at Siælen er skildt fra Materie eller Legem, og at den er udødelig. Hvad dens andre egenskaber angaaer, da vide vi intet deraf, faaer ej heller noget at vide. (Holberg, 1992: 92).

Holberg nekter altså å i det hele tatt spekulere i hvordan sjelens oppbygning og sammenheng med kroppen er, og uttrykker et ønske om at alle andre skulle la være også. Her er han kanskje en pragmatisk opplysningsmann som skulle sett at kloke hoder brukte tiden sin på å løse problemer man faktisk kan finne svar på. Holberg fremstår her som en diametral motsetning til Malebranche. Der Malebranche er veldig ivrig på å beskrive sjelens egenskaper, er Holberg like ivrig på å ikke gjøre det. I stedet for å trakte etter en klar og tydelig beskrivelse av sjelen, slik Malebranche gjør til tross for at han også mener at man til syvende og sist må se etter svar i åpenbaringen, er Holbergs utgangspunkt at noe slikt aldri kan fullt ut forstås av mennesker, og at vi dermed kaster bort tiden vår med å prøve. Det kommer også godt frem at Holberg bare ser på Malebranche som en av mange filosofer som har skrevet om slike emner, men han er tydeligvis likevel en viktig kilde, ettersom han nevnes ved navn. Holberg bruker også et eksempel som kunne vært hentet rett ut fra *De la recherche de la vérité*: «Den største Knude er at udfinde, hvorledes den er foreenet med Legemet, hvorledes den derudi *opererer*, og hvorledes alle Lemmer bevæge sig, naar Siælen paaminder, og ligesom giver Nik» (Holberg, 1992: 91). Holberg går ikke nærmere inn på dette, han bare nevner det som et av de største av denne typen problemer som taes opp, og som vist tidligere er dette noe Malebranche har viet en del plass i sitt verk. Det kan nok tyde på at Holberg er kjent med Malebranche og *De la recherche de la vérité*, uten at han dermed er enig i alt Malebranche hevder.

4.4.0.0 Koblingen av hjernefibre.

Hvis vi nå vender tilbake til Malebranche og hans beskrivelse av innbilningskraften, ser vi at han skriver at sporene i hjernefibrene er koblet sammen, slik at spor som ble dannet samtidig også aktiveres samtidig når et av dem aktiveres. Denne sammenkoblingen av sporene i hjernen, og dermed også av idéer, sier Malebranche, er blant annet grunnlaget for alle retoriske figurer. (Malebranche, 1980: 105) Årsaken til sammenkoblingen av hjernesporer er

«identitet på det tidspunkt de ble gravert inn i hjernen»¹⁵. (Malebranche, 1980: 106) Den fysiske forklaringen på hvorfor disse sporene aktiveres samtidig er at dyreåndene finner spor som hører sammen halvåpne på samme tid, og dermed lettere flyter gjennom disse enn andre spor som ikke er like åpne samtidig. (Malebranche, 1980: 106).

4.4.1.0 *Hvordan hjernespolene danner minner og vaner.*

Disse sporene er ikke satt i stein, men kan forandres eller ødelegges over tid. Samtidig er det spor som brukes ofte som gjør at vi danner oss vaner og det er også slik hukommelsen fungerer. Jo oftere et spor blir brukt av dyreåndene, jo dypere blir det, og jo bedre husker vi den tanken eller ideen eller bevegelsen som fikk dyreåndene til å lage akkurat det sporet. Når hjernen på nytt mottar de samme inntrykkene, flyter dyreåndene i de samme sporene. (Malebranche, 1980: 106). På den måten er minner og vaner bare to sider av samme mynt. Forskjellen er at man ikke nødvendigvis trenger å tenke over vanene, de kan like gjerne sitte i kroppen. Slik blir en bestemt bevegelse, for eksempel fingerstillinger når man spiller et instrument, lettere å få til når man har øvd på dem flere ganger, og dermed har laget dype spor i hjernen og i fingrene slik at dyreåndene kan flyte fortere og lettere, og dermed fremkalle den ønskede effekten raskere. Slik henger minner og vaner sammen. Akkurat slik minner er dyreåndene som flyter i gamle spor i hjernefibrene, er kroppslige vaner dyreåndene som flyter gjennom gamle spor andre steder i kroppen. (Malebranche, 1980: 108).

Malebranche forklarer også hvorfor man lærer lettere når man er ung. I barndommen er nemlig hjernefibrene myke og lette å forme, mens de med alderen blir «tørrere, hardere og sterkere»¹⁶ (Malebranche, 1980: 110), helt til dyreåndene i svært gamle mennesker har vanskeligheter med å påvirke hjernefibrene i det hele tatt.

Også Holberg nevner hjernens konstitusjon. I *Libr II., Epigramm. 41*, «Sæt folk til det de har evner for», som dreier seg om at ulike folk er dyktige til ulike ting, og burde derfor bli satt til oppgaver som passer dem, i stedet for å følge i sin fars fotspor. Her bruker Holberg to karer som eksempler. De var de dårligste i klassen, men da de var ferdige og ble kadetter ble de plutselig meget lærenemme, noe som ifølge Holberg skyldes at «deres Hierner ikke havde Fugtighed nok» til å pugge greske og latinske gloser utenat (Holberg, 1992: 177). Her ser

---

15 ... *the identity of the times at which they were imprinted in the brain.* (Malebranche, 1980: 106).

16 ... *drier, harder and stronger.* (Malebranche, 1980: 110).

man at Holberg, i alle fall til en viss grad, har samme grunnlag som Malebranche når det gjelder hjernens oppbygning og funksjon. Selv om Holberg her ikke nevner dyreånder, så er hjernens fuktighet viktig for hukommelsen, akkurat som Malebranche mener at hukommelsen fungerer bedre hos dem som har myke hjernefibrene, og at man får en dårligere hukommelse jo tørrere hjernefibrene er. I tillegg mener Holberg at innbilningskraften blir svakere når man når alderdommen. I ep. 307, «Embedsmænd bør gaa af i Tide», sier han dette rett ut når han snakker om at gamle menn bør si fra seg sine embeter før de ikke lenger er i stand til å skikke dem ordentlig. «I sær bør *Poëter* og *Oratores* legge saadan Erindring paa Hiertet, saasom deres Embeder udfordre Geist og *Imagination*, som slappes ved alderen» (Holberg 1944-54 IV: 19).

4.5.0.0 *Innbilningskraftens evne til å påvirke kroppen fysisk*

Når det gjelder innbilningskraftens evne til å påvirke kroppen fysisk, bruker Malebranche forholdet mellom mor og barn under graviditeten, der han mener at selv om barnet har en egen sjel, så er det en del av morens kropp, og mottar dermed de samme inntrykkene. «Derfor er følelsene og sanseintrykkene, og generelt alle tanker som hører til kroppen, de samme for mor og barn»¹⁷ (Malebranche, 1980: 113). Dermed får morens innbilningskraft en enorm innvirkning på barnesinnet, noe som gjør at enorme emosjonelle påkjenninger som moren klarer å bearbeide, kan gjøre uopprettelig skade på det lettpåvirkelige, ufødte barnesinnet, og at det er grunnen til at noen barn blir født gale (Malebranche, 1980: 115). Dette er den samme tankegangen som ligger bak ideen om at morens innbilninger kan påvirke fosterets utseende, ja til og med fosterets form. Historien om Mary Toft som klarte å innbille nesten hele England om at hun i 1726 hadde født et kull med kaninunger er et godt eksempel på hvordan man var overbevist om at morens innbilningskraft hadde evnen til å forandre den fysiske formen på fosteret. Dette tilfellet førte til at det blusset opp en heftig debatt omkring hvorvidt innbilningskraften hadde denne typen påvirkningskraft, ledet av legene Daniel Turner, som var for innbilningskraften, og James Blondel, som jobbet for å avskaffe den typen overtro (Wilson 1992). Likevel ble ikke Malebranches syn på hvordan moren kunne påvirke fosterets utseende gjennom innbilningskraften motsagt i Frankrike før i 1745 (Huet 1991: 721).

---

¹⁷ Thus, the passions and the sensations, and in general all the thoughts of which the body is the occasion, are common to mother and child. (Malebranche, 1980: 113).

Eksempler på slike fødsler dukker opp hos Montaigne og Malebranche¹⁸, som skrev før denne debatten ble tatt opp. Debatten i England er kanskje grunnen til at man ikke finner eksempler på slike unaturlige fødsler hos Holberg, som skrev etter denne debatten kom på bordet.

Hos Holberg kommer innbilningskraftens evne til å påvirke det legemlige mer til syne gjennom hans tro på at innbilningskraften kan kurere sykdommer. Dette viser han flere ganger, i mange av essayene. For eksempel skriver han i *Moralske Tanker* i Libr. III, epigramm. 87, «Enhver er sin egen bedste læge», at «saasom adskillige Sygdomme reise sig af Imagination, saa cures ogsaa adskillige derved. Hvad Virkning Imaginationen kand gjøre hos Patienter, er fast Utroeligt» (Holberg 1992: 298). Et annet eksempel finnes i ep. 381, «En Læges Pligt til at lyve», hvor Holberg hevder at «*Imaginationen* hos Syge er stor, og undertiden haver stærke Virkninger. Adskillige Exempler kand anføres saavel af dem, som ved Mistrøst ere døde før Tiden, som af dem, der ved Opmuntring og undertiden ved *Fictioner* ere blevene *curerede*» (Holberg 1944-54 IV: 222). Holberg sier altså aldri at han tror på at mødres innbilningskraft kan forvrengte fosterets utseende, det er kanskje for ekstremt, men han mener at innbilningskraften likevel kan ha en viss innvirkning på kroppen, og da særlig i forbindelse med sykdom.

4.5.1.1 Arvesynden

Den samme tankegangen som benyttes for å forklare hvordan Mary Toft kunne føde kaninunger brukes også for å forklare hvordan vi kan bli født med arvesynden. Fordi vi blir påvirket av våre mødre mens vi er i hennes skjød, og fordi alle mennesker har begjær og er syndere, blir vi også født med begjær og som syndere. (Malebranche, 1980: 120). Det betyr at morens begjær og drifter blir inngravert i barnets sinn før fødselen, slik at barnet langt i fra er et uskyldig barn kun utstyrt med et *tabula rasa* som må fylles. Derimot får barnet med seg en hel del bagasje som allerede fra fødselen av er med på å gjøre det vanskeligere for sjelen å kunne erkjenne skjulte sannheter.

Her er Holberg og Malebranche enige. I Epistel 16 skriver Holberg «at den arvelige Synd, som forplantes fra de første foreldre paa Efterkommerne, ikke saa meget kan kalles en Straf for Synden, som en naturlig Følge af Fødselen.» (Holberg 1944-54 I: 66). Han fortsetter med å forklare at selv om han ikke vil dømme noe ytterligere i denne saken, så mener han

---

18 Se Malebranche 1980: 115-6; og Montaigne 2004: 152.

likevel at Gud ikke kan straffe nyfødte barn for Adams synd, og at arvesynden derfor må være et resultat av at foreldrenes syndige tilbøyeligheter videreføres til barna. Holberg er ikke her noe særlig eksplisitt om hvordan denne videreføringen faktisk foregår. Han beskriver ikke hvordan barnets sinn blir påvirket av morens, men går allikevel et stykke i å antyde at det er det som skjer, når han skriver: «At spæde Børn egentligen ikke kand kaldes selv Syndere, men fordervede Planter, der fødes besmittede med Forældrenes Synd» (Holberg 1944-54 I: 67). Holberg gjentar stort sett det samme synet på arvesynden i Epistel 229, og sammenligner her barn som blir født syke fordi foreldrene er syke, med barn som bli født med synd fordi foreldrene er syndige, akkurat som Malebranche mener at morens syndige tilbøyeligheter fester seg i barnet.

4.6.0.0 Følsomheten i hjernefibrene

Hvor stor kapasitet det kan sies at innbilningskraften har, og hvor lett denne kapasiteten fylles, er ifølge Malebranche i stor grad avhengig av følsomheten i hjernefibrene. Når han begynner å snakke om kvinners innbilningskraft, åpner han med å si at det generelt er følsomheten i hjernefibrene som er en av de viktigste hindrene for å erkjenne dulgte sannheter. Videre mener han at «alt abstrakt er uforståelig for dem»¹⁹ (Malebranche, 1980: 130) fordi selv småting setter dype spor i hjernefibrene deres, noe som skaper «store og levende bilder i sjelene deres, og dermed opptar dem fullstendig» (Malebranche, 1980: 130). Han understreker også at selv om de fleste kvinner er slik han har beskrevet, så finnes det selvsagt unntak. «Det er mer treffende å tro at akkurat som at ingen ansikter er nøyaktig like, så er ingens innbilningskraft det heller, og at alle menn, kvinner og barn avviker fra hverandre bare i gradforskjell med tanke på følsomheten i hjernefibrene»²⁰ (Malebranche, 1980: 131).

Men det å ha solide hjernefibre er heller ikke nødvendigvis en fordel. Det kan nemlig gjøre at villfarelsene man har blir mer solide og konsekvente (Malebranche, 1980: 131). Når menn funderer over noe, tenker de på det i forbindelse med de ideene og tankene som står dem nærmest. «Derfor kan ingenting komme en mann i hug uten at det umiddelbart blir

---

¹⁹ *Everything abstract is incomprehensible to them.* (Malebranche, 1980: 130).

²⁰ *It is more appropriate to believe that just as no two faces are exactly alike, no two imaginations are entirely alike, and that all men, women and children differ from each other only in degree with regard to the delicacy of their brain fibers.* (Malebranche, 1980: 131).

infisert med de villfarelsene han er underkastet, og dermed øke deres antall»²¹ (Malebranche, 1980: 132).

Holberg snakker også om solide villfarelser, for eksempel i Libr. I, epigramm. 81, «Religiøse fanatikere og aktive atheister er uønskede», hvor han snakker om hvordan man bør omvende en kjetter.

Deres omvendelse kand og bør ikke forsøges med Vold. Thi hvis voldsomme Midler bruges, tilveje bringes ikke Omvendelse men Simulation af Omvendelse: og er det derfor ligesaa u-gjorligt at vinde en Vildfarende med Riis og Svøbe, som at bestorme en Fæstning med Syllogismer. Man sletter en fold ved at holde Jernet derpaa, men saa snart Jernet tages bort, kommer den gamle fold igen. Man kand ved Vædsker gjøre en Plet u-kiendelig; men, hvis Pletten er ingroed, lader den sig paa nye see, saa snart Vandet tørres.
(Holberg 1992: 50).

Slike inngrodde vilfarelser kan ifølge Holberg aller best kureres «med sagtmødige Persvasjoner» (Holberg 1992: 51). Selv om Holberg ikke sier noe om hvordan disse villfarelsene har satt seg fast, så er han på en måte enig med Malebranche. Franskmannen skriver at nye ideer blir infisert av gamle villfarelser. For å slippe det må man da, hvis man skal fortsette Malebranches tankerekke og følge systemet hans, møysommelig bygge opp nye spor i hjernen, slik at man etter hvert kan koble nye ideer til gode anskuelser i stedet for villfarelser. Måten å bygge opp slike nye spor må da være å gjenta de sunne ideene om igjen og om igjen så lenge at disses spor blir dypere og mer solide enn villfarelsens spor. Det virker som om det er akkurat en slik prosess Holberg mener med «sagtmødige Persvasjoner». Det virker dermed her som om Holberg og Malebranche er enige, selv om Malebranche går i mye dypere detalj om hvordan dette skjer fysiologisk, og Holberg bare bryr seg med effektene.

4.6.1.0 Er innbilningskraften bare til hinder?

Det virker som om både myke og harde hjernefibre er til hinder, og hva står man så igjen med? Hvis damers hjernefibre er for myke, og menns for harde, ser det ut som om Malebranche mener at forholdene for en fornuftig bruk av innbilningskraften ikke er til stede. Han tar likevel det forbehold at det han har snakket om, gjelder de som ikke har fått trent bruken av innbilningskraften sin i ungdommen, og som dermed blir låst fast i gamle mønstre. Disse er ikke vant til, og dermed i mindre grad i stand til, å anvende sinnet på nye måter. Og

²¹ *Thus, nothing can enter a man's mind without being immediately infected with the errors to which he is subject, thereby increasing their numbers.* (Malebranche, 1980: 132).

selv om det kan synes som om Malebranche bare ser på innbilningskraften som et hinder i søket etter sannhet, så innrømmer han at den har en viktig plass i menneskesinnet tross alt:

For å klare opp i disse tingene må man forstå at vi ikke kan lære noe hvis vi ikke gir det vår oppmerksomhet, og vi kan knapt være oppmerksom mot noe hvis vi ikke innbiller oss det og ikke forestiller oss det levende i hjernen. ²²(Malebranche, 1980: 132).

Dermed er innbilningskraften både til hinder og et viktig redskap for fornuftig tenkning, og til det kreves altså en viss mykhet i hjernefibrene, samt en trening i å ta i mot og vurdere nye tanker og idéer. Grunnen til at eldre mennesker har problemer med å trenge inn i hjertet av nye problemstillinger, er at ofte har hjernefibrene hardnet, og dyreåndene går for det meste i gamle baner. Da vil man bare kunne innbille seg det man er vant til, og ikke hva enn man måtte ønske. Det gjør også at grunnen til at gamle mennesker husker så dårlig, og har så lite levende innbilningskraft, er at hjernefibrene har stivnet enda mer, og at de ikke lenger har like store mengder dyreånder til å fylle sporene med (Malebranche, 1980: 133).

4.7.0.0 Grunner til at innbilningskraften kan lede oss på villspor

Så langt har vi altså blitt fortalt at innbilningskraften fungerer ved at dyreåndene lager spor i hjernefibrene, og at disses sammensetninger er med på å bestemme innbilningskraftens karakter. Denne karakteren kan så være mer eller mindre til hinder for fornuftig bruk av sinnet og innbilningskraften, og selv om den altså er et absolutt nødvendig redskap for å kunne forstå blant annet abstrakte idéer, er det også innbilningskraften som kan lede oss på villspor hvis vi ikke passer på. Malebranche mener nemlig at det:

Er absolutt nødvendig å forstå at vi innbiller oss objekter bare ved å forme bilder av dem, og disse bildene er ingenting annet enn sporene dyreåndene lager i hjernen; at vi innbiller oss ting sterkere i forhold til hvor dype og inngraverte disse sporene blir ettersom dyreåndene har passert gjennom dem mer og mer voldsomt; og at når åndene har passert gjennom disse sporene mange ganger, går de også lettere inn i spor som ligger i nærheten, som de aldri har passert gjennom, eller ikke har passert like ofte²³ (Malebranche, 1980: 134).

---

22 *To clarify these things, it must be realized that we cannot learn anything if we do not give it our attention, and that we can hardly be attentive to something if we do not imagine it, and do not represent it vividly in our brain.* (Malebranche, 1980: 132).

23 *It is absolutely necessary to be reminded that we imagine objects only by forming images of them, and that these images are nothing other than the traces the animal spirits make in the brain; that we imagine things more strongly in proportion as these traces are deeper and better engraved, and as the animal spirits have*

Måten hjernen er satt sammen på, gjør at flere spor kan aktiveres samtidig, og at spor som er mye brukt, lettere brukes igjen. Det er dette som kan føre til at mange som jakter på sannheten går seg vill, for eksempel når en forsker som forsker på magneter ser magnetisme overalt og bruker dette som forklaringsmodell på alt mulig, noe som kanskje ikke ville skjedd om man hadde klart å skille klarere mellom idéer.

Eksempelene [...] er nok til å bevise at innbilningskraftens store evne til å forestille seg vante objekter, og vanskeligheten den møter når den innbiller seg nye ting, nesten alltid får menn til å forme idéer som kan kalles blandede og urene, og at sinnet dømmer ting i forhold til seg selv og til sine første tanker. Dermed fører menns ulike lidenskaper, deres tilbøyeligheter, tilstander, jobber, kvaliteter, studier, kort fortalt alle ulike levemåter, til meget store ulikheter i idéer, får dem til å falle i et uendelig antall villfarelser²⁴ (Malebranche, 1980: 136).

Således, selv om det er ved hjelp av innbilningskraften vi kan vie en idé oppmerksomhet, er også selve innbilningskraftens fysikk en av de største årsaker til at villfarelser oppstår.

4.7.1.0 *Andre hindre*

Malebranche mener også at man burde bruke sinnet, heller enn øynene for å erkjenne sannheter, siden sinnet er uendelig mye høyere enn øynene og dermed blir tilfredsstilt i mye større grad enn det øynene blir av former og farger. Likevel, sukker Malebranche, «er menn alltid veiledet av øynene, og bruker nesten aldri sinnet til å oppdage sannhet»²⁵ (Malebranche, 1980: 138).

Han kritiserer også dem som har en blind respekt for de gamle grekere og romere, og som han mener lar være å bruke sinnet i så stor grad at de etter hvert knapt er i stand til å tenke selv. Dette skjer fordi de er mer opptatt av å lese de antikke forfatterne enn å faktisk

---

passed thorough them more often and more violently; and that when the spirits have passed through these traces many times, they enter more easily other traces nearby, through which they have never passed, or have not passed as often. (Malebranche, 1980: 134).

24 *The examples [...] suffice to prove that the imagination's great facility for representing familiar objects, and the difficulty it encounters in imagining those new to it, nearly always makes men form ideas that can be called mixed and impure, and that the mind judges things in relation to itself and to its first thoughts. Thus men's different passions, their inclinations, conditions, employments, qualities, studies, in short, all the different ways of living, causing very great differences in their ideas, make them all fall into an infinite number of errors.* (Malebranche, 1980: 136).

25 *men are always guided by their eyes, and almost never use their minds to discover truth.* (Malebranche, 1980: 138).

treng inn i hva disse har ment. «Derfor er vitenskapen og filosofien de lærer, en hukommelsens vitenskap, og ikke en forståelsens vitenskap»²⁶ (Malebranche, 1980: 140). For Malebranche finnes det to måter å lese på. Den ene måten er når man tenker over det man leser, grubler på spørsmålene i overskriften allerede før man har lest dem, og «med andre ord bruker fornuften»²⁷ (Malebranche, 1980: 140). Den andre, og skadelige, måten er når man ikke vurderer og forstår det man leser, spesielt hvis man har «tilstrekkelig hukommelse til å beholde det man har oppfattet, og tilstrekkelig ubetenksomhet til å være enig i det»²⁸ (Malebranche, 1980: 140). De som leser på denne andre måten blir bare forvirret fordi alle sporene som blir laget i hjernefibrene blir lagt uten at fornuften organiserer dem, og dermed virker de inn på hverandre på en måte som gjør at det blir vanskelig å skille dem fra hverandre. Slike som ikke mediterer over det de leser er «vanligvis fylt av stolthet og fordommer, og later som om de har retten til å dømme om allting, selv om evnene deres til det er små. Og dette leder dem ut i svært mange villfarelser»²⁹ (Malebranche, 1980: 141). Videre forklarer han at studier som ikke er tuftet på fornuft kan «dekke til, korrumpere og fullstendig pervertere»³⁰ (Malebranche, 1980: 145) fornuften. Fordommer blir opprettholdt fordi sporene som har blitt laget i hjernefibrene til stadighet blir vedlikeholdt, og dermed er det lettere for dyreåndene å flyte gjennom disse enn gjennom andre, mindre brukte spor. Dette gjør at sjelen hele tiden må passe på slik at man ikke faller i villfarelser, og at man «aldri må gi fullstendig bifall, bortsett fra til de ting som er fullstendig klare»³¹ (Malebranche, 1980: 151).

Fordi sansene våre i stor grad påvirker oss, vil de som hengir seg til sanselige og behagelige distraksjoner, ha vanskeligheter med å kunne trenge gjennom noen form for sannhet som krever en viss innsats å erkjenne, ettersom sinnene deres vil være fylt av nytelser.

---

26 *Thus, the science and the philosophy they learn is properly a science of memory and not a science of understanding.* (Malebranche, 1980: 140).

27 *In a word, when one uses his reason.* (Malebranche, 1980: 140).

28 *sufficient memory to retain what we conceive, and sufficient imprudence to agree to it.* (Malebranche, 1980: 140).

29 *usually being filled with pride and presumption, pretend to have the right of everything, although their ability is very meager. And this leads to a great many errors.* (Malebranche, 1980: 141).

30 *obscure, corrupt, and completely pervert.* (Malebranche, 1980: 145).

31 *... never to give complete consent except to those things that are completely clear.* (Malebranche, 1980: 151).

Slike som bare studerer kunsten å nyte og behage, får ofte en «umandig sinnstilstand i stedet for de gode hodene de later som om de er. For det er en stor forskjell på et sinn som har sann finesse og et som er mykt, selv om disse ofte forveksles»³² (Malebranche, 1980: 155). Det er altså ofte slik at personer som på overflaten virker dypsindige og kloke, ikke nødvendigvis er det når man går dem etter i sømmene.

Allikevel er det slike folk som har mest anseelse i verden, og som enklest oppnår rykte for å ha et godt hode. For når en mann snakker i en lett og luftig tone, når uttrykkene hans er rene og velvalgte, når han bruker talemåter som smigrer sansene og pirrer lidenskapene på en umerkelig måte, til og med om han bare ytrer dumheter og selv om det ikke er noe godt eller sant bak hans vakre ord, oppfører han seg ifølge den vanlige oppfattelsen av et godt og behendig hode. Vi legger ikke merke til at dette bare er en mykt og umandig sinn, som utelukkende glitrer med falske lys som aldri opplyser noe som helst, som bare overtaler fordi vi har øyne og ører, ikke fordi vi har fornuft³³ (Malebranche, 1980: 156).

Av de som har overfladiske sinn, er det mange som ikke kan beskyldes for å være slik med vilje. Mange er fra naturens side utstyrt med begrensede evner til å trenge inn i sakens kjerne. Dette kan skyldes «mangel eller treghet i dyreåndene, noen ganger ubøyelighet i hjernefibrene, noen ganger av en overflod av ånder og blod, eller av en eller annen ukjent grunn»³⁴ (Malebranche, 1980: 156). Dermed virker det som om Malebranche her vil advare mot å sette for stor lit til det man blir fortalt av andre, og i alle fall ikke ta alt for god fisk uten å tenke gjennom det grundig selv først.

Denne kritikken av at fornuften ikke får sitte i forsetet finner vi igjen hos Holberg, om enn i en litt annen form. I ep. 424, «Dødsfrygt», hevder Holberg at «de fleste Menneskers

---

32 ... *effeminate state of mind rather than fine minds, as they pretend to be. For there is a great difference between true finesse of mind and softness, although the two are usually confused.* (Malebranche, 1980: 155).

33 *Nevertheless, these are the sorts of people who have the most esteem in the world, and who most easily acquire the reputation of having a fine mind. For when a man speaks with a free and easy air, when his expressions are pure and well chosen, when he uses figures of speech that flatter the senses and excite the passions in an imperceptible manner, even if he utters nothing but stupidities and though there be nothing good or true behind his beautiful words, he is acting according to the common notion of a fine, good, and agile mind. We do not perceive that this is only a soft and effeminate mind, merely glittering with false lights that never illuminate anything, which persuade only because we have ears and eyes, not because we have reason.* (Malebranche, 1980: 156).

34 ... *deficiency or slowness of the animal spirits, sometimes by the inflexibility of the brain fibers and sometimes also by an overabundance of spirits and blood, or by some other cause that need not be known.* (Malebranche, 1980: 156).

Idretter styres ikke af Fornuften, men at enhver's Temperament er hiulet, som driver det frem» (Holberg 1944-54 IV: 329). Der Malebranche skylder på dyreåndene og følsomheten i hjernefibrene, er det kroppsvæskene som får skylden for at folk ikke styres av fornuften slik de burde hos Holberg. Likheten er at det er fysiske betingelser som enhver er underlagt som skaper hindringene for fornuftens utfoldelse. Og som et ekko av Malebranche mener Holberg at «små synlige Ting udvirke meere, end store som ere usynlige» (Holberg 1944-54 IV: 332).

4.8.0.0 Sterk innbilningskraft

Nå har vi vært gjennom en del av hindringene i jakten på sannhet, men ennå gjenstår den største grunnen til menneskers villfarelser, nemlig folk med sterk innbilningskraft. Disse kan være fullstendig ufornuftige, og likevel dominere folk med svakere innbilningskraft. Dette kan de gjøre fordi mennesket er disponert til å imitere andre rundt seg. Malebranche går så langt at han til en viss grad kaller det en fornærmelse å ikke ta del i en annens sterke følelser. Når han så snakker om sterk innbilningskraft, mener han at hjernens fysikk er slik at den er «i stand til å ha så dype spor som legger beslag på sjelens kapasitet, at de forhindrer den fra å fokusere på andre ting»³⁵ (Malebranche, 1980: 162).

4.8.1.0 Ulemper med sterk innbilningskraft.

Folk som er i sine følelsers vold må kunne sies å ha en sterk innbilningskraft, i alle fall så lenge følelsesutbruddet varer, for mens tilstanden deres er så preget av følelser er de ute av stand til å tenke på andre ting enn det som har gjort dem så pasjonert. Heldigvis er slike mennesker så lette å gjennomskue at de ikke er i stand til å «korrumpere innbilningskraften til selv de svakeste sinn, eller de mykeste og møreste hjerner»³⁶ (Malebranche, 1980: 163) fordi de er så urimelige og voldsomme. Selv om de skulle klare å oppildne lignende følelser hos oss, er de så åpenbare at vi med letthet vil kunne kontrollere dem og kvitte oss med dem igjen. Så snart vi ikke lenger er under den lidenskapeliges påvirkningskraft fordufter disse følelsene av seg selv, og det er igjen lettere for oss å styre vår egen innbilningskraft. Og nettopp det med å styre innbilningskraften er et av Malebranches hovedpoenger her, for han synes ikke

35 ... *capable of having very deep vestiges and traces that so occupy the soul's capacity that they prevent it from focusing its attention on things other...* (Malebranche, 1980: 162).

36 ... *corrupting the imagination of even the feeblest minds, or of the softest and most tender brains...* (Malebranche, 1980: 163).

det i seg selv trenger å være udelt negativt å ha en sterk innbilningskraft:

Det er ikke en defekt å ha en hjerne som kan innbille seg ting sterkt, og som mottar meget distinkte og levende bilder fra de minst viktige objekter, så lenge sjelen alltid forblir herre over innbilningskraften og disse bildene blir inngravert etter sjelens veiledninger, og utslettet når den ønsker det. Tvert imot er dette er opprinnelsen til sinnets finesse og styrke. Men når innbilningskraften dominerer sjelen, og når spor dannes i hjernen uten viljens oppmerksomhet og veiledning, og disse sporene er formet på grunn av hjernens disposisjon og ved handlingene til objekter og dyreånder, er det klart at dette er en dårlig egenskap, og en form for galskap³⁷ (Malebranche, 1980: 163).

Slik kan man da egentlig si at det er mangel på kontroll over innbilningskraften som er det egentlige problemet, ikke for sterk innbilningskraft i seg selv. Likevel kan en sterk innbilningskraft føre til flere problemer om den er ute av kontroll enn en svakere ville gjort, for slike mennesker lider av en del, med Malebranches ord, defekter, og en av defektene til folk med sterk innbilningskraft er at idéene deres tar så stor plass i sinnet at de ikke er i stand til å tenke på mange ting på en gang, slik man må kunne for å løse komplekse problemer. De har rett og slett for små sinn, ettersom selv de minste ting setter dype spor. Den andre vanlige defekten til dem som har sterk innbilningskraft er at «de er visjonære, men på en måte som er ganske vanskelig å oppdage»³⁸ (Malebranche, 1980: 164). Slike visjonære er det bare opplyste menn som klarer å gjennomskue. Villfarelsen deres er at de innbiller seg ting annerledes enn de faktisk er og at de «til og med innbiller seg ting som ikke finnes»³⁹ (Malebranche, 1980: 164). De vender om på alle ting, og dømmer uten skarpsindighet. De bygger luftslott og er:

heftige i sine lidenskaper, forutinntatte i sine meninger og alltid innbilske og selvgode. [...] De imiterer aldri naturen. Alt er affektert, påtvunget og overdrevet. [...] Alt er metaforer og hyperboler. [...] De stopper vanligvis ved tings overflate, og blir fullstendig oppslukt av synlige seremonier og ritualer som ikke betyr noe. [...] Ofte forsømmer de det viktigste i evangeliene – rettferdighet, nåde og tro – fordi sinnene deres er opptatt med mindre viktige plikter (Malebranche, 1980: 165)⁴⁰.

37 *It is not a defect to have a brain that can imagine things strongly, and that receives very distinct and vivid images from the least important objects, provided that the soul always remains the master of the imagination and that these images are imprinted at the direction of the soul and erased when it wishes. On the contrary, this is the origin of subtlety and strength of mind. But when the imagination dominates the soul, and when without attention to the direction of will these traces are formed because of the disposition of the brain and by the action of objects and the animal spirits, it is clear that this is a very bad quality and a sort of madness.* (Malebranche, 1980: 163).

38 *They are visionaries, but in a delicate way that is rather difficult to recognize.* (Malebranche, 1980: 164).

39 *even imagine some things that do not exist.* (Malebranche, 1980: 164).

40 *vehement on their passions, biased in their opinions, and always conceited and self-satisfied. [...] They never*

Slike visjonære blir altså en form for prosjektmakere som konstruerer store ting i sine egne sinn, men som kanskje ikke evner å se at de ikke lar seg realisere i virkeligheten. Man kan vel si at det som hender i deres egen innbilning og det som skjer i virkeligheten ikke alltid samsvarer hundre prosent, og dermed blir det også vanskeligere for slike visjonære å kunne trenge inn i dypere sannheter, siden de allerede har forvillet seg bort fra en reflektert og fornuftig virkelighetsoppfatning.

Denne beskrivelsen kan minne om Holbergs skildring av fanatikere, for eksempel i ep. 303, «Fanatikere er baade farlige og ufarlige», hvor han kaller en fanatiker en som: «Sætter intet til Grundvold uden en *Affect*, som han kalder Samvittighed; det er Hiulet som alleene driver ham som en *Machine*, saa at den grundigste Lærdom og de klareste *Argumenter*, som man ofte seer at virke hos andre Kiættere, kand ham aldeles ikke bevæge» (Holberg 1944-54 IV: 12). Dette er ikke nødvendigvis et stort problem for Holberg. Han mener at denne typen vrangforestillinger for det meste kan helbredes ved hjelp av medisin.

En Doctor eller Chirurgus opererer her kraftigere end en Præst eller Missionarius. Thi her maa Urter forsøges hvor Ord ikke kand virke, ligesom en Dosis China Chinæ gjør bedre Effect udi en Feber, end hele *Platonis* og *Aristotelis* Philosophie. Man merker heraf, at jeg holder Fanaticismum for en virkelig Sygdom og en hysterisk Passion. Erfarenhed viser ogsaa, at de saa kaldne illuminerede Folk ere gemeenligen forsynede med en stærk Dosi af den sorte Galde, ja at mange ved virkelige Apotheker-Recepter saaledes ere blevne reformerede, at de have tabt alle deres Prophetier, Enthusiasmos og Aabenbarelses, men tilligemed faaet sundere Legemer. (Holberg 1992: 52).

Denne fysiologiske hindringen for fornuftens utfoldelse kan altså ifølge Holberg forseres ved hjelp av legemidler. Det virker som om Holberg kanskje i enda større grad enn Malebranche er opptatt av sammenhengen mellom kropp og sinn. Der Malebranche ser ut til å konsentrere seg om innbilningskraften i forbindelse med sinnet, sjelen og fornuften, er Holberg mye mer opptatt av det fysiologiske samspillet mellom sinnet og kroppen, og av hvordan det ene har innvirkning på det andre. Hvordan kroppens tilstand kan påvirke sinnet, og hvordan sinnets tilstand kan påvirke kroppen.

---

imitate nature; everything is affected, forced and exaggerated. [...] everything is metaphor and hyperbole. [...] They ordinarily stop at the surface of things, and are completely occupied with visible ceremonies and rituals of little importance. [...] often they neglect what is most important in the gospel – justice, mercy and faith – because their mind is occupied with less essential duties. (Malebranche, 1980: 165).

4.8.2.0 Overnaturlige innbilninger

Det hender av og til at man møter folk som har så sterk innbilningskraft at man går fra møtet fullstendig overtalt, uten å helt vite hva man har blitt overtalt om. Dette kan bare skyldes «kraften fra et visjonært sinn som snakker levende uten å forstå hva det sier, og som dermed forårsaker at sinnene til de som hører på, tror sterkt på noe uten å forstå hva de tror på»⁴¹ (Malebranche, 1980: 171). Dette kan i noen tilfeller føre til at folk ender opp med å forsterke hverandres innbilninger. «Den mest ekstreme effekten av innbilningskraften er den urimelige frykten for spøkelsers tilsynekomst, trylleformularer, tegn, amuletter, lykantroper, eller varulver, og generelt alt vi innbiller oss er avhengig av djevelens makt»⁴² (Malebranche, 1980: 191). Derfor mener Malebranche det ikke burde forbause noen at vi finner flest trollmenn i de landene der historier om hekseri og trolldom blir sett på som ekte. Noe de ifølge Malebranche selvsagt ikke er. Mennesker elsker å skremme hverandre, og de fleste slike historier kan enkelt tilskrives innbilningskraftens styrke. For å få bukt med hekseri foreslår Malebranche å la være å brenne hekser, ettersom det får folket til å tro at hekser faktisk finnes og dermed skaper flere som blir hekser i sin egen, og andres, innbilning. Hvis man da altså slutter å forsterke folks tro på hekser, vil størsteparten av heksene forsvinne (Malebranche, 1980: 191-193).

Addison skriver også om spøkelser i nr. 110 i *The Spectator*, «Om spøkelser og gjenferd». Jeg velger å ta med Addisons syn på spøkelser her heller enn å ta den opp igjen i kapittelet om Addison for å samle diskusjonen omkring det overnaturlige på et sted.

Addison forteller at etter at en lakei nesten var blitt skremt fra sans og samling etter å ha sett et gjenferd av en hodeløs, svart hest, ville Addison besøke det samme stedet for å undersøke nærmere om det faktisk spøker der. Mens han går langs veien gjennom en allé av almetrær, ser han en gressende ku «hvilken en innbilningskraft som var lettskremt enkelt kunne ha tolket som en svart hest uten hode, og jeg tør si at den stakkars lakeien gikk fra

---

41 *The force of a visionary mind that speaks vividly without understanding what it says, thereby causing the minds of those who hear what it says to believe strongly without understanding what they believe.* (Malebranche, 1980: 171).

42 *The most extreme effect of the force of the imagination is the unreasonable fear of the apparition of ghosts, spells, characters, charms, lycanthropes, or werewolves, and generally everything we imagine to depend upon the power of the devil.* (Malebranche, 1980: 191).

vettet på grunn av en slik triviell hendelse»⁴³ (Addison 1826: 158). Addison vil likevel ikke benekte at alle historier om spøkelser er sanne. Han mener nemlig at en som lar seg skremme av alle slags spøkerier er mer fornuftig enn en som skjærer alle slike historier over en kam og ser på dem som ubegrunnede, til tross for alle som mener det motsatte. Som bevis for dette fører han at antikke historikere og poeter gikk god for at det kunne finnes gjenferd, og gir et par eksempler på dette. Oppsummert kan man altså si at Addison mener at en sterk innbilningskraft kan skape spøkelser der det ikke finnes noen, men at man likevel ikke kan avskrive helt at det kan finnes gjenferd. Den samme ambivalensen ser vi angående hekseri i nr. 117, «Om hekseri – historien om Moll White», hvor Addison forteller om den gamle landsbyheksen Moll White. Her skriver han: «Jeg mener generelt at det er, og har vært noe slikt som hekseri; men samtidig kan jeg ikke gå god for noen bestemte tilfeller av det»⁴⁴ (Addison, 1826: 168). Han tror altså at hekseri finnes, selv om han ikke har noen beviser for det. Dette betyr ikke at han tar alle historier og anklager om hekseri for god fisk. Han trekker frem at nesten alle landsbyer har en landsbyheks, hvilken som regel er en uskyldig gammel dame som etter at hun har fått rykte som heks, og andre har innbilt seg og tillagt henne alle mulige fantasifulle og grufulle egenskaper «begynner å bli redd for seg selv, og noen ganger innrømmer hemmelige forbindelser og kjennskaper som innbilningskraften former i delirisk alderdom»⁴⁵ (Addison 1826: 168). Selv om Addison tror på hekseri, mener han altså at de aller fleste tilfellene likevel skyldes innbilninger. Han synes heller ikke noe særlig om at folk opphisser hverandres innbilningskraft ved å fortelle spøkelseshistorier. Han skriver at han en gang overhørte en gjeng unge jenter sitte foran peisen og skremme hverandre med skumle historier. «Var jeg en far, ville jeg tatt spesielt hensyn til å verne mine barn fra disse små innbilningskraftens redsler som de er skikket til å pådra seg når de er unge, og som de ikke kan få ristet av seg når de kommer opp i årene»⁴⁶ (Addison 1829: 34). Videre mener Addison

---

43 *Which an imagination that was apt to startle might easily construe as a black horse without an head: and I dare say that the poor footman lost his wits upon some such trivial occasion.* (Addison 1826: 158)

44 *I believe in general that there is, and has been such a thing as witchcraft; but at the same time can give no credit to any particular instance of it.* (Addison 1826: 168).

45 *Begins to be frightened at herself and sometimes confesses secret commerces and familiarities that her imagination forms in a delirious old age.* (Addison 1826: 168)

46 *Where I a father, I should take a particular care to preserve my children from these little horrors of the imagination, which they are apt to contract when they are young, and are not able to shake off when they are*

at en «sunn innbilningskraft» er den «største velsignelsen i livet, ved siden av en klar dømmekraft og en god samvittighet»⁴⁷ (Addison 1829: 34). Dessuten skriver Addison samme sted at han tror at det finnes ånder i naturen, men at han ikke blir skremt av den tanken. I stedet er han fornøyd med at han har «selskap i å utforske skaperverkets undre»⁴⁸ (Addison 1829: 34). Det viktigste blir dermed for Addison at man har en sunn innbilningskraft som ikke lar seg skremme av skrømt og spøkelseshistorier.

Holberg mener også at spøkelser og hekser for det meste skyldes innbilning. I ep. 379 «Spøgelsler og Hekse», skriver Holberg at:

Jeg troer, at de fleste Historier, som fortælles, ere enten opdigtede, eller at der under er Bedragerie. Meget kand ogsaa tilskrives Sygdom, Blodet eller Indbildning; thi man merker, at tungsindige Mennesker have de fleste Syn, og at *Febricanter* see og høre Spøgelsler, som forsvinde saa snart *Paroxysmus* ophører.
(Holberg 1944-54 IV: 216)

Likevel kan Holberg, som Addison, ikke garantere at alle spøkelser er innbilte, og må ta forbehold om at han ikke kan «forkaste alle saadanne Historier, helst naar mange troeværdige Mennesker vidne at have tillige paa eengang hørt og seet Ting, som de ved intet Middel kand henføre til naturlige Aarsager» (Holberg 1944-54 IV: 216). Hekser er han mer skeptisk til, og mener at de som innrømmer å være hekser enten er bedragere eller innbiller seg at de er det, mens falske anklager om hekseri som regel reises av hevngjerrige fiender eller folk som vil beslaglegge eiendommene til anklagede. Så lenge det er mulig for f. eks. staten å beslaglegge heksenes gods og gull, vil det, mener Holberg, «aldrig lide Mangel på Hexer» (Holberg 1944-54 IV: 219). Selv om Holberg nok ikke har hentet inspirasjon til denne epistelen fra Malebranche, så er de relativt enige om hva spøkelser og hekser skyldes. Begge skriver at spøkelser skyldes innbilning, og at hekseri skyldes det samme eller falske anklager. Dermed ser det ut som om Holberg, om han ikke følger Malebranche, i det minste kanskje har en en viss gjengs lærd holdning til spøkelser og overtro, selv om han ikke avskriver spøkelser som innbilning like kategorisk som Malebranche.

---

in years. (Addison 1826: 34).

47 *Sound imagination [...] greatest blessing of life, next to a clear judgement, and a good conscience.* (Addison 1826: 34)

48 ... *society in searching out the wonders of the creation.* (Addison 1826: 34).

4.8.3.0 Fordeler med sterk innbilningskraft.

Personer med sterk innbilningskraft har ifølge Malebranche ikke bare defekter. De har også fordeler, hvorav en er særlig viktig i denne sammenhengen: De er gode til å overtale fordi de «uttrykker seg på sterke og levende, om enn uvanlige, måter»⁴⁹ (Malebranche, 1980: 165). Dette fører til at tilhørere lar seg overtale av det inntrykket slike talere gir, heller enn styrken i argumentene deres.

Selv om retorikken ofte er usedvanlig, er den like fullt svært overtalende fordi tilstedeværelse og oppførsel gjør seg gjeldende, og dermed påvirker menns innbilningskraft på en mer levende måte enn de sterkeste kjølig leverte foredrag, fordi disse foredragene ikke appellerer til sansene og ikke nærer opp under innbilningskraften. Personer med innbilningskraft har derfor et overtak når det gjelder å behage, berøre og overtale fordi de former svært levende og sansbare bilder av tankene sine⁵⁰ (Malebranche, 1980: 166).

Her kan man si at Malebranche slenger seg på den klassiske motstanden mot retorikken som en smigrekunst mer enn en overtalelseskunst. Selv om Malebranche ikke sier rett ut at de samme virkemidlene kan rettferdiggjøres om man også har en god argumentasjon i bunn, skinner det litt igjennom at det er det han mener. Han fordømmer flere ganger dem som forsøker å overtale bare ved å tiltale sansene, og trekker frem fornuftige, solide argumenter som et forbilde, samtidig kaller han det for en fordel med en sterk innbilningskraft som kan fremkalle gode og levende bilder hos tilhøreren. Dermed ser det ut som om Malebranche igjen vil mane til forsiktighet og be leseren om å «skille ordenes kraft og skjønnhet fra argumentenes kraft og beviser»⁵¹ (Malebranche, 1980: 176).

Holberg kommer også innpå retorikkens ambivalens et par steder. Blant annet skriver han i sin oversikt over den antikke retorikken i ep 252, «Oldtidens Talekunst», at «ingen større U-lykke kand hende en *Republikk*, end at have mange veltalende og tilligemed ildesindede *Oratores* paa en gang» (Holberg 1944-54 III: 244). Et annet sted skriver Holberg

---

49 ... *expressing themselves in a strong and vivid, though unnatural manner.* (Malebranche, 1980: 165).

50 *Even though his rhetoric is often irregular, it is nonetheless very persuasive, because his presence and manner make themselves felt, and thus act upon the imagination of men more vividly than the strongest discourses coldly delivered, because these discourses do not flatter their senses and do not strike their imagination. Persons of imagination therefore have the advantage of being able to please, affect and persuade, because they form very vivid and sensible images of their thoughts.* (Malebranche, 1980: 166).

51 ... *distinguish the power and beauty of words from the power and evidence of arguments.* (Malebranche, 1980: 176).

at «Jeg for min part holder det ikke for nogen Uheld, at Tale-Konsten i vor Alder har tabt saa meget af sin forrige Styrke, og at vore dommere bevæges meer af stammende grundige *Argumenter* end af sminkede Ord» (Holberg 1944-54 V: 143). Holberg ser altså ut til å være enig med blant andre Malebranche om at talekunsten er et verktøy som kan misbrukes, hvis man ikke har sunne og gode holdninger til grunn for det man argumenterer for. Men der Malebranche går i direkte detalj på hvordan innbilningskraften kan mane frem bilder som kan forlede tilhørerne, anfører Holberg i stedet antikke eksempler og viser hvordan effekten av den slags retorikk heldigvis har avtatt.

4.9.0.0 Oppsummering

Nå har jeg vist Malebranche sitt system for hvordan han mener innbilningskraften fungerer, og på den måten forsøkt å vise litt av hvordan dette fenomenet ble oppfattet i Holbergs samtid. Dette er langt fra et utfyllende bilde, men med denne oversikten har jeg begynt å kartlegge dette området, og jeg har fått frem litt av hvordan Holberg skriver om de samme tingene ved å vise forskjeller og likheter mellom Malebranche og Holberg. Malebranche er meget opptatt av innbilningskraftens fysiske egenskaper - hva det faktisk er som skjer i hjernen og i kroppen når man forestiller seg noe. Forklaringsmodellen med dyreånder og spor i hjernefibrene fungerer som et metaforsystem som levendegjør sammenhengen mellom innbilning og sansning slik Malebranche ser det. På samme måte som en elv lager spor i grunnfjellet, lager altså dyreåndene spor i hjernen. Dette fungerer godt som en metafor som lar oss se for oss de prosessene Malebranche forsøker å beskrive. Han tydeliggjør et konsept gjennom metaforbruk, og letter således forståelsen. Slik har han brukt innbilningskraften sin til å anskueliggjøre de indre prosessene som utgjør innbilningskraften på en måte som skal gjøre det lettere for leseren å begripe og forstå det fenomenet han prøver å beskrive og forklare.

Når det gjelder selve bruken av innbilningskraften, går det igjen gjennom hele *De le recherche de la vérité* at det er en temming og kontroll av innbilningskraften som er målet. Dersom man ikke allerede i ung alder lærer seg å tøyse og styre innbilningskraften, vil det være lett å havne i villfarelser, enten fordi man gror fast i gamle fordommer og tankesett, eller fordi man lar innbilningskraften ta kontrollen. Det er en dyd å tenke nøye gjennom nye tanker og idéer, og ved refleksjon og meditasjon oppdage nye sannheter. Derfor er det ekstremt

viktig å ikke bare godta alt man ser, hører eller leser, men faktisk gjøre seg opp sin egen mening om saken, og la fornuften og sjelen styre over lidenskapene og innbilningskraften. Slik vil man kunne beherske hvilke tanker man vil bruke tid på, og dermed vil man til en viss grad kunne styre sinnet sitt mot de dypere sannheter det krever konsentrasjon og oppmerksomhet å trenge gjennom.

Det er tydelig at Malebranche og Holberg er ute i ulike ærender når de skriver om innbilningskraften. Førstnevnte er kanskje mest ute etter å gi gode og grundige forklaringer på fenomener som ellers kan være lite håndgripelige og vanskelige å håndtere, og blir dermed ganske påstående i sin fremstilling av hvordan han mener ting er. Holberg på sin side, er veldig opptatt av å ikke dømme for bastant om ting han ikke er sikker på, og prøver i stedet å vise hva andre har sagt for og imot, og kanskje komme med noen eksempler *pro et contra* selv, for så å la leseren selv bedømme hva som er mest riktig. Mens Holbergs *Moralske Tanker* er nettopp det, en samling med små tekster som skal prøve å la leseren sitte igjen med mer moralsk oppbyggelige holdninger enn før de leste, er Malebranche mer opptatt av å vise hvordan man trenger gjennom til skjulte sannheter. Dette kan kanskje sees på som to sider av samme sak, men forskjellen er at Holberg er mer pragmatisk og praktisk rettet; han tar opp problemstillinger som angår leserne i deres dagligliv, mens Malebranche er mye mer idealistisk, og behandler spørsmål som er mye mer abstrakte, og henvender seg i mindre grad til det hverdagslige. De er begge opplysningsmenn, men i hvert sitt sjikt. Der Malebranche jakter på de evige sannheter, prøver Holberg å gi leserne sine noen vanlige sannheter, eller sannsynligheter, som kanskje er lettere å ta inn over seg og gjøre umiddelbar nytte av enn Malebranches mer svevende og abstrakte idéer.

Til slutt kan man da si at innbilningskraften hos Malebranche både er et viktig redskap i fornuftens tjeneste, men også et av de største hindrene i jakten på sannhet. En av de største årsakene til menneskers villfarelser er innbilningskraften, og derfor er det så viktig å beherske og kontrollere den, slik at man styrer unna villfarelsene og klarer å benytte seg av innbilningskraften på en fornuftig og reflektert måte. Hos Holberg derimot, er innbilningskraften en viktig del av mennesket, og fordi kropp og sinn henger så tett sammen hos Holberg, blir innbilningskraften mye mer fysisk tilstedeværende i Holbergs eksempler enn i Malebranches abstrakte tankeeksperimenter. Der Malebranche ser på det fysiske som hindringer for innbilningskraftens evne til å trenge inn i det abstrakte, er Holberg mer opptatt

av vekselvirkningen mellom innbilningskraft og legemet, og et hovedpoeng hos ham ser ut til å være at et sunt sinn hører hjemme i et sunt legeme, like mye som et sunt legeme må ha et sunt sinn. Hvis den ene eller den andre av disse blir forstyrret kan det gå ut over begge, og det blir dermed viktig å finne ut hvor forstyrrelsen stammer fra slik at den kan behandles på riktig måte. Holberg mente at «sinnnet var den viktigste og edleste del av mennesket, og det er derfor god sammenheng når han hevder at man nettopp av hensyn til sinnets sunnhet bør ha omsorg for legemet» (Myhre 1969: 173). Dermed virker essayisten Holberg mer som en pragmatiker som kommer med råd og anvisninger om hvordan innbilningskraften kan anvendes i det daglige for å få et bedre liv, mens Malebranche hever seg over slike trivialiteter og skuer mot de høyere sannheter i stedet. Med denne forskjellen i både stil og innhold hos disse forfatterne i bakhodet, blir det interessant å se på hvordan Holberg forholder seg til den måten innbilningskraften fremstilles på i *The Spectator*.

5.0.0.0 Addison og *The Spectator*

The Spectator er et populærfilosofisk tidsskrift som kom ut i London daglig i 1711-12 og 1714, og som siden har blitt samlet og utgitt på nytt flere ganger, både på engelsk og i oversettelser. Dette tidsskriftet «gjorde umaadelig Lykke hele Europa over. [...] Hverdagslivets Fænomener behandledes her på en let, underholdende Maade i Brevets, Samtalens, Allegoriens og Satirens eller Anekdotens Form» (Paludan 1913 [2]: 31). Eller som Hugh Blair (1718-1800) skriver i 1783 i sin noe pedantiske gjennomgang av Addisons stil:

The Spectator [...] er en bok som alle har i hende, og som ikke kan prises høyt nok. Den gode forstanden, den gode teksten, den nyttige moralen og den beundringsverdige humoren som florerer i den, gjør det til en av disse standardbøkene som har gjort stor ære på den engelske nasjon⁵² (Blair 1858: 216).

Disse essayene har altså vært meget populære og utbredte, og det er av den grunn jeg har valgt å se nærmere på noen av disse tekstene. Essayene ble i hovedsak skrevet av Joseph Addison, men en betydelig del er også forfattet av hans kompanjong Richard Steele, og det er også flere andre forfattere som har gjesteopptredener. Felles for disse essayene er at de blir innledet med et sitat på latin, akkurat som Holberg innleder sine essay i *Moralske Tanker* med sine latinske epigrammer.

5.1.0.0 Holberg og Addison

Da Holberg skrev *Moralske Tanker* fantes det allerede en såkalt spektatorlitteratur, tidsskrifter inspirert av Addisons *The Spectator*, rundt ham. Holberg nevner selv «den svenske *Argus*» og «den Hamborgske *Patriot*» i forberedelsen til *Moralske Tanker* (Holberg 1992: 15).

Sistnevnte kom i forkortet utgave ut på dansk i 1726, og «etter 1740 viser den voxende Interesse for Spectatorlitteraturen sig i en Række Oversættelser» (Paludan 1913 [1]: 157).

Blant disse var den svenske *Argus*, og Peder Kraft gav ut en dansk oversettelse av «selve den engelske *Spectator*» i 1742 (Paludan 1913 [1]: 157). I tillegg gav Jørgen Riis ut ukebladet *Den danske Spectator, samt Sande- og Grandskningsmand* i 1744-45, like etter at *Moralske Tanker* kom ut (Paludan 1913 [2]: 31). At Holbergs moralske essay ble mottatt i samtiden

---

⁵² *The Spectator* [...] is a book which is in the hands of everyone, and which cannot be praised too highly. The good sense, and good writing, the useful morality, and the admirable vein of humour which abound in it, render it one of those standard books which have done the greatest honour to the English nation. (Blair 1858: 216).

som en videreføring av denne tradisjonen forklarer Halvorsen i sin hovedfagsavhandling *Montaigne og Holberg*: «Med *Moralske Tanker* kunne han [Holberg] konkurrere med en strømning i tiden og det er illustrerende at tittelen på den hollandske oversettelsen var '*De deensche Spectator*', lenger var ikke avstanden» (Halvorsen, 1939: 30).

Holberg har et forbilde i formen på essayene i Joseph Addisons *The Spectator*, som han ifølge Billeskov Jansen har lest i den franske utgaven *Le Spectateur ou Le Socrate moderne* (Holberg 1992: 370). Både i *Moralske Tanker* og i *The Spectator* åpner stykkene med et vers på latin. Forskjellen er at Addison hentet sine sitater fra klassikerne, mens Holberg brukte sine egne epigrammer som inspirasjonskilde og innledning. Billeskov Jansen vier liten plass til *The Spectator* i sitt etterskrift til utgaven av *Moralske Tanker*. Han nevner kort at det engelske magasinet var et forbilde i å gjøre «filosoffernes tungt fordøjelige etik [...] tilgjengelig i alvorfulde fabler, sokratiske dialoger, pædagogiske romaner, utopiske reiseskildringer, opdigtede breve» (Holberg, 1992: 370). Mer enn det sier han ikke om *The Spectator* her.

Holberg selv nevner det man kan anta skal være Addison én gang, i epistel 512, der han i en drøm er på besøk i underverdenen og blir vist rundt av «den Engelske *Spectator*, hvilken jeg i min Ungdom hadde seet udi *London*» (Holberg 1944-54, V: 191). I sine kommentarer til denne epistelen trekker Billeskov Jansen i tvil hvorvidt Holberg har møtt Addison, ettersom Holberg oppholdt seg i London i 1706-8, mens *The Tatler*, Steeles forløper til *The Spectator*, kom i 1711 og *The Spectator* altså i 1711-12 og 1714 (Holberg, 1944-54, VII: 461). Det stemmer at Holberg hadde reist fra England da *The Spectator* kom ut, men det forhindrer jo ikke at han likevel kan ha møtt Addison på et eller annet tidspunkt i løpet av sitt opphold i landet, og så siden har kjent igjen navnet på *The Spectators* forfatter. Dette vil uansett bare være spekuleringer, og om Holberg faktisk har møtt Addison eller ikke spiller egentlig ikke noen stor rolle.

Det synes i Holbergforskningen, hvis man ser bort fra Olsvig, som om det hersker en slags enighet om at Holberg ikke i noen særlig grad har blitt direkte påvirket av engelsk litteratur. Francis Bull skriver i sin artikkel om Holberg i *Norsk biografisk leksikon* at eventuelle likheter mellom Holberg og blant andre Addison må skyldes at Holberg «har funnet vei til noen av de samme forbilleder (bl. a. Montaigne), oplevd det samme miljø, og lært å kjenne nettop det England som *Spectator*litteraturen grodde fram av» (Bull 1934: 200).

Også Billeskov Jansen er inne på det samme i første bind av *Holberg som epigrammatiker og essayist*, der han skriver «det staar fast, at Holberg har set den franske Oversættelse af The Spectator, og at han ikke har haft nødig at se den engelske Tekst for at skrive det lidet han har meddelt om den» (Billeskov Jansen 1938-9, I: 176). Det betyr at Holberg ikke har sett behovet for å skaffe seg originaltekstene. Også i mer moderne tid blir det lagt liten vekt på Holbergs forbindelse til den engelske spektatorlitteraturen. Gunnstein Akselberg nevner for eksempel i sin artikkel *Montaigne – Holberg – Fasting: Eit informalt essayistisk stafettløp* kun kort i konklusjonen at spektatorlitteraturen har vært med på å prege Holbergs essayistikk, og da særlig i epistlene (Akseblerg, 2006: 75). Eiliv Vinje på sin side har viet litt plass til Addison og *The Spectator* i sin avhandling *Eit språk som ikkje passar*, der han kort sammenligner bruk av eksempler og en fiktiv mottaker hos Addison og hos Holberg (Vinje 2000: 105-6 og 127). Dette blir likevel bare små stikkprøver, og i det store og det hele er det i stedet Montaigne som blir trukket frem som Holbergs største forbilde. Det er ikke Akselberg og Vinje alene om. Også Billeskov Jansen bruker mye tid på å se etter sporene fra Montaigne, og Halvorsen skrev hele sin hovedfagsavhandling *Montaigne og Holberg* om nettopp forholdet mellom Montaigne og Holberg. Han legger vekt på hvordan Holberg fant et eksempel på hvordan tekstene i *Moralske Tanker* kunne utformes hos Montaigne. «Holbergs eldste skrifter vitner om hans glede over ordspråk, sitater og eksempler. Montaigne kunne lære ham å bruke dem i en spesiell genre: det moralfilosofiske essay, på dette området var han et viktig mønster» (Halvorsen, 1939: 38). At Holberg selv hadde lest *The Spectator* og at han likte den sier han direkte i forberedelsen til *Moralske Tanker*:

Udi Engeland have for nogle Aar siden visse skønne Hoveder foreenet sig i at udarbeide adskillige *Materier* i *Morale*. Og ere det de samme, som siden ere samlede udi Adskillige Bind, og publicerede under den Titul af *Spectator*. [...] Nogle *Materier* ere udførte med saadan Fynd og Ziirlighed, at de kan passere for Mesterstykker (Holberg 1992: 15).

Billeskov Jansen påpeker også noen steder der Holberg kan ha vært inspirert av *The Spectator*, blant annet i ep. 174, «Moderne skifter», hvor han mener at Holberg kan ha lest om kvinnemoter i *The Spectator* nummer 98 og 127, og der fått oppfrisket et Juvenalsitat som han så først har brukt i epigram VI, 40, for siden å ta det frem fra hukommelsen da han skrev ep. 174 (Billekov Jansen 1938-9, I: 96-8).

Stykkene i *The Spectator* tar opp mange forskjellige temaer, og Addison skriver om

innbilningskraften flere steder, men det er to artikkelserier som jeg har tenkt å ta utgangspunkt i: nummer 58-63 om vidd (*wit*), og serien fra nummer 411-421 om innbilningskraftens nytelser (*the pleasures of imagination*)⁵³. Det er i disse essayrekkene at Addison i størst detalj beskriver innbilningkraften.

5.2.0.0 Addison og Malebranche

Addison har lest Malebranche, ja han har til og med besøkt franskmannen personlig under et besøk i Paris i 1700, slik det kommer frem i et brev fra Addison til biskop John Hough: «Da jeg var i Paris, besøkte jeg *Pere Malebranche*, som har en særskilt aktelse for den engelske nasjon, hvori jeg tror han har flere beundrere enn i sin egen»⁵⁴ (Graham, 1941: 25). I løpet av besøket fikk han også opplept en teori om farger av Malebranche, men Addison har nok lest mer enn det. Sannsynligvis har han lest i alle fall deler av *De la recherche de la vérité*. Det kommer frem i et avsnitt i nr. 417, der Addison forklarer hvordan en kartesianer, det kan godt være han refererer til Malebranche selv, beskriver det som skjer i sinnet når innbilningskraften og erindringen bringer frem gamle bilder i nye sammensetninger.

Samlingen med idéer som vi mottok fra en slik utsikt eller hage, og som kom inn i sinnet samtidig, har tilhørende samlinger med spor i hjernen som ligger tett ved siden av hverandre: Når derfor noen av disse idéene oppstår i innbilningskraften, og følgelig avsender en strøm med dyreånder til deres passende spor, flyter disse, på grunn av sine voldsomme bevegelser, ikke bare inn i det sporet som de var særlig styrt mot, men inn i flere av de som ligger rundt det. Ved dette vekker de andre idéer av samme type, hvilke umiddelbart avstedkommer en ny utsendelse av ånder, som på samme måte åpner de omliggende sporene, helt til hele samlingen av dem er blåst opp og hele utsikten eller hagen blomstrer i innbilningskraften⁵⁵ (Addison 1826: 603).

53 Begge disse essayseriene finnes i den franske oversettelsen *Le Spectateur, ou le Socrate moderne* som kom ut i 1716-20, og som ifølge Billeskov Jansen altså skal være den utgaven Holberg har brukt. Essayene om vidd er i den franske utgaven å finne i bind I, som XIV-XLIX *Discours* (Addison og Steele 1716: 289-326), og serien om innbilningskraftens nytelser er i finne i bind IV, som XLII-LII *Discours*, (Addison og Steele, 1720: 247-307).

54 *When I was at Paris I visited Pere Malbranch[sic], who has a particular Esteem for the English nation, where I believe he has more admirers than in his own.* (Graham, 1941: 25).

55 *The set of ideas which we recieved from such a prospect or garden, having entered the mind at the same time, have a set of traces belonging to them in the brain, bordering very near upon one another: when, therefore, any one of these ideas arises in the imagination, an consequently despatches a flow of animal spirits to its proper trace, these spirits, in the violence of their motion, run not only into the trace to which they were more particularly directed, but into several of those that lie aboutthe same set, which immediately determine a new despatch of spirits, that in the same manner open other neighbouring traces, till at last the whole set of them*

Videre skriver han om hvordan behagelige idéer oftere blir åpnet, slik at sporene utvider seg, mens ubehagelige idéer ikke hentes frem like ofte, slik at deres spor i hjernen krymper, og på den måten ikke har like lett for å bli aktivert sammen med nærliggende spor. Addison mener også det er vanskelig å avgjøre om ulike folks ulike innbilningskraft skyldes forskjeller i sjelens sammensetning, eller om det har med hjernens struktur å gjøre. Uansett er det, ifølge Addison, viktig for en kunstner, selv om han skulle ha naturlige talenter, å forme innbilningskraften sin. Han sammenligner det med viktigheten av at en filosof dyrker forståelsen. For Addison er innbilningskraften kunstnerens, og især forfatterens, viktigste sjelsevne, og selv om han følger Malebranche i de fysiske forutsetningene for hvordan innbilningskraften fungerer, virker han ikke like fokusert på innbilningskraftens forutsetning for erkjennelsen. Addison tar ikke for seg innbilningskraften i forhold til skjulte sannheter, men i stedet ser han på innbilningskraftens estetiske egenskaper og dets behag (Goldberg 1958: 504). Han mente også at den samme effekten kunne oppnås ved ulike midler gjennom kunsten. Blant annet kunne et maleri og et dikt kalle frem de samme bildene i mottakerens innbilningskraft (Cohen 1962: 295). Dette tok sveitserne Bodmer og Breitinger tak i og videreførte, slik vi skal se under i kapittel 6.5.0.0.

5.3.0.0 *Vidd*

Vidd er et begrep som noen ganger blir brukt i forbindelse med innbilningskraften. Addison bruker ordet *wit*, eller på norsk vidd, mens Holberg gjerne benytter det franske *Esprit*, eller det tyske *Geist*. Begge disse to siste ordene kan oversettes til norsk med *ånd*. At disse uttrykkene likevel ofte blir brukt om hverandre henger gjerne sammen med at ordet vidd på norsk har synonymene *åndfullhet* og *åndrikhet* (Gundersen, 2003: 352). Det viser at ordet *vidd* betegner noe som har med sjelsevner å gjøre. Ifølge Holberg-ordboken betyr *Esprit* «evner, dyktighet, begavelse» (Hansen, 1981, II: 170). Samme sted blir *Geist* definert slik: «Om (udslag av) mennesket iboende sjælelige kræfter.» Videre heter det: «En persons store åndsevner, højt udviklede åndsliv; ånd» (Hansen, 1981, II: 930-1). *Geist* blir av Holberg også brukt om overnaturlige ånder og spøkelseser, så her får ordet omtrent samme bruksområde som det norske *ånd*, nemlig både om sjelelivet og om gjengangere. *Wit*, ifølge ordboken, kan bety «å uttrykke idéer på en fiks og humoristisk måte; åndens livlighet»⁵⁶(Hornby, 1974: 988).

---

is blown up, and the whole prospect or garden flourishes in the imagination. (Addison, 1826: 603).
56 *Clever and humorous expression of ideas; liveliness of spirit.* (Hornby, 1974: 988).

Derfor vil jeg i det følgende bruke *vidd* som samlebegrep for *wit*, *Esprit* og *Geist*, ettersom begrepet *vidd* omfatter åndsevner og det er det som er hovedinnholdet i bruken av de tre forannevnte ordene. For å gjøre det enklere, og fordi *vidd* er et godt, og dekkende, norsk begrep vil det altså i det følgende bli brukt for å dekke Addisons bruk av *wit*, og Holbergs *Esprit* og *Geist*.

Når det gjelder å nærmere definere hva *vidd* er, mer enn bare en sjelsevne, går Addison langt i sine bestrebelser på akkurat det. Han har en hel serie på 6 etterfølgende stykker, nummer 58-63, om temaet der han greier ut om hva *vidd* er. I tillegg har han trykket et brev fra Richard Steele, den bidragsyteren, bortsett fra Addison selv, som har flest stykker i *the Spectator*, i nummer 514. Der beskriver Steele en drøm om en reise til musenes hjem på Parnassos. Underveis møter han *Vidd*, personifiseringen av fenomenet, presentert som en ungdom sittende på en trone laget av verkene til de mest avholdte forfattere. Hun er det ektefødte barnet til nymfen *Innbilningskraften*, datter av *Friheten*, og *Dømmekraften*, sønn av *Tiden* (Addison, 1826: 738). Denne allegorien viser at *viddet* blir sett på som det som binder *innbilningskraften* og *dømmekraften* sammen. Mer om dette lenger nede i kap. 5.3.2.0.

5.3.1.0 Falskt *vidd*

Når Addison snakker om *vidd*, er han veldig opptatt av å klassifisere det han kaller falskt *vidd*. Det er dette han starter med i stykke nummer 58. For å kunne gi en god definisjon av hva det motsatte, altså sant *vidd*, er, gir Addison oss først en lang utredning om hva som er falskt *vidd*, noe som han mener ikke har noe særlig å gjøre med ekte åndriktighet, for som han sier: «Jeg skal derfor beskrive helt de mange typer falskt *vidd*, med hvilke en forfatter ikke viser seg å være en genial mann, men en meget arbeidsom en»⁵⁷ (Addison, 1826: 83). Han skriver også at han ved å vie en hel uke til å skrive om *vidd*, vil gjøre England til et bedre sted. Han argumenterer for økt bruk av sant *vidd*, ettersom alt det falske *viddet* som dyrkes og praktiseres er med på å gjøre at mennesker som ikke har noe fornuftig å komme med, likevel blir regnet som kloke. «Sannheten er at en mann heller burde være en galeislave enn å være en åndfull mann, skulle man få den tittelen gjennom disse forseggjorte bagatellene, som er oppfunnet av slike forfattere som ofte har sittet inne med store kunnskaper, men ikke noe

---

57 *I shall therefore describe at length those many arts of false wit, in which a writer does not show himself as a man of genius, but of great industry.* (Addison, 1826: 83).

geni»⁵⁸ (Addison, 1826: 84). Blant former for falskt vidd nevner han vers formet som figurer, rebuser som bruker bilder eller tegninger i stedet for ord, ekko der man finner opp betydningsløse ord bare for at lydlikheten skal få rimet til å gå opp, nødrim, herming og ordspill. Fellesnevneren for alle disse formene for falskt vidd er at det er likheter i ord, lyd eller form som kobler ordene sammen. Av alle disse mener han den mest utbredte, og den han bruker mest tid på, er ordspill.

5.3.1.1 Ordspill

Addison kritiserer ordspill og ordspillmakeri som en nesten direkte skadelig form for vidd, som tar opp stor plass i folks sinn, som de ellers kunne brukt til edlere foretak. Han beskriver en kamp for å holde trangen til å skape ordspill stangen.

Det er ingen form for falskt vidd som har blitt så ofte praktisert i alle tider, som det som består av ords klirring, og som er kjent under det generelle navnet ordspill. Det er er sannelig umulig å drepe et ugress hvis jorden har en naturlig disposisjon til å produsere det. Ordspilletts frø er i alle menns sinn, og selv om de kan undertrykkes av fornuft, refleksjon, og god forstand, vil de være skikket til å skyte skudd i de største genier som ikke er temmet og kultivert etter kunstens regler. Etterligning er naturlig for oss, og når det ikke hever sinnet til poesi, maling, musikk eller andre edlere kunster, bryter det ofte ut i form av ordspill og spissfindigheter⁵⁹ (Addison, 1826: 87-8).

Dermed blir det viktig å aktivt bruke sinnet til edle formål, slik at man ikke henfaller til ordspill. Her er Addison muligens inne på noe av det samme som Malebranche skriver om når han forklarer ulemper ved for sterk innbilningskraft. Malebranche mener at hvis man fyller opp sinnet med uvesentlige ting, og lar innbilningskraften bli oppslukt av bagateller, vil man ikke ha kapasitet til å bruke tankekraften sin på viktigere ting. Selv om Addison er redd for det samme, har han en litt annen tilnærming til saken. I stedet for, som Malebranche, å advare

---

58 *The truth is, a man had better be a galley-slave than a wit, were one to gain thath title by thos elaborate trifles which have been the inventions of such authors as were often masters of great learning, but no genius.* (Addison, 1826: 84).

59 *There is no kind of false wit that has been so recommended by the practise of all ages, as that which consists of a jingle of words, and is comprehended under the general name of punning. It is indeed impossible to kill a weed, which the soil has a natural disposition to produce. The seeds of punning are in the minds of all men; and though they may be subdued by reason, reflection and good sense, they will be very apt to shoot up in the greatest genius that is not broken and cultivated by the rules of art. Imitation is natural to us, and when it does not raise the mind to poetry, painting, music or other more noble arts, it often breaks out in puns and quibbles.* (Addison, 1826: 87-8).

mot å fylle sinnet med småting og bagateller, formaner han leserne til å holde sinnet aktivt, slik at man får holdt det falske viddet på en armlengdes avstand. Likevel er Malebranche og Addison relativt enige om hva som er det ideelle målet, og hva som må til for å komme dit, nemlig å trene sinnet opp til å kunne motstå de hindringene som måtte være i veien for en reflektert og kontrollert bruk av innbilningskraften.

Holberg er mye mer positivt innstilt til ordspill enn Addison. I ep. 288, som Billeskov Jansen har kalt «Dobbeltydige ord», skriver Holberg om det han kaller «*Equivoques* eller dobbeltlydende Ord» og «Klygter». I Holberg-Ordbog defineres «klygt» som «morsomt indfall; åndrikhed; vittighed; pointe; ordspil» (Hansen 1981-8 III: 384), og *equivoque* er fransk for tvetydig. Holberg innleder med å si at en bekjent etter et besøk i Frankrike fordømmer bruken av ordspill, slik de gjør der for tiden. Holberg må innrømme at det har vært tider der ordspillet har blitt misbrukt, men det gjør ikke nødvendigvis at man må forakte alle former for ordspill i dag.

I Frankrike var det gått så langt at man må unnskyldes seg hvis man skulle komme til å bruke et ordspill, og det mener Holberg er å gå så langt i motsatt retning at det blir enda mer fjollete enn ordspillene selv. Det at ordspill kan være med på å forvirre leseren vil ikke Holberg gå med på: «Thi enhver som forstaaer et Sprog, forstaaer ogsaa en *Eqvivoque*, som bruges i Sproget, og begriber ret den Talendes eller Skrivendes Sigte dermed» (Holberg, 1944-54 III: 341). Og ettersom ordspillene, som andre ting, gjerne kan komme på moten igjen, kvir ikke Holberg seg for å bruke dem.

Det er ikke noe særlig spor etter Addison i dette stykket, selv om det tar opp et emne som også han skrev utførlig om. Det kan ha sin naturlige forklaring ved at Holberg bruker nyere kilder til et tema som nok skifter en del med motene. Ettersom det er nesten førti år mellom *The Spectator* og bind tre av *Epistler* er det kanskje ikke så rart at Holberg har tatt utgangspunkt i nyere litteratur når han skriver om ordspillene. Det er også verdt å merke seg at Holberg ikke ser ut til å bry seg om at ordspill kan ha en fordervende effekt på innbilningskraften. Ordspill blir bare nevnt som et språklig fenomen og ikke satt i sammenheng med noe mer.

5.3.2.0 *Vidd og dømmekraft*

Addison tar etter hvert på seg å forklare forskjellen mellom vidd og dømmekraft. For å få til

det henter han et sitat fra den engelske filosofen John Lockes (1632-1704) *An Essay concerning the Human Understanding*:

Hr. Locke har en beundringsverdig refleksjon omkring forskjellen på vidd og dømmekraft, der han anstrenger seg for å vise grunnen til at de ikke alltid er talenter hos en og samme person. Han sier som følger: 'Og dette er kanskje noen av grunnene til den vanlige observasjonen: At menn som har en god del vidd, og raskt minne, ikke alltid har den klareste dømmekraft, eller den dypeste fornuft. For vidd ligger mest i sammensetningen av idéer, og i å sette disse sammen hurtig og med variasjon, hvori man kan finne likheter eller samsvar, for derved å komme opp med behagelige bilder og hyggelige syn i innbilningskraften; dømmekraft, på den annen side, ligger ganske motsatt i å forsiktig skille en idé, hvori det kan finnes den minste forskjell, fra en annen, for derved å unngå å bli villedet av overensstemmelser, og ved sammenhenger å ta en ting for en annen. Dette er en måte å gå frem på som er ganske det motsatte av metaforer og allusjoner; hvori det ligger hvor behagelig og tiltalende viddet er, hvilket slår innbilningskraften som så levende, og som derfor er så akseptabelt for alle folk»⁶⁰ (Addison, 1826:89).

Vidd og dømmekraft er altså to sjelsevner som er fullstendig motsatte hverandre. Der vidd er en syntese mellom ulike tanker, er dømmekraften en analyse. Vidd binder sammen, mens dømmekraften deler fra hverandre. Samtidig, som nevnt over, blir vidd også sett på som det som kan binde dømmekraften og innbilningskraften sammen. Denne motsetningen gjør at det kan virke litt som om innbilningskraften og viddet noen ganger blir blandet sammen, og det er kanskje ikke så rart, for de er uansett knyttet tett opp mot hverandre. Viddet er noe av det som kan få innbilningskraften til å mane frem bilder i sinnet. Dømmekraften er evnen til å vurdere og analysere de bildene innbilningskraften maler. Slik blir de tre uatskillelige redskaper i menneskets kognitive verktøykasse.

Holberg er også tydelig på skillet mellom viddet og dømmekraften. I en av de få epistlene hvor Holberg skriver om poetisk innbilningskraft, ep. 435, «*Vinens Betydning for Digterne*», og som man derfor skulle kunne tro at det var sannsynlig å finne spor etter

---

60 *Mr. Locke has an admirable reflection upon the difference of wit and judgment, whereby he endeavours to show the reason why they are not always the talents of the same person. His words are as follows: And hence, perhaps, may be given some reason of that common observation, That men who have a great deal of wit and prompt memories, have not always the clearest judgment, or deepest reason. For wit lying most in the assemblage of ideas, and putting those together with quickness and variety, wherein can be found any resemblance or congruity, thereby to make up pleasant pictures and agreeable visions in the fancy; judgment, on the contrary, lies quite on the other side, in separating carefully one from another, ideas wherein can be found the least difference, thereby to avoid being misled by similitude, and by affinity to take one thing for another. This is a way of proceeding quite contrary to metaphor and allusion; wherein, for the most part, lies that entertainment and pleasantry of wit which strikes so lively on the fancy, and is therefore so acceptable to all people. (Addison, 1829: 89).*

Addison i, skriver Holberg om hvordan innbilningskraften vekkes av vin. Som nevnt over i kap. 4.2.0.0, skriver Holberg her at viddet forbedres av vin, mens dømmekraften svekkes. «Sees saa heraf, at en munter Geist og *Imagination*, som af Vinen opvækkes og styrkes, er en *Poëts Hoved-Qualitet*, og at et *Poëma* kand være et Mesterstykke, endskiønt adskilligt derudi findes, som støder an mod skiønsomhed» (Holberg 1944-54 IV: 359). Videre mener han at en for sterk dømmekraft er til hinder for poeter, men at Vergil er et eksempel på at en dikter også kan ha begge deler i rikt monn.

I denne epistelen hvor Holberg skriver om poetisk innbilningskraft, ser det ikke ut som om han har hentet noen form for inspirasjon hos Addison. Alle sitatene hans er fra antikken, og han virker mer opptatt av å fortelle at vin oppvikker innbilningskraften, enn å beskrive hvordan en poets innbilningskraft fungerer, eller hva som kjennetegner en god poetisk innbilningskraft. I grunnen ligger Holberg her egentlig nærmere Malebranche enn Addison på grunn av essayets fokus på effekten av et ytre stimuli på innbilningskraften, altså hvordan noe som påvirker kroppen også kan påvirke innbilningskraften.

5.3.3.0 *Sant vidd*

Når han tar for seg sant vidd, skriver Addison at det har å gjøre med likhet i idéene og i tingenes natur, heller enn slike overfladiske likheter som han finner i falskt vidd. Likevel tar han visse forbehold, siden:

Alle likheter i ideer er ikke hva vi kaller vidd, med mindre det er en slik som behager og overrasker leseren. Disse to egenskapene ser ut til å være essensielle for viddet, spesielt den siste av dem. For at likheten i idéer derfor skal være vidd, er det nødvendig at idéene ikke ligger for nære hverandre i tingenes natur; for der hvor likheten er for åpenbar, ligger det ingen overraskelse⁶¹ (Addison, 1826: 89).

Altså er det ikke nok at to ting som blandes sammen skal ha en viss form for likhet i sin natur, det må også være en likhet som gir leseren en behagelig overraskelse, noe som stimulerer leserens innbilningskraft også, ikke bare noe som har blitt skapt av poeten (Vogel 1981: 6-7). Sant vidd krever noe mer en bare en syntese. Det er på en måte et fenomen der helheten blir

---

61 ... every resemblance of ideas is not that which we call wit, unless it be such a one that gives delight and surprise to the reader. These two properties seem essential to wit, more particularly the last of them. In order therefore that the resemblance in the ideas be wit, it is necessary that the ideas should not lie too near one another in the nature of things; for where the likeness is obvious, it gives no surprise. (Addison, 1826: 89)

større enn delene, og der innbilningskraften blir vekket til live av det slående i de idéene viddet setter sammen. I tillegg mener Addison at sant vidd også henger sammen med sannhet og rettferdighet, ved å «vise at det er umulig for en tanke som ikke er rettferdig, og grunnet i tings natur, å være vakker; at sannhet er grunnlaget for alt vidd; og at ingen tanke som ikke er basert på god forstand, kan være verdifull»⁶² (Addison, 1826: 90). Dermed blir sant vidd opphøyet på to måter: Ved en likhet i tingenes natur får det sanne viddet en dypere og grundigere sammenkobling enn ved for eksempel lydlikhet, og ved at det skal inneholde sannhet og rettferdighet. Derfor må det sanne viddet være både innholds- og erkjennelsesmessig, og moralsk, overlegent det falske viddet. I tillegg kan man kanskje si at det sanne viddets behag er en slags poetisk nødvendighet (Page 1969: 238). Mens ordspillet bare er lyder, mener Addison at man kan skildre viddet med Aristainetos' beskrivelse av en yndig kvinne: «Når hun er påkledd er hun vakker; når hun er avkledd er hun vakker»⁶³ (Addison 1826: 89). Viddet er altså ikke avhengig av ordene for å være bra, for det er kjernen og innholdet som gjør at sant vidd er nettopp det, akkurat som en vakker kvinne også er vakker uten sminke, smykker og pene klær.

Holberg skriver ikke om sant vidd og likheten mellom ideer på samme måte som Addison. Likevel er han inne på de samme tankene i *Moralske Tanker* der han skriver et essay, *Libr. III Epigramm. 14*, som Billeskov Jansen har gitt tittelen «Afskaf rim i digtekunsten». Her tar Holberg opp de problemene han mener alle reglene for rim i poesien skaper for poetene:

Hvert Ord maa ligesom examineres, efter Maal og Vægt, for at eftersees, om det kand staae paa sit naturlige Sted, eller om det maa forflyttes. Saadant er ikke andet enn Torture for en fattig poet, hvilken ellers kand have Arbeide nok med de høje Tanker og det Sublime som Poesie udfordrer (Holberg 1992: 239-40).

Videre skiller Holberg mellom versemakere og poeter, og sier at de førstnevnte bare er opptatt av å lage rim, og at «Materiens U-rimelighed maatte nødvendig blive proportionered efter Versernes Riim» (Holberg 1992: 241). Jo mer versemakeren er opptatt av å lage rim, jo mindre tenker han på innholdet. Likevel må Holberg innrømme at det finnes noen gode vers

62 ... to show, that it is impossible for any thought to be beautiful which is not just, and has not its foundation in the nature of things; that the basis of all wit is truth; and that no thought can be valuable of which good sense is not the ground-work. (Addison, 1826: 90).

63 When she is dressed she is beautiful; when she is undressed she is beautiful. (Addison 1826: 89).

på rim, men undres på om det ikke ville vært enda flere og bedre vers hvis alle kravene til rim ble avskaffet. Holberg avslutter dette essayet med å sammenligne en versmakers vers med «en grim Qvinde, hvilken ved Sminke og anden Zirath faaer Anseelse af Skjønhed, men naar dens Vernis udslettes, og dens Coiffure borttages, faaer sin naturlige Grimhed igien» (Holberg 1992: 243). Denne avslutningen minner veldig om Addison's avslutning av nr. 61 i *The Spectator*, der han sammenligner sant vidd med en vakker kvinne (se over), bortsett fra at den er snudd på hodet. Der Addison beskriver sant vidd som en kvinne som er vakker uansett, beskriver Holberg versmakeri som en stygg kvinne som kan gjøres vakker ved å pynte seg, men som vil bli stygg igjen hvis all pynten taes bort. Nå skal det innrømmes at metaforen om språkpyrd som bekledning selvsagt er gammel, og brukt utallige andre steder enn hos Addison og Holberg⁶⁴, men det er kanskje litt påfallende at Holberg avslutter et essay om diktekunst med omtrent den samme metaforen som Addison avslutter et av sine essay om det samme med.

Innholdet i essayene dreier seg også om det samme. Addison skriver om likhet i ideer, og Holberg poengterer at innhold er mye viktigere enn form. Felles for dem begge er også at de er enige i at sant vidd (la oss kalle det sant vidd selv om Holberg ikke bruker det begrepet) «ikke kand gandske tabe sin Dyd og Herlighed enskiønt det bringes af sin poetiske Orden, og settes i simpel og solut Stiil» (Holberg 1992: 243), og hvis man prøver å oversette viddet til et fremmed språk, og det «klarar testen, kan du uttale det sant; men hvis det forsvinner i eksperimentet, kan du konkludere med at du bare har et ordspill»⁶⁵ (Addison 1826: 89). Det betyr altså at sant vidd ikke mister sin kraft selv om man fremfører det i en lav stil eller på et annet språk, og her ser det ut som om Holberg er enig med Addison. Man kan nok derfor antyde at Holberg med en viss sannsynlighet kan ha hatt Addison's essayserie om vidd i bakhodet når han har skrevet dette essayet i *Moralske Tanker*.

Holberg har nok ikke hatt *The Spectator* oppslått på pulten foran seg mens han skrev dette, til det ligner ikke essayet nok på Addison sine, men selv om synsvinklene er ulike, så er Holberg ute i samme ærend som Addison. På samme måte som engelskmannen håper at London vil bli et bedre sted hvis byens innbyggere vil lese det han kan skrive om vidd, så

---

64 Se f. eks. Blair 1858: 193.

65 *Bears the test; you may pronounce it true; but if it vanishes in the experiment, you may conclude it to have been a pun.* (Addison 1826: 89).

håper Holberg at poeter, hvis de fikk slippe å forholde seg til rim, «desfriere kand øve sin Kraft og producere de Expressioner, hvorved en Læsers Sind sættes udi bevægelse» (Holberg 1992: 242). Det er en forbedring av samfunnet de er ute etter. En forbedring som vil gjøre at viddet og «den poetiske Geist» (Holberg 1992: 242) i større grad kan få utfolde seg uten å måtte forholde seg til unødvendige regler og falskt vidd.

Billeskov Jansen nevner ingen sammenheng mellom Holberg og Addison i det ovennevnte essayet, verken i notene til *Moralske Tanker*, eller i doktoravhandlingen sin. Det kan bety at han ikke har sett sammenhengen, eller det kan selvsagt bety at han har ment at klesmetaforen er så vanlig at det ikke går an å si at Holberg har blitt inspirert av Addison i dette essayet. Jeg mener likevel at likhetstrekkene er store nok til at man kan peke på en mulig sammenheng mellom *Moralske Tanker* og *The Spectator* i dette tilfellet.

5.4.0.0 Innbilningskraften

Når Addison snakker om innbilningskraften, bruker han både ordene *Imagination* og *Fancy*, men sier selv at han bruker disse ordene om hverandre for å beskrive det samme fenomenet. Addison bruker disse termene synonymt veldig bevisst, for at det ikke skal oppstå noen misforståelser gjennom ulik bruk av disse termene (Bullit og Bate 1945: 9)⁶⁶. Holberg bruker også flere forskjellige ord for innbilningskraften. Både *Imagination*, *Phantasie* og *Indbildning* forekommer i *Moralske Tanker* eller epistlene. Jeg har valgt å bruke innbilning eller innbilningskraft for å dekke alle disse variantene.

Når det gjelder Addisons behandling av innbilningskraften, er det i hovedsak artikkelserien i nummer 411-421 om innbilningskraftens fornøyer som går i dybden på dette. Her tar han utgangspunkt i synssansen som grunnlaget for innbilningskraften.

5.4.1.0 Synssansen

Synet er ifølge Addison den viktigste av sansene våre. Når vi kommer opp med nye tanker og idéer er det gjerne visuelle bilder vi maner frem, og det er kanskje den sansen som kan oppfatte objekter på størst avstand.

Det er denne sansen som utstyret innbilningskraften med dens idéer; slik at ved

---

66 Wasserman (1949) tar bare opp Coleridges senere distinksjon mellom disse, og har dermed lite å si for denne undersøkelsen.

'innbilningskraftens, eller fantasiens (hvilke jeg skal bruke om hverandre), nytelser' mener jeg her slike som oppstår fra synlige objekter, enten når vi faktisk har dem i syne, eller når vi kaller frem ideene om dem i tankene våre ved malerier, statuer, beskrivelser, eller noe lignende. Vi kan faktisk ikke ha et eneste bilde i fantasien om de ikke først gjorde sin entré gjennom synet; men vi har kraften til å beholde, forandre og sette sammen disse bildene, som vi en gang har mottatt, til alle slags variasjoner av bilder og syner som er behagelige for innbilningskraften⁶⁷ (Addison, 1826: 593).

Innbilningskraftens funksjon er altså å visualisere, eller å kalle frem bilder for ens indre blikk, og den er altså koblet til synssansen. For Addison er bilder som dukker opp gjennom objekter eller utsikter vi faktisk ser, den første graden av innbilningskraftens behag, mens bilder som vi kaller frem ved hjelp av innbilningskraften, enten av oss selv eller ved å høre et dikt eller se et maleri, er den andre graden av behag (Hamm 1937: 499). Uten at det blir nevnt noe sted, er kanskje koblingen mellom synssansen og innbilningskraften et av stedene der man kan tenke seg at kropp og sjel møtes. Sjelsevnen og sansen som til en viss grad overlapper hverandre. Alt dette er med på å forsterke inntrykket av innbilningskraftens viktighet blant menneskets evner. Når tanker og idéer skal kalles frem i sinnet, er det innbilningskraftens funksjon å forsyne sinnet med de bildene som hører til. Slik kan man tenke seg at innbilningskraften fungerer i utgangspunktet, men for Addison er det ikke nok bare å definere at innbilningskraften utruker sinnet med bilder. Man må også trene innbilningskraften slik at man kan benytte seg av den på den måten man selv vil, og ikke lar den kjøre sitt eget løp. Akkurat som sant vidd også må være rettfærdig, setter Addison også en viss moralsk standard for hvordan han mener man bør anvende innbilningskraften.

5.4.2.0 Uskyldige fornøyelser og lykkens avhengighet av innbilningskraften

Når Addison skal forklare hvorfor han mener at det er oppbyggende å bruke innbilningskraften, forklarer han hvordan en mann med en oppmerksom innbilningskraft kan finne glede selv om han er alene, fordi bilder, statuer eller vakre omgivelser kan være som

---

67 *It is this sense which furnishes the imagination with its ideas; so that by 'the pleasers of the imagination' or 'fancy,' (which I shall use promiscuously) I here mean such as arise from visible objects, either when we have them actually in our view, or when we call up their ideas into our minds by paintings, statues, descriptions, or any like occasion. We cannot indeed have a single image in the fancy that did not make its first entrance through the sight; but we have the power of retaining altering, and compounding those images, which we have once received, into all the varieties of picture and vision that are most agreeable to the imagination.* (Addison, 1826: 593).

kamerater for ham, og dermed finner han små gleder i alle mulige slags ting som kan være skjult for resten av menneskeheten. Dessuten mener Addison at lediggang er roten til alt ondt, og at det er få som takler å være uvirksomme uten å henfalle til synder. Derfor, mener han, er det svært viktig å finne seg noen uskyldige fornøyer som man kan sysle med i stedet for å fortape seg i laster og tåpeligheter. Slik har man alltid noe å falle tilbake på om fristelsene skulle melde seg, og en manns uskyldige fornøyer blir et trygt fristed.

Av en slik natur er innbilningskraftens [fornøyer], som ikke trenger en slik tankens tilbøyelighet som er nødvendig for våre mer seriøse arbeider, og som heller ikke lar sinnet synke ned i den skjødesløshet og likegyldighet som gjerne følger med våre mer sanselige gleder, men som en mild øvelse for tankeevnen vekker den fra dovenskap og lediggang uten å sette den i arbeid eller på prøve⁶⁸ (Addison, 1826: 594).

Innbilningskraften, hvis den blir benyttet på en gunstig måte, kan være livbøyen til dem som på grunn av lediggang står i fare for å synke ned i grumsete vann. Med lediggang menes her ikke bare arbeidsledighet eller lignende, men all tid man har til rådighet der man ikke bedriver arbeid. Med andre ord er også fritiden en mulighet til å drive dank og synde. En trent innbilningskraft som er kontrollert av sjelen vil da være et bolverk mot dovenskapen, og ifølge Addison vil innbilningskraftens fornøyer ha en positiv innvirkning på helsen, faktisk mer positiv enn forståelsen, siden den gjerne kommer etter møysommelig tankearbeid, mens innbilningskraften ikke krever like mye strev for å kalle frem behagelige bilder som kan drive bort tungsinn. Videre mener Addison at innbilningskraftens fornøyer kan deles inn i to: erindring og vidd. Erindring er når man gjenkaller noe man har sett før, mens viddet, som tidligere nevnt, er koblingen av idéer gjennom likhet. Det er også denne gleden man finner i sammenligninger som gjør at vi også noen ganger kan behages av falskt vidd.

Den siste grunnen, sannsynligvis, til at nytelse er knyttet til denne tankeoperasjonen, var å levendegjøre og oppmuntre i oss vår søken etter sannhet, siden det å skjelne en ting fra en annen, og den rette skilnad mellom våre idéer, er fullstendig avhengig av at vi sammenligner dem sammen, og observerer overensstemmelser eller uenigheter som dukker opp i naturens mange verker⁶⁹ (Addison, 1826: 602).

68 *Innocent pleasures.*

Of this nature are those of the imagination, which do not require such a bent of thought as is necessary to our more serious employments, nor, at the same time, suffer the mind to sink into that negligence and remissness that are apt to accompany our more sensual delights, but like a gentle exercise to the faculties, awaken them from sloth and idleness, without putting them upon any labour or difficulty. (Addison, 1826: 594).

69 *The final cause, probably, of annexing pleasure to this operation of the mind, was to quicken and encourage*

Her trekker Addison igjen inn dømmekraften, nemlig evnen til å analysere og plukke fra hverandre, som en motsetning til viddet, samtidig som de er avhengige av hverandre. Viddet, som en del av innbilningskraften, er altså både til fornøyelse (på en dydig måte) og samtidig en viktig ingrediens i vår søken etter sannhet.

Mens Holberg ikke nevner uskyldige fornøyer i forbindelse med innbilningskraften, kommer det frem i Holbergs tredje latinske epistel, eller levnedsbrev, at han har samme innstilling som Addison til uskyldige fornøyer. Der skriver han nemlig at han vil «ligge i evig krig mot dem som skriker opp mot uskyldige fornøyer, som maner til jammer og klage og som mener at underdanig frykt er en kristelig dyd» (Holberg 1986-8 II: 52). Videre skriver Holberg i Libr. II, epigramm. 85 at «En god Huus-Fader misunder sine Børn og Tiunde ingen uskyldig Lyst» (Holberg 1992: 200). Han skriver også i flere av essayene om hvordan en persons lykke i stor grad har med innbilningskraften å gjøre. I Libr. I, epigramm. 83, «Du er lykkelig, hvis du indbilder dig, du er det», forklarer Holberg hvordan han mener at lykke og ulykke er «Ting, som bestaaer meer udi det blotte Navn og Indbildning end udi *Realitet*» (Holberg 1992: 62). For Holberg er hvordan man har det helt avhengig av hvordan man tar det. Det vil si at hvordan man oppfatter og forholder seg til omgivelsene sine avgjør om man føler seg lykkelig eller ikke.

Man [...] maa dømme, som *Scholastici* sige ikke *absolutè*, men *relative*, det er, ikke efter Tingen i sig selv, men efter dens Virkning. Det heeder: den Fattige æder hvad han haver, og qvæder hvad han veed: alting er ham got. *Jeronimi* Hustrue haver et Ansigt som man kand skrekke Børn med. *Jeronimus* selv holder hende for en Skjønhed, og naar saa er, er hun ogsaa og bliver en Skjønhed for ham, ja smukkere end *Lucretia*, hvilken med al sin *Beauté* mishager hendes Mand (Holberg 1992: 63).

Til slutt kommer Holberg frem til at «Sindets gode Ting ere de eeneste virkelige Herligheder, som Mennesket haver» (Holberg 1992: 72). De samme poengene tar han opp igjen i Libr.I, epigramm. 109, «Opfattelsen af vor lykke og ulykke afhænger af os selv», der han også bruker det samme eksempelet med en hustru hvis ansikt kan skremme barn, og i ep. 197, «Indbildt Lykke er virkelig Lykke» skriver han om hvorledes han mener at «de fleeste Herligheder bestaaer alleene udi Indbildning. Hvo der haver et fornøyet Sind, besidder alle de

---

us in our searches after truth, since the distinguishing one thing from another, and the right discerning betwixt our ideas, depend wholly upon our comparing them together, and observing the congruity or disagreement that appears among several works of nature. (Addison, 1826: 602)

Herligheder, som ham synes at fattes» (Holberg 1944-54 III: 48). Dermed ser det ut som om Holberg, selv om han ikke uttrykker seg med like stor moralsk alvorlighet som Addison, også skriver om hvordan innbilningskraften er et middel for å holde sorger på avstand. Der Addison moraliserer mot synd og forfekter et eksempel på hvordan man kan leve dydig, kommer Holberg med mer praktiske eksempler på hvordan man kan føle seg lykkeligere i sitt daglige liv og virke, uten at han trekker synd og fortapelse inn i bildet. Etter å ha sett på disse to måtene å anskue «uskyldige fornøyer» og «Sindets Herligheder» på, skal vi gå videre med å se på det siste av de innbilningskraftens behag som nevnes hos Addison.

5.4.3.0 *Beskrivelsens behag*

Det er ikke bare det å kalle frem bilder i innbilningskraften av ting man har sett før som behager oss. Like behagelig er det å la slike, eller helt nye, bilder bli manet frem av en god beskrivelse. De bildene som vi da forestiller oss, mener Addison, er like velgjørende for sinnet som bilder som erindres, men på en litt annen måte. For der vi før har snakket om idéer knyttet direkte opp mot objektene, er det her ord som skal beskrive idéene. Og da blir ordene kanskje minst like viktige som idéene de skal beskrive.

Av den grunn, derfor, er beskrivelsen av en søppeldyngje tiltalende for innbilningskraften hvis bildet blir fremstilt for sinnet vårt gjennom passende uttrykk; selv om, kan hende, dette mer må kalles forståelsens nytelse, heller enn innbilningskraftens, fordi det er ikke bildet som er omfattet av beskrivelsen som behager oss, men heller hvor velegnet beskrivelsen er til å fremkalle bildet⁷⁰ (Addison, 1826: 604).

Her kan vi si at en anskuelig og levende beskrivelse, altså det som i retorikken kalles en ekfrase, er et sted der viddet, innbilningskraften og forståelsen møtes⁷¹. Viddet hører hjemme i ekfrasen fordi man i beskrivelser ofte bruker sammenligninger, og fordi man skal uttrykke seg i ord. Innbilningskraften hører til der fordi man må se for seg de bildene som ordene kaller frem. Til slutt er altså forståelsen med i ekfrasen fordi det først og fremst er ordenes virkning som behager sjelen, mer enn hva de faktisk skildrer. Dermed vil en god beskrivelse av et

---

70 *For this reason, therefore, the description of a dunghill is pleasing to the imagination, if the image be represented to our minds by suitable expressions; though, perhaps, this may be more properly called the pleasure of understanding than of the fancy, because we are not so much delighted with the image that is contained in the description, as with the aptness of the description to excite the image.* (Addison, 1826: 604).

71 Se Eide (2004: 52-3) for en mer utfyllende beskrivelse av en ekfrase.

vakkert objekt behage oss to ganger, både fordi objektet er vakkert og fordi beskrivelsen er det (Morris 1942: 666).

At det florerer med beskrivelser i Holbergs samlede skrifter burde være hevet over enhver tvil. Han har skrevet bøker med navn som *Dannemarks og Norges beskrivelse* og *Den berømmelige norske Handel-Stad Bergens beskrivelse*. I to store verk, *Adskillige store Helte og berømmelige Mænds sammenlignede Historier* og *Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier*, beskriver han kjente helter og heltinner og sammenligner dem. Beskrivelsens behag var nok derfor godt kjent for Holberg. Som eksempel på Holbergs beskrivelser skal jeg her ta med et stykke fra *Moralske tanker*: Libr. IV, epigramm. 82, «En hofmand er en bizar person». Dette essayet har Holberg selv gitt overskriften «Beskrivelse over en Hofmand». Her utviser Holberg både den typen vidd som Addison skildrer, og han utnytter beskrivelsens behag til det fulle. Selv om Holberg påstår at det ikke går an å beskrive en hoffmann, begir han seg likevel straks etter ut på det samme ved å påstå at hoffmannens kroppsdeler er laget av forskjellige materialer med ulike egenskaper. Slik vil han vise de mange ulike, og ofte motstridende sidene ved en hoffmann, og gjennom å presentere en visuell metafor ser vi som lesere for oss den underlige hoffmannen hvor «Hovedet er af Glas, Haaret af Guld, Hænderne ere af Beeg, Kroppen af Kalk, Hiertet en deel af Jern, en deel af Lær, Beenene ere af Straae, og blodet, som løber igiennem Aarene, er en Blanding af Vand og Mercurio» (Holberg 1992: 326). Dette underlige vesenet som Holberg nå har fått oss til å se for oss gir oss et tydelig visuelt bilde på hvordan hoffmannen er «en Quintessence af Menneskets Bizarrerie» (Holberg 1992: 326). Denne ekfrasen av hoffmannen kan være et eksempel på hvordan Holberg ser ut til å legge vekt på det samme som Addison skriver om i forbindelse med beskrivelsens behag. Det er «dyktigheten ved hvilken beskrivelsen oppmuntrer bildet» som gjør denne gjengivelsen av hoffmannen så treffende. Holberg har allerede sagt at hoffmannen er en bisarr person, men det er ikke før han maler dette bildet av ham at vi virkelig kan se for oss hvor underlig denne karakteren er.

Litt senere benytter Holberg seg av et ordspill for å lage en metafor: «Hofmænd kaldes paa Latin *Magnates*; man kunde ogsaa kalde mange af dem *Magnetes*: thi de have samme Kraft som Magneten, nemlig at trekke Metal til sig: den Forskiel er alleene, at Magneten attraherer ikkun Jern; disse derimod Guld og Sølv» (Holberg 1992: 327). Selv om Holberg her tar i bruk ordspillet, som Addison avskyr, og først skaper sammenligningen av lydlikhet, er

det likevel likheten i tingenes natur som gjør at denne metaforen fungerer så godt som den gjør. Dessuten er denne metaforen såpass uvanlig at den både overrasker og behager, slik Addison mener sant vidd bør. Noe mer dyptgående metaforanalyse vil jeg ikke begi meg ut på her, men har kun anført dette som et av mange eksempler på hvordan Holberg var en dyktig forfatter som brukte vidd på den måten Addison anbefalte. Holberg tar på en måte i bruk Addisons teorier om vidd og innbilningskraft, selv om han kanskje ikke selv skriver om de samme temaene på samme teoretiske måte.

5.5.0.0 Oppsummering

Addison er på mange måter mindre opptatt av de fysiske forutsetningene for innbilningskraften enn Malebranche. I stedet for å gå i grundig detalj på hvordan hjernen og dyreåndene opererer, nevner han det kort, og konsentrerer seg heller om hva man bør bruke innbilningskraften til og hvordan. En temmet innbilningskraft som er trent til å lystre sjelens anvisninger og som kan anvendes til uskyldige fornøyer er ifølge Addison noe man bør trakte etter. Dermed blir det at det er viktig å trene innbilningskraften sin et av Addisons hovedpoenger. En måte å skjerpe innbilningskraften på er bruken av sant vidd. Det er den overraskende og behagelige sammenkoblingen av idéer som setter innbilningskraften i gang, og som samtidig er begrenset av sannhet og rettferdighet. Viddet setter sammen idéer til nye idéer og bilder, og på den måten blir innbilningskraften også satt i sving. I forbindelse med dette er det viktig for Addison å skille sant vidd fra falskt vidd, og understreke at det er sant vidd han mener man bør etterstrebe, mens det falske viddet allerede finnes i overflod og heller bør begrenses. Dermed tillegger Addison seg selv en viss overlegenhet, der han selv vet best og forsøker å belære allmuen om hvordan de bør leve. Dette kommer tydeligst frem i begynnelsen av stykkene om vidd, der han mener at artikkelserien alene kan gjøre England til et bedre sted på en uke, om folk følger det han skriver. Holberg ser ut til å følge Addison på det punktet når han skriver om hvorfor han mener at man bør avskaffe rim i ditekunsten. Her kommenterer han hvordan versemakere bare pynter på dårlig innhold, mens virkelige poeter har noe å si, selv om man tar bort pynten. Dette er et av de få stedene hvor Holberg nærmer seg å skrive om viddet slik Addison gjør det, og når det skjer, virker det som om de kritiserer de samme tingene, selv om Holberg ikke går like mye i detalj på hva viddet faktisk består av.

Der Malebranche skriver om menneskets søken etter sannhet og innbilningskraftens

stilling i forhold til forståelsen i jakten på erkjennelse, virker det som om Addison ikke er like oppsatt på å trenge gjennom skjulte sannheter, men heller er interessert i å ta for seg litt mer dagligdagse anvendelser av innbilningskraften. Han sier rett ut at innbilningskraften ikke trenger like mye møysommelig arbeid som forståelsen, og dermed kan være et enklere alternativ å ty til i mange tilfeller. Det er her den største forskjellen på Malebranche og Addison ligger. Malebranche streber etter forståelse og erkjennelse, mens Addison er mer opptatt av samspillet mellom innbilningskraft og dømmekraft. Dermed kommer det også frem hvilket publikum de to skriver for. Der Malebranche skriver dypsindig for et lærd publikum, er Addisons tekster skrevet for et mye bredere lag. Og selv om Addison nok kan være inspirert av Malebranche, og de kanskje er ute i noenlunde samme ærend, har de litt ulike tilnærminger til temaet. Begge er ute etter å argumentere for en disiplinering av innbilningskraften slik at man kan bruke den til positive og produktive aktiviteter. I *The Spectator* er det bruken av sant vidd og innbilningskraftens sammenheng med dømmekraften som er de viktigste poengene. En kultivert innbilningskraft kan holde ordspillet ugress borte fra sinnet, kan se likheten i idéer, heller enn i ord, og kan finne uskyldige fornøyerer å underholde seg med, slik at man kan hindre sinnet i å fylles opp av uvesentligheter, og holde det aktivt slik at det ikke dovner hen.

Gabriele Dürbeck mener at Addison i denne rekken av essay presenterer et estetisk konsept som går ut på forening av ideer, samtidig som den inneholder en tanke om at man gjennom poesi skal kunne perfeksjonere naturen. Hun mener også at Addison sørger for en «intellektualisering av innbilningskraften» (Dürbeck 1998: 69-76). Alt dette viser at Addison er opptatt av å gjøre innbilningskraften og dens virkninger i poesien forståelige. På samme måte som vi så at Malebranche forsøkte å forklare innbilningskraftens plass i menneskelig erkjennelse, innlater Addison seg på å demonstrere hvordan den kreative innbilningskraften fungerer hos dikterne. Han vil også vise hvordan innbilningskraften kan være til nytte for andre enn diktere, særlig i den delen der han skriver om uskyldige fornøyerer. Det er nok her han og Holberg er nærmest. I det øvrige henvender Addison seg særlig til skribenter og andre med en viss litterær interesse, mens når han kommer inn på innbilningskraftens uskyldige fornøyerer blir moralen med ett mer allmenn. Akkurat som Holberg snakker til både fattig og rik når det gjelder hvordan lykken er avhengig av vår innbilning, så gjelder også prinsippet om å bruke innbilningskraften for å holde lediggangen unna for alle. Der Malebranche er

akademisk og lærd, og har et like utdannet publikum for øynene, skriver Holberg for en mye bredere leserkrets med essayene. «Udi denne samling af Breve,» skriver han i fortalen til *Epistler*, «vil findes at *Materien* svarer til Titelen, saasom intet derudi sees uden de Ting, som kand *interessere* en Læser» (Holberg 1944-54 I: iii). Holberg er opptatt av å skrive om ting som leseren bryr seg om. Han serverer derfor råd og betraktninger om dagliglivet og allmenngyldige emner, og blir noen ganger som en Klara Klok som øser ut gode tips og formaninger plukket opp gjennom et langt liv. Holberg har selvsagt også flere essay med høyere siktemål; han diskuterer både sjelen eksistens og tar opp dype teologiske spørsmål. Men gjennomgangstonen i Holbergs essayistikk er praktiske stykker som kan gi leseren mer eller mindre umiddelbar uttelling, i motsetning til Malebranches dypsindige teorier som krever mye større forkunnskaper. Addison ligger mye nærmere Holberg, og det er egentlig ikke så rart, ettersom begge er essayister, mens Malebranche har skrevet et helhetlig vitenskapelig verk. Addison er likevel ikke alltid like folkelig i sin moralisering som Holberg, i alle fall ikke når det gjelder innbilningskraften, som han oftest bruker i forbindelse med poetisk kreativitet. Når han tar opp innbilningskraften i andre sammenhenger, som for eksempel i tilknytning til overtro⁷², er han like praktisk vinklet som Holberg. Dermed kan man si at det er Addisons fokus på den poetiske innbilningskraften, og Holbergs på den medisinske som er hovedgrunnen til forskjellen i stil og målgruppe. Det interessante er at denne forskjellen ser ut til å nesten viskes ut når det kommer til den menneskelige evnen til å bruke innbilningskraften til å holde sorger og synder på avstand. Addisons oppfordring om å hengi seg til uskyldige fornøyer, og Holbergs tese om at du er lykkelig hvis du innbiller deg at du er det, henvender seg begge til et allment publikum. Begge forfatterne maner til en disiplinering av innbilningskraften, selv om dette kanskje er mer eksplisitt hos Addison, så er det i praksis det samme Holberg vil. Når han skriver om hva som skal til for å kunne innbille seg lykkelig er det jo for at leseren skal kunne forsøke dette selv, og på den måten trene innbilningskraften sin til å opptre i visse mønstre. Her ser Addison og Holberg ut til å dele syn på innbilningskraftens potensiale, og viktigheten av å kultivere den.

Holberg ser derimot ikke ut til å dele Addisons uvilje mot ordspillet. I stedet er Holbergs kritikk rettet mot den overdrevne avvisningen av ordspill som han ser i Frankrike. Dette kan nok tyde på at ordspillet er et språklig fenomen som er underlagt en viss form for

---

72 Se kap. 4.8.2.0.

mote. Det ordspillmakeriet som var populært på Addisons tid, var kanskje ikke like utbredt 40 år senere da Holberg skrev om det samme temaet, og dermed polemiserer de også mot ulike problemer.

Addison synes han trenger å skrive om vidd og innbilningskraft for å spore leserne sine an til forbedring på dette området. Holberg ikke ser ut til å føle noe slikt behov, men det forhindrer ham ikke i å følge de samme poengene. Holberg utviser sant vidd når han kobler ideer sammen i metaforbruken og han utnytter leserens behag i beskrivelser ved levende skildringer. Addisons teorier, eller i alle fall en noe tilsvarende estetikk, er på en måte implementert i Holbergs essayistikk uten at Holberg ekspliserer sin egen poetikk eller syn på den kreative innbilningskraften på samme måte som Addison.

6.0.0.0 En kort avgrensning av Holbergs syn på innbilningskraften.

Selv om Holberg ikke setter opp noe fullstendig system over innbilningskraften kan man likevel se konturene av hva han mener ved å se nærmere på et par punkter hvor han begrenser innbilningskraftens innflytelse. Det gjør han gjerne når han kritiserer andre forfattere som han mener har gått for langt i sine beskrivelser av innbilningskraftens virkeområde. Ved å se på hva Holberg mener innbilningskraften *ikke* er, kan man kanskje komme litt nærmere hva han mener den faktisk er. I tillegg skal jeg her se litt på hvordan Holberg har benyttet seg av innbilningskraften i andre skrifter, da særlig i komediene, slik at jeg får sett på hvordan han bruker den, og beskriver den, i andre typer tekster enn bare essayene.

6.1.0.0 Julien Offray de La Mettrie

Et sted Holberg kritiserer en annen forfatters skildring av innbilningskraften, er når han i ep. 467 bedømmer den franske legen og materialisten Julien Offray de La Mettrie (1709-1751) sitt verk *L'Homme Machine* («Menneskemaskinen»). I boken videreførte La Mettrie Descartes' teori om at dyr er sjelløse maskiner til mennesket, og «opphevet Descartes substansielle skille mellom det åndelige og det materielle» (Krefting og Maurseth 2008: 286). Sjelen er for La Mettrie ikke noe guddommelig, men i stedet et resultat av erfaringer og sansning. *L'Homme machine* er et verk «hvis tittel har ropt ut som en provokasjon siden utgivelsen i Holland i 1747», som Ann Thomson sier i innledningen til den engelske nyutgivelsen av verket (La Mettrie, 1996: ix). Det ser ut som om hun har rett, i hvert fall virker det som om Holberg også har blitt provosert av denne tittelen. «*L'homme machine* er vel et af de vederstyggeligste Skrifter, som nogen Tid er kommet for Lyset» (Holberg, 1944-54 V: 63), skriver han i ep. 467. Likevel går Holberg med på at noen av ideene kan ha noe for seg, selv om La Mettries begrunnelser ikke holder mål. Blant annet er Holberg enig i at man kan fare vill av å bare forholde seg til aksepterte definisjoner, og han sier også at «Organa, Blod og Vædsker *contribuere* til det, man kalder Fornuft, og at de udvirke *Affecter* og *Tilbøyeligheder*» (Holberg, 1944-54 V: 63). Det Holberg derimot ikke går med på, er at dette også beviser at sjelen ikke finnes. For Holberg er åpenbaringsord om en «Strid mellem Kiød og Aand» (Holberg, 1944-54 V: 63) et viktig argument mot La Mettrie, og Holberg utdyper dette gjennom en metafor, der mennesket er et skip, og legemet er vinden som blåser skipet mot skjær og grunner, mens sjelen er styrmannen som forsøker å holde

skipet borte fra klippene. Her nøler ikke Holberg med å vise hva han mener, men selv om han forkaster boken til La Mettrie, forsvarer han forfatteren til en viss grad ved å si at La Mettrie har blitt påvirket av sine affekter, og er dermed ikke like skyldig som hvis han hadde visst bedre, og så likevel syndet av fri vilje. Dommen over La Mettrie er altså ikke like nådeløs som dommen over *L'Homme machine*. Det kan skyldes at Holberg så på La Mettries ateisme som en slags sykdom⁷³, og at det derfor var viktig å fordømme teksten, samtidig som det også ble viktig å poengtere at forfatteren kanskje kan komme på bedre tanker om han får den behandlingen han trenger.

Hva har så dette med innbilningskraften å gjøre? I epistelen nevner ikke Holberg ordet innbilningskraft en eneste gang. Likevel sier dette stykket en hel del om hvor Holberg trekker grensene for innbilningskraften. La Mettrie er nemlig ikke like stille på innbilningskraftens vegne. Han skriver:

Men det er ikke desto mindre sant at innbilningskraften alene oppfatter; den former en idé om alle objekter, med ordene og figurene som karakteriserer dem; derfor er, enda en gang, innbilningskraften sjelen, fordi den spiller alle dens roller. [...] Den resonnerer, dømmer, trenger gjennom, sammenligner og analyserer. Kunne den føle bildene som er tegnet for den så vel uten å forstå deres sammenhenger? Nei. På samme måte som den ikke kan falle tilbake på sansenes behag uten å sette pris på all deres perfektjon eller sensualitet, så kan den ikke reflektere over det den har unnfanget mekanisk uten å utgjøre dømmekraften selv⁷⁴ (La Mettrie 1996: 15).

Her sier La Mettrie rett ut at innbilningskraften *er* sjelen. Alle sjelsevnene blir tillagt innbilningskraften, slik at dømmekraft og fornuft også hører inn under innbilningskraften. Fra å være bindeleddet mellom kropp og sjel, blir innbilningskraften her plutselig noe mye større. Når Holberg er så tydelig på at det nettopp er La Mettries fornektelse av sjelen han ikke kan godta, sier han samtidig indirekte at han heller ikke kan anerkjenne La Mettries beskrivelse av innbilningskraften. I metaforen til Holberg kan man nok si at innbilningskraften er seilet på båten, nemlig det som binder legemet og sjelen, vinden og styrmannen sammen.

73 Se Lund (2003) for en mer detaljert beskrivelse av hvordan pest og andre sykdommer ble benyttet som en metafor for ateisme på 1700-tallet.

74 *But it is nevertheless true that the imagination alone perceives; it forms an idea of all objects, with the words and figures that characterise them; thus, once again, the imagination is the soul, because it plays all its roles. [...] It reasons, judges, penetrates, compares and analyses. Could it feel so well the beauty of the pictures that are drawn for it without understanding their relationships? No. In the same way as it cannot fall back on the pleasures of the senses without appreciating all their perfection and sensuality, so it cannot reflect on what it has conceived mechanically without constituting judgement itself.* (La Mettrie 1996: 15).

ville ikke vinden kunne drevet båten fremover, og styrmannen ville ikke kunne styre en skute uten fremdrift. Det blir altså tydelig at La Mettries skildringer trækker utenfor grensene til det Holberg mener innbilningskraften er. At Holberg indirekte benekter at innbilningskraften er det samme som sjelen og at den innehar alle sjelsevnene, gir oss en grense og et holdepunkt når vi skal forsøke å ramme inn Holbergs syn på innbilningskraften. Det blir et nytt, tydelig punkt på det kartet vi har begynt å risse opp med Malebranche og Addison. Selv om dette kanskje ikke sier oss så mye om hva Holberg mener at innbilningskraften er, så sier det litt om hva han mener innbilningskraften ikke er, og i det videre arbeidet kan det være nyttig å ha fått på det rene at Holberg ser på innbilningskraften som en kraft eller evne som er adskilt fra sjelen. I tillegg kan det være interessant at det er en medisiner som blant annet skriver om innbilningskraften Holberg her faktisk bruker en hel epistel på å kritisere.

6.2.0.0 *Bernard de Mandeville*

En annen medisiner som Holberg heller ikke var helt enig med var den nederlandske doktoren Bernard de Mandeville (1670-1733), som kanskje er mest kjent for sin *Fable of the Bees* (Fabelen om biene). Her bruker Mandeville en bikube for å illustrere et tenkt samfunn. I begynnelsen flommer bikuben over av velstand, men også av laster og synder. Underveis blir disse lastene og syndene fjernet av gudene, og bikuben synker ned i dypeste fattigdom. Så ille går det at biene må flytte fra bikuben inn i et hult, gammelt tre der de lever dydig, men i fattigdom. Moralene blir dermed at laster er nødvendig i et samfunn for at det skal kunne blomstre. Diktet som innleder boken slutter slik:

Dyden alene kan ikke få nasjoner til å leve
I herlighet; de, som ville gjenopplive
En gullalder, må være like fri
For eikenøtter som for ærlighet⁷⁵
(Mandeville 1962: 12).

Holberg kritiserer dette flere steder. Både i innledningen til *Moralske Tanker* og i ep. 21 sier Holberg at han ikke kan være enig i Mandevilles påstander. Ettersom leger ikke kan utføre

---

⁷⁵ *Bare virtue can't make nations live*

In splendor; they, that would revive

A golden age, must be as free,

For acorns as for honesty. (Mandeville 1962:12)

jobben sin dersom det ikke finnes pasienter, innrømmer Holberg at legen Mandeville ikke kan klandres for å si at et samfunn vil forringes om de fysiske ondene forsvinner. «Men at gjøre Laster og U-dyder til fornødne Ting, er et u-blue og u-rimeligt *paradox*» (Holberg 1992: 20). I ep. 21 går Holberg lenger og avslutter, etter å ha brukt flere sider på å argumentere mot Mandeville, med å si «Naar man alt dette overveyer, seer man, at *Monsr. Mandevilles Catechisation* er daarlig og ilde grundet; Og kand man sige, at hvis han ikke er bedre Doctor udi *Medicinen* end udi *Morale*, er det usikkert at underkaste sig hans *Cuur*» (Holberg 1944-54 I: 99). Dermed er det ganske tydelig at Holberg her setter et skille mellom moral og medisin. Bare fordi man er lege, betyr ikke det nødvendigvis at man er en god moralist. I sin samtid ble også Mandeville beskyldt for ikke å ha tatt med i betraktningen at det også kan finnes uskyldige fornøyer, ikke bare syndige, slik vi har sett Addison beskrive det (Milne 2006: 39). Dette har kanskje ikke noe direkte å gjøre med innbilningskraften, men det viser tydelig at det finnes steder der Holberg mener medisinerer går for langt. En lege, som skal ha kunnskaper om det kroppslige, har her gått over til å moralisere, noe som angår sjelen, og som kanskje heller skulle være en filosofers område. Dermed kan det virke som om det for Holberg ikke er like greit for en lege å uttale seg om det sjelelige som det er for en filosof å uttale seg om det medisinske. Det siste gjør Holberg nemlig selv stadig vekk.

6.3.0.0 *Giorgio Baglivi*

Den italienske medisineren Giorgio Baglivi (1668-1707) gav i 1696 ut sitt hovedverk *Di praxi medica* («Medisinsk praksis») på latin. Verket kom i engelsk oversettelse som *The Practice of Physick* i 1704 og 1723. Her skriver han blant annet om hvordan innbilningskraften kan påvirke kroppen slik at man blir syk av den.

En hel masse menn som ellers er sterke og sunne, spiser kjøttet sitt nøysomt og engstelig, i frykt for å pådra seg fordøyelsesbesvær, og for å få sykdommer: og i mellomtiden fører denne deres ubegrunnede frykt og sykelige innbilningskraft til en dårlig fordøyelse av den lille maten de spiser, og det kaster dem ut i sykdom⁷⁶ (Baglivi 1723: 161).

Videre er Baglivi opptatt av hvordan man ikke kan skjære alle pasienter over en kam. Det som

---

⁷⁶ *A great many Men, who are otherwise strong and hale, eat their Meat sparingly and timorously, for fear of contracting Crudities, and to falling into Diseases: And, in the mean time, this their vain Fear and sickly Imagination occasions a bad Digestion of the little food they eat, and that throws them into Sickness.* (Baglivi 1723: 161).

virker på én pasient, har kanskje ikke effekt på en annen, og ofte skyldes dette at det er innbilningskraften som er forstyrret. For så lenge innbilningskraften er i ulage, og dermed også dyreåndene, kan medisiner ha motsatt effekt av hva de ellers ville hatt, mener Baglivi. Det er derfor viktig å se hver pasient an, og gjerne snakke med pårørende, for å finne ut om det kan være innbilningskraften som har gjort pasienten syk før man setter i gang med medisiner. Det leder videre til Baglivis hovedpoeng i kapittelet om sinnets sykdommer:

Jeg kan knapt uttrykke hvilken innvirkning legens ord har på pasientens liv, og hvor mye de påvirker fantasien; for en lege som har tungen rett i munnen, og er en mester i overtalelsens kunst, fester, bare ved kraft av ord, en slik kraft på sine legemidler og løfter pasientens tro og håp til et slikt nivå at han noen ganger mestrer vanskelige sykdommer med de tåpeligste legemidler, som mer lærde leger ikke kunne gjort med edlere legemidler, kun fordi han snakket med en myk, død tone. Herfra følger det at noen leger ikke får de samme effektene av de samme legemidlene; for én vet hvordan han skal skru opp pasientens tro og håp, og en annen snakker så svakt og ineffektivt at han aldri når pasientens innbilningskraft⁷⁷ (Baglivi 1723: 171-172).

Holberg følger den samme tankegangen når han i ep. 381, «En Læges plikt til at lyve», skriver at: «*Imaginationen* hos Syge er stor, og undertiden haver stærke virkninger. Adskillige Exempler kand anføres saavel af dem, der ved Mistørst ere døde for Tiden, som af dem, der ved Opmuntringer og undertiden ved *Fictioner* ere blevne *curerede*» (Holberg 1944-54 IV: 222). I samme stykke argumenterer Holberg for hvorfor han mener leger bør lyve til pasienter for å holde håpet deres oppe. Selv om Baglivi ikke nevner ordet *lyve* i sitt verk, mener også han at legen med ord bør reise pasientens håp og tro. Et annet likhetstrekk med Holberg og Baglivi er at de begrunner synet sitt med spesifikke eksempler på sykdomshistorier. Holberg viser med flere eksempler hvordan man ved å la pasienten spille ut innbilningen sin kan kurere ham, mens Baglivi viser hvordan en dame var så plaget av angst og bekymring at den fysiske sykdommen kom tilbake, uansett hvilke medisiner hun fikk. Dette viser at både Holberg og Baglivi har en ideografisk tilnærming til medisin, der hver pasient må vurderes

---

⁷⁷ *I can scarce express what Influence the Physician's Words have upon the Patient's Life, and how much they sway the Fancy; for a Physician that has his Tongue well hung, and is Master of the Art of persuading, fastens, by the mere Force of Words, such a Vertue upon his Remedies, and raises the Faith and Hopes of the Patient to that Pitch, that sometimes he masters difficult Diseases with the silliest Remedies; which Physicians of greater Learning could not do with nobler Remedies, merely because they talk'd faintly, and with a soft dead Air. Hence it comes that different Physicians do not find the same Effects of the same Remedies; for one knows admirably well how to screw up his Patient's Faith and Hopes, and another talks so faintly and ineffectually, that he never reaches his Patient's Imagination.*(Baglivi 1723: 171-2).

individuell, og ikke nødvendigvis bare kan underlegges en generell behandling. Holberg uttrykker dette helt klart og tydelig i epistel 152, «Hvorledes fordrives Melankoli», der han forteller hvordan han mener en medisinsk behandling bør, og ikke bør, foregå.

En Qvaksalver gaaer lige til, i Agt tager hverken Tiid, Sted eller *Patientens Constitution*; hvad som han med *Succes* haver *cureret* en *Patient* med, meener han at være lige tienligt for alle andre, ja den samme *Medicine*, som han haver brugt til Heste, forsøger han og ofte paa Mennesker. En fornuftig Læge derimod udforsker Sygdommens Natur og den Syges *Constitution*, og derefter indretter Lægedommen. Hvis man i Sindets *Medicine* ikke efterfølger de sidstes, men følger Qvaksalveres maade, kaster man kun Olie paa Ilden, og foraarsager at Sindets *Qvartan* forvandles til en hidsig *Feber* (Holberg 1944-54 II: 235).

Her er Holberg helt i tråd med Baglivi. Italieneren mener at «vi kan ikke annet enn å legge merke til at leger tar meget feil når de tror at noen sykdommer er primær sykdommer, alltid fremkalt av de samme årsakene, og fortsatt krever de samme måtene å kureres på», og mener at det er tydelig «at hver og en av dem trenger en ganske annen metode enn resten»⁷⁸ (Baglivi 1723: 252-253). Han er også tydelig på at han mener at feilmedisinering bare vil «øke flammen».

Når det gjelder hvordan slike sykdommer som har sin opprinnelse fra sinnet og innbilningskraften oppstår, er Holberg kanskje av en litt annen oppfatning enn Baglivi. Legen mener at det å ha en «urokkelig utholdenhet og fasthet i sinnet, som nyter ro midt i stormen, og ikke blir førført verken av håp eller frykt»⁷⁹ (Baglivi 1723: 168) er det som skal til for å unngå, eller i det minste raskt komme seg igjen av, slike sykdommer. Holberg på sin side skriver i ep. 506b, «Indbildt Sygdom er fuld af Lidelse», at: «Ingen som have sundt Blod og Vædsker, kand blive Syg af Indbildning, og Erfarenhed viser, at, naar Legemet er i god Stand, er Sindet ligeledes» (Holberg 1944-54 V: 169). Senere, i ep. 510, «Hvordan avler man kloge og sunde Børn», skriver Holberg at: «Saasom der nu er stor Foreening mellem Legemet og Sindet, og Sindets *Qvaliteter* ofte flyde av Legemets *Constitution*, saa kand det eene være en Følge af det andet» (Holberg 1944-54 V: 182). Mens Baglivi altså mener at et rolig og fast sinn er den beste motstand mot sykdommer som oppstår via innbilningskraften, ser det ut som

---

78 *We cannot but take notice that Physicians are much mistaken, in thinking that some Diseases are Primary Diseases, always produced by the same Causes, and still requiring the same Method of Cure, [...] that each of 'em requires a quite different Method from any of the rest.* (Baglivi 1723: 252-3).

79 *Unshaken Constancy and Firmness of Mind, that enjoys Tranquility in the midst of Waves, and is not seduc'd either with Hope or Fear.* (Baglivi 1723: 168).

om Holberg heller mer mot at et sunt sinn finnes i et sunt legeme.

Alt i alt ser det ut som om Holberg kan ha vært påvirket av Baglivi. Selv om jeg ikke har klart å finne noen tekstuelle referanser hos Holberg som er så like at de uten tvil må stamme fra Baglivi, er det likevel en del de to har til felles. Både det at de er tilhengere av en idiosynkratisk medisin⁸⁰, og det at de begge mener at innbilningskraften har evnen til å påføre kroppen sykdom, selv om de kanskje har litt ulik innstilling til akkurat dette, gjør at det er verdt å ta med Baglivi i denne avhandlingen. For selv om jeg ikke kan bevise at Holberg har lest Baglivi, så tyder det faktum at man finner igjen flere av Baglivis tanker og ideer hos Holberg på at han nok i det minste har vært påvirket av noen som står i samme tradisjon som Baglivi, og dermed kan Baglivi om ikke annet stå her som en representant for et bestemt medisinsk syn som det er verdt å måle Holberg opp mot. Således kan man si at i jobben med å avgrense Holbergs syn på innbilningskraften har vi funnet et annet punkt, nemlig ideen om at innbilningskraften kan påføre legemet sykdom.

For øvrig mener Baglivi at et av de legemidlene som har en sjanse til å «jage bort sinnets bitre bekymringer» er «musikk, dansing og dets like, som, i kraft av de myke og skånsomme behag de gir sinnet, gradvis reparerer kroppens sykelige konstitusjon, og reduserer innbilningskraftens uryddige bevegelser til sin opprinnelige regelmessighet»⁸¹ (Baglivi 1723: 167).

6.4.0.0 Musikkterapi

Holberg skriver også litt om musikkens helbredende karakter. «Forestillingen om musikkens virkning på kroppsvæskene var solid fundert også sent i Holbergs levetid» skriver Frode Thorsen med henvisning til medisineren Ernst Anton Nicolai som mente at «musikk i riktig dosering påvirker kroppsvæskene og driver feberen tilbake» (Thorsen 2005: 116). Hvis musikken kan påvirke kroppen, så må det vel nødvendigvis skje via innbilningskraften. I ep. 33, «Musikkens Historie», skriver Holberg om antikkens musikk i forhold til den moderne:

---

80 Med idiosynkratisk mener jeg her noe som gjelder ett individ, eller én individuell sak. For mer om hvordan idiosynkratiske undersøkelser kan komme med svar som en nomotetisk, eller allmenn, undersøkelse ikke vil eller kan ta hensyn til, se f. eks. Wright, G. E. Von (1990: 161-167)

81 *Dispel the bitter Cares of the Mind. [...] Musick, Dancing, and the like; all which, by virtue of the soft and gentle Delights they give to the Mind, do gradually repair the sickly Constitution of the Body, and reduce the disorderly Motions of the Imagination to their Primitive Regularity.* (Baglivi 1723: 167).

«Den gamle *Music* var *simpel*, men derhos naturlig, behagelig og *harmonieuse*: Den nye derimod er konstig, men tilligemed u-naturlig og skurrende» (Holberg 1944-54 I: 144). Av all den moderne musikken, var det kanskje operaen Holberg likte minst. Det kommer særlig frem i *Epistler* der han skriver flere stykker om hvordan han misliker denne kunstformen⁸². I den ovennevnte ep. 33 forklarer Holberg at de gamle, altså antikkens menn, har brukt musikk til: «At lette de bedrøvedes Sind, og at opmuntre Krigsfolk til Tapperhed: Ja man brugte dem også som Middeler, til at *temperere* alt for stor Hidsighed» (Holberg 1944-54 I: 145). Her ser man en svak antydning til at musikken kanskje har en viss påvirkningskraft i forhold til innbilningskraften. Likevel ser det ikke ut som om Holberg helt har gått god for at musikk kan påvirke kroppen. Han skriver i det første av levnedsbrevene at han en gang han hadde malariafeber ble helbredet av musikk⁸³, men som Frode Thorsen har påpekt i sin artikkel *Musikeren Ludvig Holberg* «så føyer han til litt sunn fornuft, som løser opp det bastante inntrykket man får av at musikk så direkte kan påvirke kroppsvæskene» (Thorsen 2004: 168). Holberg gjør leseren oppmerksom på at det kan ha vært en tilfeldighet som gjorde at han ble frisk samme dag som han spilte musikk til langt på natt: «Jeg ble frisk, enten det nu skyldtes musikken eller naturen» (Holberg 1986-8 I: 87).

Det ser altså ut som om Holberg er litt usikker på musikkens faktiske effekt, og selv om han ikke kan avskrive at musikken kan påvirke kroppsvæskene, så kan han heller ikke gå helt god for det. Thorsen viser et annet eksempel fra *Niels Klim*, der Holberg først forteller at en disputas blir styrt av en fløytespiller som både hisser opp og demper diskusjonen, alt etter hvilken musikk han spiller. Like etterpå må Holberg likevel nok en gang tilføye det Thorsen kaller «en dose fornuft» når han skriver: «Men slike og lignende foranstaltninger hadde ikke alltid noen virkning» (Holberg 1991: 129). Man ser altså at musikkens medisinske kraft er et felt der det virker som om Holberg kanskje ikke er helt enig med seg selv hva han mener. I forbindelse med innbilningskraften, kan man vel si at for Holberg så kan musikk påvirke sinnsstemningen, men det er mer tvilsomt om det kan ha noen direkte fysisk effekt. Det kan da virke som om musikken har en viss innvirkning på innbilningskraften, uten at Holberg gjør noen forsøk på å beskrive dette noe nærmere enn når han forteller hva musikk kunne bli brukt til i antikken.

---

82 Se for eksempel ep. 211, 286, 299 eller 373.

83 Se Holberg 1986-8 I: 86-7.

Når det gjelder musikk kan det nevnes at Holberg var en nær venn av den tyske hoffkomponisten til Fredrik 3., Johann Adolph Scheibe (1708-1776), mannen som også skrev den første biografien om Holberg, og Thorsen mener at Holberg må ha kjent godt til Scheibes synspunkter. Scheibe selv hadde vært elev av Johann Chr. Gottsched (1700-1766), som på 1740-tallet polemiserste mot sveitserne Johann Jakob Bodmer (1698-1783) og Johann Jakob Breitinger (1701-1776), blant annet om innbilningskraften.

6.5.0.0 Gottsched mot Bodmer og Breitinger

Johan Chr. Gottsched var en tysk kritiker og dramatiker, samt professor ved universitetet i Leipzig. Han var opptatt av å skape en generell teori om poetisk kunst, og vise at litteratur også kan formidle filosofiske tanker og ideer, slik at det vil bli mer akseptert i akademiske kretser å studere litteratur. Videre laget han en del regler for dramaet, tettere opp til de klassiske dramaene, som han mente ville øke kvaliteten på de skuespill som fulgte oppskriften hans. Det mest kjente verket hans, *Versuch einer Kritischen Dichtkunst vor die Deutschen* («Et essay om kritisk poesi på tysk»), er nettopp et forsøk på å formulere noen generelle regler for poesien og dramaet. Han skrev også skuespill selv, og var opptatt av å standardisere det tyske skriftspråket. Gottsched stod også bak to moralske tidsskrifter: *Die vernünftigen Tadelinnen* (1725-26) og *Der Biedermann* (1727-28) (Radant 1977: 41-47). Gottsched var også, i kanskje enda større grad enn Holberg, en innbitt operamotstander. «I hele hans forfatterskap finner vi eksempler på at opera betraktes som absurd, uanstendig og uten grunnlag i antikke forbilder» (Thorsen 2006: 27). På begynnelsen av 1740-tallet begynte Gottsched en polemisk strid om poetikk mot de to sveitserne Johann Jakob Bodmer og Johann Jakob Breitinger.

Bodmer og Breitinger var også kritikere, og Bodmer forsøkte seg etter hvert også på å skrive poesi og dramatikk. I årene 1721-23 gav de ut et moralsk tidsskrift basert på Addisons *The Spectator*, som de kalte *Discourse die Mahlern*, der de lot som om stykkene var skrevet av kjente malere. Der tok de utgangspunkt i Addisons teorier om innbilningskraften som avhengig av synssansen og fremstilte maleriene som metaforer og malerne som diktere (Bäumler 1975: 144-145). Noen år senere, i 1727, gav de ut verket *Von dem Einfluss und dem Gebrauch der Einbildungskraft* («Om innflytelsen og bruken av innbilningskraft»), hvor de undersøkte innbilningskraftens funksjon i litteraturen. Bodmer oversatte også Miltons

Paradise Lost til tysk i 1732. I 1740 kom det to store utgivelser fra Breitinger; *Critische Abhandlung von der Natur, den Absichten und dem Gebrauch der Gleichnisse* («Kritisk drøfting av naturen, hensikten med og bruken av lignelser») og *Critische Dichtkunst Worinnen die Poetische Mahlerey in Absicht auf den Ausdruck und die Farben abgehandelt wird* («Kritisk diktekunst hvori hensikten med uttrykket og fargene i det poetiske maleri blir behandlet»). Bodmers *Critische Abhandlung von dem Wunderbaren in der Poesie und dessen Verbindung mit dem Wahrscheinlichen* («Kritisk avhandling om det skjønne i poesien og dets forbindelse med det sannsynlige»), ble også utgitt i 1740, og hans *Critische Betrachtungen über die poetischen Gemähde der Dichter* («Kritiske betraktninger over dikterens poetiske malerier»).

Det var på grunnlag av disse fire utgivelsene at Gottsched gikk på krigsstien. Han mente at sveitserne ikke lenger oppfylte en kritikers oppgave, nemlig å formulere regler som kunne lære poetene å skrive ordentlig. Bodmer og Breitinger var blitt mer opptatt av «om deler av det skjønne hadde noen plass i litteraturen, i bruken av metaforer, og av å oppdage hva som gjør et litterært verk til et kunstverk»⁸⁴ (Radant 1977: 53). Gottsched på sin side ble beskyldt for å være for pedantisk og opptatt av formelle krav. Mens Bodmer og Breitinger ville gi dikterens innbilningskraft større frihet, og oppmuntret til et rikt og blomstrende språk, var Gottsched av den oppfatning at en sparsom bruk av metaforer var å foretrekke (Radant 1977: 50-54). Det ser altså ut som om Bodmer og Breitinger, tydelig påvirket av engelsk litteratur, og kanskje særlig Addison, er interesserte i å beskrive innbilningskraftens plass i poesien. For dem var leserens, eller mottakerens, innbilningskraft også en betingelse for poetikken. «En 'poetisk beskrivelse' kunne altså dermed vekke estetisk behag, slik at 'leserens og lytterens fantasi fylles opp av fortreffelige vakre, store og ville ting'»⁸⁵ (Dürbeck 1998: 261). Det kan altså, ifølge sveitserne, være et mål i seg selv for poeten å bruke språket til å fremkalle bilder som skal vekke det vi så at Addison kalte innbilningskraftens behag. For Gottsched var ikke dette pedagogisk nok. «Gottsched erkjenner i det skjønne et stilistisk virkemiddel for å sanseliggjøre det abstrakte for å pirre oppmerksomheten til de lite

---

84 *Whether elements of the marvelous have any place in literature, in the use of metaphor, and in discovering what makes a work of literature a piece of art.* (Radant 1977: 53).

85 *Eine 'poetische Beschreibung' konnte also dadurch ästhetisches Vergnügen erwecken, dass 'sie die Phantasie der Leser und Hörer mit Bildern von vortrefflich schönen, grossen und ungestümen Sachen anfüllet'.* (Dürbeck 1998: 261). Sitatene i Dürbecks sitat er fra Bodmers *Critische Betrachtung über ...*

utdannede, Breitinger imidlertid et middel for poeten til å vilkårlig kalle frem en innbilning gjennom leseren med et mål om estetisk behag og dets oppdagelse»⁸⁶ (Dürbeck 1998: 277). Gottsched er tydeligvis for en begrenset bruk av innbilningskraften, der den bare brukes for å anskueliggjøre abstrakte begreper for dem som ikke evner å forstå stoffet på noen annen måte, og diskuterer blant annet med Bodmer og Breitinger fordi deres syn på innbilningskraften er diametralt motsatt, der de, inspirert av Addison, ser på innbilningskraften som en kilde til estetisk behag. Hos dem får innbilningskraften en poetisk egenverdi, mens den hos Gottsched bare er et middel for å nå et edlere mål.

Når det gjelder Holberg, så gav Gottsched ut en tysk oversettelse av Holbergs *Jean de France* i en samling skuespill, *Die deutsche Schaubühne*, hvor han omtalte Holberg som «Danmarks Molière» (Holberg 1944-54 VII: 62). I den samme samlingen ble også *Jakob von Tyboe* og *Den Politiske Kandstøber* utgitt, oversatt til tysk. I forordet til andreutgaven av *Die deutsche Schaubühne*, som ble utgitt i 1741, priser Gottsched Holberg for å ha tatt alle som etterligner franskmenn på kornet. At Gottsched velger å trekke fram Holbergs skuespill som et godt eksempel på ordentlig dramatik omtrent samtidig som striden mellom ham og Bodmer og Breitinger pågår, viser at Gottsched fant en noenlunde likesinnet i Holberg. Gottsched og Holberg «kjempet en kamp mot de samme fiender. [...] Men deres utstyr og metoder var på ingen måte identisk»⁸⁷ (Eaton 1937: 509). *Jean de France* raljerer med forfengelig og «skiemter med unge Borger-Sønner, hvilke, naar de komme tilbake fra Paris agere *Cavaliers*, og foragte saavel deres Stand som Fæderne-Sprog» (Holberg 1944-54 V: 22). At Gottsched likte dette stykket spesielt godt viser at begge var motstandere av det affekterte og overdrevent svulstige. For Gottsched var Holberg en dramatiker som forstod hvordan han skulle inkorporere klassiske idealer i et moderne skuespill, og han forsvarte *Jean de France* mot tyske kritikere (Greene-Gantzberg 1994: 90-91). Dermed kan man nok si at Gottsched ikke så noe av den innbilningskraftens behag som han kritiserte hos Bodmer og Breitinger i Holbergs komedier. På samme måte som Gottsched foreskriver, blir innbilningskraften i

---

86 *Gottsched erkennt in dem Wunderbaren ein Stilmittel der Versinnlichung des Abstrakten zur Erregung der Aufmerksamkeit der wenig Gebildeten, Breitinger aber ein Mittel der vom Dichter willkürlich herbeigeführten Täuschung zum Zweck des ästhetischen Vergnügens und dessen Aufdeckung durch den Leser.* (Dürbeck 1998: 277).

87 *fighting a battle against the same enemies. [...] But their equipment and their methods were by no means identical.* (Eaton 1937: 509).

komediene brukt med et bestemt mål for øyet. Holbergs komedier inneholder en moral, og det var en av grunnene til at Gottsched innførte dem til den tyske litteraturen (Eaton 1937: 510). Av dette kan man slutte at Holberg, i hvert fall slik han fremstår gjennom komediene, har skrevet nært nok opp til Gottscheds ideale til at tyskeren har kunnet bruke Holberg som eksempel. Når vi skal bruke dette til å ramme inn Holbergs forhold til innbilningskraften, kan vi anta at selv om Holberg ikke har skrevet noe om Bodmer og Breitinger, så er han, om enn ikke like bevisst og utagerende som Gottsched, en motstander av å se på innbilningskraften og fremkallelsen av behagelige bilder i sinnet, som et mål i seg selv. Holberg var nok mer pedagogisk innstilt, og ettersom han var ute etter å moralisere, blir det naturlig å se på retorikken i verkene hans som et redskap han bruker for å formidle en moral, heller enn et middel for å behage innbilningskraften. Selv om vi ikke kan si at Gottscheds syn på innbilningskraften fullstendig sammenfaller med Holbergs, virker det som om det i alle fall går an å trekke en parallell mellom dem.

6.6.0.0 Innbilningskraften i komediene.

Selv om jeg primært skal se nærmere på hvordan Holberg bruker og fremstiller innbilningskraften i essayene, kommer jeg nok ikke helt utenom å måtte kaste et kort blikk på komediene også. Holberg sier som nevnt at han ønsker å «*moralisere* paa alle brugelige Maader» (Holberg 1944-54 I: IV), og komediene er en del av dette. Jeg kan ikke i denne oppgaven gå i dybden på skuespillene, men blir nødt til å nøye meg med et kjapt overblikk der jeg skisserer noen hovedtrekk ved komediene hva innbilningskraften angår. Holberg bruker nemlig mye tid på å kritisere innbilningskraften i komediene sine. I mange av skuespillene er hovedpersonen besatt av en eller annen innbilning som noen rundt ham vil få ham fra. Det er flust med eksempler på dette. Herman von Bremen i *Den Politiske Kandstøber*, som er den første komedien Holberg skrev, innbiller seg at han har greie på politikk og at han kunne styrt Hamburg bedre enn byrådet. For å få bukt med denne vrangforestillingen innbilles det ham at han har blitt valgt til borgermester. Når han så må stå for styre og stell selv innser han at han ikke er like skikket til å styre som han innbilte seg. At innbilningskraften er et viktig tema i stykket, kommer også frem i *Moralske Tanker*, der Holberg i forberedelsen kaller stykket «*Stadsmand udi egen Indbildning*» (Holberg 1992: 18). Noe av det samme ser man i *Jeppe på Bjerget*, der Jeppe blir innbilt at han er blitt baron, og

som så misbruker den nyvunnede makten sin, og må innbilles at det hele var en drøm. Det er flere eksempler. Vielgeschrey, hovedpersonen i *Den Stundesløse*, er innbilt travel, Erasmus Montanus innbiller seg at han er flottere enn han er, Jeronimus i *Den honete Ambition* innbiller seg at han er verdig en adelstittel, og i *Barselstuen* innbiller Corfitz seg at konen hans har vært ham utro.

I alle disse komediene har innbilningskraften en uheldig virkning på hovedpersonene, og et av formålene med stykkene er å rive ned vrengebildene som innbilningskraften har hengt opp i sinnene til disse karakterene. Det kan se ut som om et av opplysningsmannen Holbergs hovedformål i komediene er å kritisere innbilningskraften og gjerne vise hvor latterlig en overdreven innbilning kan gjøre en person. Her er innbilningskraften først og fremst kilden til en vrangforestilling som må rettes opp, men den blir også benyttet som et virkemiddel for å gjøre nettopp dette. Ta Herman von Bremen som eksempel igjen. Hans vrangforestilling er at han tror han er en dyktig politiker med evne til å reformere regjeringen i bystaten sin. For så å få ham til å innse at denne innbilningen ikke stemmer med virkeligheten, blir han innbilt at han har fått makt til å sette i verk drømmene sine. Dermed blir innbilningen både årsak til vrangforestillingen og medisin mot den.

6.6.1.0 *Philosophus udi egen Indbildning*

Det samme mønsteret finner vi også i *Philosophus udi egen Indbildning*, en av de aller siste komediene Holberg skrev. Stykket ble uroppført etter Holbergs død i 1754, og man kan dermed anta at det ble skrevet samtidig som han holdt på med epistlene. Dette er også det eneste stykket som faktisk har ordet *Indbildning* i tittelen. Stykket handler om Cosmoligureus, som slik tittelen sier innbiller seg at han er filosof. Han vil gifte seg med Leonora, en enke som også er filosofisk anlagt. Leonoras pike Pernille gjennomskuer Cosmoligureus og skjønner at det bare er ord, fakter, bekledding og en dokortittel som gjør at Cosmoligureus tror at han er filosof. Han hermer i det ytre etter andre lærde menn, og tror at det er nok. For å få den innbilte filosofen ut av sin innbilning, er Pernille nødt til å lure Cosmoligureus til å tro at Leonora vil at han skal skaffe seg en tittel. Gjør han det avslører han at han ikke er en ekte filosof, siden en slik aldri ville traktet etter den typen verdslig ære. Hun kler seg ut som filosof selv, og får narret Cosmoligureus til å tro at hun er en lærd doktor fra Praha, der vitenskapen har kommet lenger, og dermed også har et nytt syn på moral og hva som er anstendig. Slik får

hun Cosmoligureus med på å skrive en søknad om å få en tittel, hvori han skylder på Leonoras rangsyke, slik at han ikke skal fremstå som like ærgjerrig selv. Dette brevet blir så lest opp foran både Leonora og Cosmoligureus, og slik blir den innbilte filosofen avslørt, både for seg selv og for Leonora. Etter hvert skjønner Cosmoligureus at han har vært tåpelig. «Ja vist!» sier han. «Jeg er bleven et gandske andet Menneske. Nu begynder jeg allerførst at kiende mig selv, og at mærke, at min Philosophie var været ilde grundet, og at jeg alleene har været Philosphus udi egen Indbildning.» (Holberg 1860: 593). Ved å innbille Cosmoligureus at hun var en lærd som viste bedre, fikk hun ham til å følge henne blindt. På dem måten kurerte hun den vrang innbilningskraften hans gjennom innbilning. Også her er altså innbilningskraften både sykdom og medisin, en medisin som alltid ser ut til å virke. Når innbilningen har blitt avslørt, ser til og med Cosmoligureus selv hvordan han har vært blendet av sine egne forestillinger, og hvordan hele systemet han har vært en del av bare har vært et spill for galleriet:

Jeg mærker at den Philosophie, som gemeenligen læres udi vore Skoler, bestaaer udi pure Ord; vi lære at tale om Dyder, men vi lære ikke at Practicere dem. Vi lære at kiende Dyrs, Træers og Planters Egenskab, uden at blive underviisede udi egen Kundskab; ja vi lære at see Skieven udi andres, men kand ikke se Bielken udi vore egne Øyen. Saa at vi komme ud af Skolerne lærdere, men ikke bedre og dygtigere. Vore læremestre bedrage os ved deres udvortes Anseelse, ved deres Skiægge, Klædedragt og Philosophiske Grimacer; de bilde os ind, at Philosophie bestaaer derudi, item stedse at declamere mod Verden, og at gennemhegle de Laster, som vi selv øve. Vi søge ikke at udlede Sandhed, men stræbe kun blindt at følge vore Læremestres Meeninger. Det gaaer os, som geemenligen udi Selskab: naar en gisper, saa gispe alle andre tillige med ham. Vi følge blindt deres Lærdom om hvilke vi have engang fattet høye Tanker; og de vildfarende Principia, som vi udi Ungdommen have faaet, hænge stedse ved os, saa at vi forsvare dem med største Haardnakkethed (Holberg 1860: 593).

Det interessante her er at både i Holbergs første komedie, *Den politiske Kandstøber*, og i en av de aller siste, *Philosophus udi egen Indbildning*, så er det innbilningskraften som kritiseres. Hovedpersonene er karakterer som lider av vrangforestillinger som går ut over andre igjen, og som det derfor må gjøres noe med. Og både i starten og i slutten av Holbergs karriere som komedieforfatter er det med innbilningskraft at innbilningskraften kureres. At det er slike innbilske karakterer som har hovedrollen i mange av Holbergs stykker gjennom hele hans dramatiske forfatterskap, viser at denne typen personligheter må ha vært et problem som Holberg igjen og igjen har sett seg nødt til å kritisere. Når Holberg skriver om å moralisere i alle sjangre, virker det som om det i komediesjangeren i stor grad handler om å moralisere

over en overdreven og utøylet innbilningskraft. Innbilningskraften er her ikke noe som hører til diktekunsten; den er i stedet, hvis den får løpe løpsk, et problem, en sykdom eller lidelse som må løses, helbredes eller lindres. Som regel er det bare en frisk innbilningskraft som kan redde den syke. I det siste eksemplet er det Pernilles sunne sinn som gjør at hun for det første klarer å gjennomskue Cosmoligureus, og for det andre klarer å innbille ham at det er greit å søke etter titler, og på den måten får vekket ham fra den vrangforestillingen han led under. Dette prinsippet er det samme som den italienske legen Baglivi skriver om i sin *The Practice of Physick* når han sier: «Noen sykdommer er i virkeligheten skapt av sinnets lidenskaper, og innbilningskraften har en stor innflytelse i både å fremstille og kurere dem»⁸⁸ (Baglivi 1723: 162-163).

Med tanke på hvor stor rolle innbilningskraften altså ser ut til å spille i Holbergs komedier, er det kanskje litt merkelig at ordet *indbildning* ikke står oppført i registeret til Erich Christian Werlauffs (1781-1871) *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*⁸⁹. Han skriver heller ikke noe om innbilningskraften i forbindelse med *Den politiske Kandstøber*, hvor han virker å være mer opptatt av å drøfte Hamburgsk politikk. Det ser ikke ut som om Werlauff i det hele tatt har brydd seg ved å anføre noen historiske antegnelser til det som ser ut til å være en av Holbergs viktigste troper, nemlig den syke innbilningskraften som må kureres.

6.6.2.0 Jean Baptiste Molière

En klar inspirasjonskilde til dette er helt klart Molière og hans *Le Malade Imaginaire*, eller *Den innbilt syke*, hvor hovedpersonen Argan, som innbiller seg at han er meget syk hele tiden har legebeseøk og bruker en formue hos apotekeren. Han vil også at hans datter skal gifte seg med en lege, slik at han «kan få hjelp og støtte i kampen mot min sykdom. Derved vil min egen familie kunne bistå meg med de medikamenter, konsultasjoner og resepter jeg trenger» (Molière 1961: 21). Argan har også en annen svakhet. Han innbiller seg at hans kone elsker ham like høyt som han elsker henne, mens hun i virkeligheten bare er ute etter pengene hans, akkurat som legene og apotekerne som stadig forteller ham hvor syk han er også gjør det mest av økonomisk egeninteresse. For å få Argan til å innse hvor tåpelig legene er, kler

---

⁸⁸ *Some Diseases are really produc'd by the Passions of the Mind, and the power of the Imagination has a great Influence in both producing and curing them.* (Baglivi 1723: 162-3).

⁸⁹ Se Werlauff (1858).

tjenestepiken seg ut som lege og ber ham gå gjennom noen absurde kurer, noe som får Argan til å tenke seg litt om. Tjenestepiken får også overtalt Argan til å spille død, slik at han kan få vite hva hans kone egentlig mener om ham. Med alle disse bedragene, lar Molière karakterene bruke innbilningskraften for å motvirke skadelige innbilninger. Det ender med at Argan nesten blir helt kurert. Han finner ut hvordan hans kone har utnyttet ham, og han lar sin datter gifte seg med den hun elsker i stedet for legen han hadde funnet til henne. Likevel er ikke Argan helt fri for sin besettelse med egen sykdom. Han stiller nemlig som betingelse at hans datters nye forlovede må studere medisin for å kunne få henne.

Man ser i dette stykket likheter med flere av Holbergs komedier. Vielgeschrey, hovedpersonen i *Den Stundesløse*, vil gifte bort datteren sin til en bokholder, for det er slikt som opptar ham mest, akkurat som Argan altså vil ha en lege i familien, og akkurat som tjenestepiken til Argan kler seg ut som en lege, kler Pernille i *Philosophus udi egen Indbildning* seg ut som filosof. Det er sikkert flere likhetstrekk, men dette er verken tid eller sted for en oppramsing av dem. Poenget er bare å vise at det finnes en tydelig sammenheng mellom Holberg og Molière, noe som kan understrekes av Holberg selv når han i ep. 190 sier: «*Molieres Comædier* [...] blive dog altid behagelige *Comædier*» (Holberg 1944-54 III: 23). Molières stykke viser at når Holberg beskriver karakterer som lider av falske innbilninger, så skriver han i en tradisjon som i alle fall har en forløper i Molière. Franskmannen går også langt i å avsløre hvordan legekunsten er mer formalisert og ritualisert enn basert på empiri. Legene i *Den innbilt syke* mener å kunne diagnostisere Argan bare ved å måle pulsen, og snakker om hvordan de har kjempet mot sirkularistene, altså tilhengerne av Harveys teori om blodets sirkulasjon. De holder på de formene de alltid har brukt, og er ikke mottakelige for nye oppdagelser. Molières satire viser, akkurat som jeg har vist at Holberg og Baglivi også mener⁹⁰, at medisinere gjerne prakker ferdiglagde løsninger på pasientene i stedet for å vurdere pasientene individuelt (Hall 1984: 110-5). Molière gir også innbilningskraften en viktig rolle, der den kan manifestere indre urolighet til kroppslige plager. Det er med innbilningskraften, via kroppen og sansene, at Argan kan føle at han lever. «Kroppen formidler ikke bare indre uro, men Argan definerer seg selv ved måten han føler seg på under den kroppslige krisen»⁹¹ (Höfer 2009: 131). Dermed ser vi at innbilningskraften helt klart er

---

90 Se kap. 6.2.0.0

91 *The body not only conveys internal distress but Argan defines himself by the way he feels during his bodily*

knyttet til det fysiologiske hos Molière, og det tyder på at når Holberg skriver at «en indbildt Syge er en virkelig Syge» (Holberg 1992: 104), så har han altså en foregangsmann i Molière⁹².

De gangene Werlauff nevner Molière, er det utelukkende enten når han viser til oppsetninger av et av Molières stykker i København, eller for å vise til steder der Molières skuespill blir nevnt i en komedie. Noe nærmere inn på Molières påvirkning på Holberg kommer Werlauff ikke og han sier heller ikke noe om innbilningskraften, verken hvor Holberg kan ha lest om den, eller hva som var gjengs oppfatning av den i Holbergs samtid. Innbilningskraften har ikke vært viktig for Werlauff, som ser ut til å ha vært mer opptatt av å finne historiske fakta fra Holbergs samtid, slik at han kan forklare foreldete ord og uttrykk som blir nevnt i skuespillene for et mer moderne publikum, enn å bedrive litterær kontekstualisering.

6.7.0.0 Oppsummering

Selv om det med første øyekast kanskje ser ut som om det kan være vanskelig å få oversikt over hvilke grenser Holberg setter for innbilningskraften, har vi nå sett at det likevel er en del steder der det går an å se hvor han trekker grenser, eller til hvilke strømninger han kan sies å høre til. Dette gir oss viktige holdepunkter når vi skal tegne oss et bilde av innbilningskraften som fenomen i Holbergs forfatterskap. Vi har sett at Holberg ved å fordømme La Mettries *L'Homme machine* ikke vil gå med på å definere alle såkalte sjelsevner som en del av innbilningskraften. Av det ser vi at Holberg mener at sjelen og innbilningskraften eksisterer adskilt fra hverandre. Videre har vi sett at når Holberg er uenig med Mandeville, en lege som skriver om moralske emner, så viser han at han mener det er et klart skille mellom moral og medisin. Hvis man så legger til Baglivis og Holbergs syn på at innbilningskraften kan skape fysiske sykdommer, kan man så langt altså si at innbilningskraften ikke er det samme som sjelen, og at moral og medisin er to ulike felter og at innbilningskraften kan være en sykdomsårsak. Men innbilningskraften kan også helbrede sykdom, og det gjør den muligens bedre hvis den blir stimulert av musikk. Holberg er mye mindre bombastisk på at musikk kan kurere sykdom enn på at innbilningskraften kan gjøre en syk. Vi har også sett tegn til at

---

crisis. (Höfer 2009: 131).

92 For mer om hvordan medisin ble fremstilt i litteraturen på 1700-tallet, se Roberts og Porter (1993) eller Rousseau (1981).

Holberg har delt synspunkter med folk som Gottsched som mente at innbilningskraften i poesien bare er et hjelpemiddel, ikke et mål i seg selv slik f. eks. Bodmer og Breitinger synes å mene. Til slutt så vi at en forstyrret innbilningskraft er et gjennomgangstema i komediene til Holberg, og at det som regel er med innbilning at den skadde innbilningskraften kan kureres. Hvis man så legger alt dette sammen kan vi danne oss et visst inntrykk av hvordan innbilningskraften blir framstilt hos Holberg. Innbilningskraften er noe annet en sjelen, og den er også noe annet enn legemet, selv om den kan påvirke kroppen og *vice versa*. Den kan kanskje bli påvirket utenfra, for eksempel gjennom musikk. Men skal man pirre lesernes innbilningskraft med poesi eller litteratur, så er idealet at det skal tjene et edlere mål, som å anskueliggjøre et abstrakt konsept. Innbilningskraften kan også slå seg vrang, og da er det bare gjennom den selv at den kan kureres. Dermed ser det foreløpig ut som om Holberg ser på innbilningskraften både som et viktig hjelpemiddel, men også som et potensielt faremoment. Den er noe som må brukes på riktig måte, ellers er det stor fare for at den kan gjøre større skade enn gavn. Det ser også ut som om Holberg ikke er videre interessert i å diskutere innbilningskraften som et poetisk virkemiddel. Det er nesten bare i medisinske eller metafysiske sammenhenger han behandler innbilningskraften, og selv i komediene er innbilningskraften som regel med som en sykdom eller personlighetsforstyrrelse.

Nå har jeg gått kort gjennom en del områder der Holbergs syn på innbilningskraften skinner gjennom, og etter hvert begynt å se konturene av hvordan Holberg har forholdt seg til innbilningskraften.

7.0.0.0 Konklusjon

Når vi nå skal trekke konklusjoner etter å ha sett på Holbergs behandling av innbilningskraften, er noe av det som slår meg Holbergs positive holdning til de problemene innbilningskraften kan skape. I stedet for å bare fokusere på og fordømme innbilningskraftens negative sider og potensielt skadelige virkninger, er han nesten alltid opptatt av hvordan problemet kan løses, hvordan vrangforestillingen kan oppløses eller hvordan sykdommen kan kureres. Det er en løsningsorientert Holberg som tar opp innbilningskraftens problemer. Her er han som regel opplysningsmannen som kommer med praktiske forklaringer på virkelige problemer. Dette speiler seg også i hvor mange av essayene som tar opp innbilningskraften som omhandler den medisinske siden av innbilningskraften. Hvis vi tar med de essayene som dreier seg om hvordan innbilningskraften kan brukes til å forbedre hvordan man har det ved å se på verden på en annen måte, er det et overveldende flertall av essayene som tar for seg innbilningskraften som et medisinsk eller psykologisk fenomen.

Når det gjelder Nicolas Malebranche og hans nitide skildring av innbilningskraften, ser det ikke ut som om Holberg har hatt franskmannens verk foran seg når han selv har skrevet om det samme. Malebranche er veldig opptatt av å beskrive det som fysisk skjer i kroppen så detaljert som mulig når innbilningskraften brukes. Malebranche vil presentere et fullstendig system som viser hvordan innbilningskraften fungerer. Holberg er mer interessert i å se på effektene av innbilningskraften. Selv om begge er tilhengere av en form for disiplinering av denne sjelsevnen, er det på litt forskjellige måter. Den franske presten vil at innbilningskraften skal temmes slik at man ikke ender opp i villfarelser, og slik at den blir et redskap til å trenge gjennom til skjulte sannheter. Moralisten Holberg presenterer innbilningskraften som et mer dagligdags fenomen, og dermed blir også hans forslag til strukturering av innbilningskraften mer alminnelige. Malebranche tar heller ikke opp innbilningskraftens forhold til sykdom, men beskriver i stedet anatomiske detaljer i forbindelse med innbilningskraften. Det passer da også kanskje bedre til hans overordnede mål med verket, nemlig å beskrive menneskets søken etter sannhet, og Holbergs fokusering på sykdommer er jo også mer naturlig i en slik moraliserende essaystil som man finner i *Moralske Tanker* og *Epistler*. Her passer det også å ta opp det faktum at Malebranche mener at man aldri virkelig kan erkjenne sammenhengen mellom kropp og sjel, og i forlengelsen av det også innbilningskraften. Det er denne kategoriseringen av innbilningskraften som noe som

ligger utenfor vår erkjennelsesevne som kanskje paradoksalt nok åpner for essayistenes behandling av temaet. Fordi ingen kan si noe sikkert om innbilningskraften, kan alle mene noe om den. Det er derfor Holberg som verken er teolog eller medisiner kan behandle innbilningskraften på en slik måte som han gjør. Slik han har sett hos Montaigne og kanskje Bacon, er det essayistens empiriske eksempler av effekten av fenomener som innbilningskraften som kommer nærmest i å beskrive de samme fenomenene når mer vitenskapelige forsøk må gi tapt. Det er kanskje derfor at innbilningskraften blir et viktig tema i flere essaysamlinger, som blant annet Holbergs to verk, og i *The Spectator*.

Med Addisons magasin har vi en kilde som minner mer om Holberg i stilen. Han er også opptatt av at innbilningskraften burde disiplineres. Dette er kanskje så fremtredende hos Addison fordi han mener at innbilningskraften er lettere å ty til enn forståelsen, og dermed blir det å ha innbilningskraften under kontroll viktig for ikke å gi etter for syndige tilbøyeligheter. Det er i denne beskrivelsen av innbilningskraftens evne til å holde sinnet løftet opp av sorg og synd at Holberg og Addison ser ut til å være nærmest hverandre i sine behandlinger av innbilningskraften. Når Holberg skriver om hvordan innbilt lykke er virkelig lykke, og Addison om uskyldige fornøyer, er de inne på den samme type disiplinering av innbilningskraften. Denne sjelsevnen blir da et redskap som kan brukes, ikke til å trenge gjennom til skjulte sannheter som hos Malebranche, men til å utruste sinnet slik at det er forberedt på livets opp- og nedturer og kan bearbeide hendelser på en slik måte at man kommer lykkelig eller uskyldig ut av dem. I de stykkene om innbilningskraften fra *The Spectator* jeg har sett på, er det i denne delen Addison henvender seg mest til alle slags lesere, og det er kanskje derfor det er her han har mest til felles med Holberg.

Når det gjelder beskrivelsene av vidd og poetisk innbilningskraft, som er myntet på et skrivende publikum, finner vi ikke så mye av dette igjen hos Holberg, bortsett fra praktisk anvendelse av de samme ideene som Addison presenterer. Det virker ikke som om Holberg har vært interessert i å definere en poetikk på samme måte som Addison, selv om stilen i mange av essayene bærer preg av nettopp det som engelskmannen kaller sant vidd.

Gottsched var også en motstander av at behagelige bilder som kalles frem i innbilningskraften av gode beskrivelser burde være et mål i seg selv. Denne innstillingen til den poetiske innbilningskraften er det nok som gjør at Gottsched finner slik behag i Holbergs komedier. Hans polemisering mot Bodmer og Breitingen angående innbilningskraften som en

funksjon eller som et mål i seg selv, virker som en mer utagerende versjon av det synet Holberg tilsynelatende selv hadde om det samme temaet. De andre kildene jeg har tatt med belyser Holbergs forhold til innbilningskraften på steder der Addison og Malebranche ikke strekker til. Mens Holberg helst bare vil forholde seg til åpenbaringen når han snakker om forholdet mellom kropp og sjel, og helst vil at slike som Malebranche skal bruke tiden sin til bedre studier, er han tydelig og klar når han fordømmer La Mettries påstander om at innbilningskraften er sjelen. Han fordømmer også Mandevilles moralisering, mens han ser ut til å forfekte samme syn på pasienters innbilningskraft som Baglivi. Denne italienske legen fungerer bra som bakteppe for å beskrive Holbergs syn på hvordan innbilningskraften noen ganger kan være den beste medisinen, og hvordan innbilningskraften påvirkes av kroppens tilstand. Ikke bare kan medisiner gjøre kroppen frisk, og dermed også langt på vei kurere sykelige innbilninger, men Holberg går langt i å hevde at andre ytre påvirkninger, som musikk, også kan ha en viss helbredende effekt. Det viktigste poenget her er likevel det fokuset innbilningskraften har i Holbergs egne komedier. Sykelige innbilninger kureres der ved hjelp av andre innbilninger. Dermed blir innbilningskraften både årsaken til og løsningen på problemet.

Med utgangspunkt i alle disse kildene og Holbergs egne stykker, kan det virke som om innbilningskraften har to helbredende funksjoner hos Holberg. For det første kan innbilningskraften brukes for å kurere skadelige innbilninger. Når en person lider av vrangforestillinger, er det ved hjelp av innbilningskraften Holberg mener man kan kurere dem. Det ser vi mange tilfeller av i komediene, her med eksempler fra *Den politiske Kandstøber* og *Philosophus udi egen Indbildning*, hvor det å innbille hovedpersonen at han faktisk har mulighet til å leve ut vrangforestillingen han lider under gjør at han til slutt må innse hvordan han har levd med falske innbilninger. Innbilte plager og sykdommer kan også kureres med innbilning, som for eksempel når Holberg forklarer at en lege en gang la muslinger i potten til en pasient som innbilte seg at han hadde muslinger i magen. Da han så muslingene i potten ble han frisk.

Den andre helbredende effekten innbilningskraften har, er når den får pasienter til å tro på medisinene de får. Troen på at en medisin virker, og troen på at man har en sjanse til å overleve alvorlige sykdommer, kan ifølge Holberg være det som gjør at man faktisk blir frisk. Derfor mener Holberg at legene plikter å gjøre det de kan for legge til rette for at pasientenes

innbilningskraft skal kunne være med på å helbrede pasienten. Han viser også eksempler på hvordan medisiner som har vært effektive, slutter å virke når de ikke lenger er på moten.

Samtidig er Holberg veldig bestemt på at innbilte sykdommer er like virkelige som fysiske sykdommer. Innbilte lidelser er virkelige lidelser på samme måte som innbilt lykke er virkelig lykke. Holberg synes derfor at man bør ta en hypokonder like mye på alvor som en som lider av podagra. Han sier også at mennesker med sunne legemer ikke får sykelige innbilninger. Dette utsagnet gjør at det fysiske helbredet knyttes tett opp mot det psykiske. Dermed blir det mulig å helbrede en villfaren innbilningskraft med medisiner. Dette er den beste måten å kurere fanatikere på, for eksempel, fordi Holberg mener at deres vrangforestillinger skyldes ubalanse i kroppsvæskene. Han bruker også kroppslige forutsetninger for å unnskyldte meningene til La Mettrie, fordi denne har måttet kjempe mot sine affekter, og dermed ikke er like skyldig som en som ville sagt det samme av helt egen, fri vilje.

Til sammen viser dette at Holberg som regel tar opp innbilningskraften for å demonstrere hvordan den kan kureres. Galskap er ikke en demonbesettelse som ikke kan kureres, men en sykdom der innbilningskraften har fått for frie tøyler eller på annen måte har fart vill uten sjelens kontroll. Holberg viser frem eksempler på fordreid innbilningskraft og vrangforestillinger, for så å vise at det går an å gjøre noe med det. Dette er tilfeller som kan helbredes. Dermed blir Holbergs behandling av innbilningskraften for det meste en moralisering over hvordan innbilt sykdom og sykelige innbilninger kan og bør behandles. Det viser også at han har en positiv holdning til denne typen lidelser og problemer i den forstand at han mener at de kan lindres og løses. Hvis vi skulle sammenfatte Holbergs fremstilling av innbilningskraftens forhold til sykdom og legemet, tror jeg vi med med Juvenal kunne sagt *Mens sana in Corpore sano*. Det er: Et sunt sinn i et sunt legeme.

Det er på grunn av denne innstillingen om at innbilningskraften kan være med på å gjøre hverdagen bedre for mannen i gaten at jeg tror Holberg har vært så mye mer opptatt av den medisinske siden av innbilningskraften enn den poetiske. Han ønsket å moralisere, og fra et slikt standpunkt blir disiplineringen, kureringen og skildringen av innbilningskraftens patologiske effekter viktigere enn diskusjonen omkring dikternes bruk av denne sjelsevnen. Holberg har på mange måter en mer pragmatisk og håndfast tilnærming til innbilningskraften enn både Malebranche og Addison. Der Malebranche er opptatt av store åndelige spørsmål, og

innbilningskraftens rolle i erkjennelsen av evige sannheter, og der Addison skildrer innbilningskraftens betydning for poetikken og viddet, er Holberg tilsynelatende mer opptatt av innbilningskraftens evne til å helbrede.

Det er flere mulige veier å gå herfra. Jeg har bare belyst en liten del av bruken av innbilningskraften hos Holberg. Skulle man forsket videre på dette emnet kunne man for eksempel tatt for seg innbilningskraften slik den fremstilles og brukes i flere av Holbergs tekster, for eksempel helte- eller heltinnehistoriene, eller man kunne gått grundigere inn i innbilningskraftens rolle i komediene. Det kunne også vært interessant å se på innbilningskraften i forbindelse med flere andre emner, som for eksempel erindring som reprodutiv innbilningskraft i Holbergs pedagogikk, eller innbilningskraftens viktighet for humoren i Holbergs skrifter. I tillegg er det selvsagt mulig å ta for seg flere av Holbergs kilder. Antallet andre forfattere som tar opp innbilningskraften som tema før Holbergs tid, og samtidig med ham er stort, og det er nok tilnærmet umulig å skaffe seg en fullstendig oversikt over alle kilder Holberg kan ha vært kjent med. Likevel er det nok en del kilder som kunne vært tatt med i en slik undersøkelse som dette, men som jeg av plassmangel har måttet se meg nødt til å holde utenfor denne avhandlingen. Pierre Bayle, Boileau, John Locke, Lord Shaftesbury eller Christian Wolff er eksempler på navn som det kunne vært interessant å studere i forhold til Holberg og innbilningskraften. I tillegg kunne det også vært av interesse undersøke om antikke kilder har hatt noe å si for Holbergs fremstilling av fenomenet innbilningskraft. Mulighetene er som sagt mange, og det er egentlig bare innbilningskraften som setter grenser for hvordan man skulle kunne forske videre på dette temaet.

8.0.0.0 Tillegg 1: Oversikt over essay hvor Holberg nevner innbilningskraften

Jeg gir her en kort oversikt over essay som omhandler innbilningskraften i *Moralske Tanker* eller *Epistler*, og hvorvidt disse dreier seg om poetisk eller medisinsk innbilningskraft, medn en kort beskrivelse av hva de dreier seg om. Titlene på essayene er ikke Holbergs egne, men er konstruerte av F. J. Billeskov Jansen. Nummereringen i parentes er min egen.

8.1.0.0 *Moralske Tanker*

(1) *Libr. I, epigramm. 81, «Religiøse fanatikere og aktive atheister er uønskede».*

Her skriver Holberg at «Fanatici ofte confudere GUds Villie med deres egen Villie, Samvittighed med Sindets Svaghed, guddommelig Inspiration med Vapeurs, Bestandighed med Haardnakthed, Gudsfrygt med Melancholie» (Holberg 1992: 53). Han mener at religiøse fanatikere må behandles med medisin. Slik vil de få sunnere kropper i tillegg til at de blir kvitt fanatismen. Slik vil Holberg kurere fanatikernes innbilte vrangforestillinger ved å gi pasienten medisiner.

(2) *Libr. I, epigramm. 82, «Hos nogle mennesker skyldes forargelse deres legemsvæsker»*

I dette essayet hevder Holberg at innbilninger og sterke følelser kan skyldes fysiske plager som hett blod eller ubalanse i kroppsvæskene, og han mener at en som kjenner seg selv, og oppdager når kroppen er slik i ulage, vil se at sin iver er en forbigående fantasi, forårsaket av en eller annen kroppslig svakhet.

(3) *Libr. I, epigramm. 83, «Du er lykkelig, hvis du indbilder dig, du er det»*

Dette stykket, det tredje på rad, handler også om innbilningskraften, og her skriver Holberg: «Verdslig Lyksalighed og U-lyksalighed ere i mine Tanker Ting, som bestaaer meer udi det blotte Navn og Indbildning end udi *Realitet*» (Holberg 1992: 62). Innbilningskraften blir beskrevet som det viktigste redskapet et menneske for å forholde seg til omverdenen, fordi det er via innbilningskraften man oppfatter omgivelsene, og dermed er det også innbilningskraften som på en måte styrer hvor lykkelig eller ulykkelig man føler seg, for «Sindets gode Ting ere de eeneste virkelige Herligheder, som Mennesket haver» (Holberg 1992: 72).

(4) *Libr. I, epigramm. 109, «Opfattelsen af vor lykke og ulykke afhænger af os selv»*

Det samme temaet som det forrige nevnte essayet taes opp her, hvor Holberg blant annet skriver: «Det er derfor ikke Tingen alltid, som plager os, men den Tanke, som vi have derom» (Holberg 1992: 101), og videre: «En Mands Villie og Lyst er en Mands Himmerig. *Theodorus* haver forlovet sig med en Jomfue, med hvis Ansigt han kand skræmme Børn; men hun passerer for en Skiønhed udi hans Øjen. Det er alt nok: jeg lader hende derfor ogsaa passere for en Skiønhed» (Holberg 1992: 102).

(5) *Libr. II, epigramm. 2, «Ikke kvalitet, men høj pris skaber efterspørgsel»*

Holberg skriver her om hvordan «Menneskets Smag bestaaer meere udi Indbildning end udi Realitet» (Holberg 1992: 166), og viser hvordan folk kan lures til å innbille seg at noe er finere enn det er, og dermed finner bedre smak i det enn de ville hvis de hadde visst hva det egentlig dreide seg om.

(6) *Libr. III, epigramm. 6, «Hvem føler med en tungsindig?»*

Holberg kobler i dette stykket fysiske og psykiske plager til hverandre når han skriver: «Naar Legemet ikke duer, saa duer ej heller Sindet, og naar Sindet lider, saa er all anden Velstand heller til Byrde end Fornøjelse» (Holberg 1992: 235).

(7) *Libr. III, epigramm, 14, «Afskaf rim i digtekunsten»*

Her går Holberg inn på hvordan rim gjør at diktere ofte ender opp som versmakere i stedet for store poeter. Han skriver også om hvordan poesi bør kjennetegnes av «høje og nette Tanker» (Holberg 1992: 242), og at kravene om rim er til hinder for poetene. Han avslutter med å si at det er innholdet som er det viktigste, ikke utsmykningen.

(8) *Libr. III, epigramm. 87, «Enhver er sin egen bedste læge»*

Holberg skildrer innbilningskraftens helbredende virkning, og begynner med å si at: «en Medicus oftest faaer Navn for det, som Naturen, Hændelser eller Patientens Imagination aleene udvirker», før han går videre inn på innbilningskraften og skriver: «Saasom adskillige Sygdomme reise sig af Imagination, saa cureres ogsaa adskillige derved» (Holberg 1992: 298).

(9) *Libr. IV, epigramm. 168, «Mange slags dårlig fromhed»*

I det siste essayet i *Moralske Tanker* vender Holberg tilbake til religiøs fanatisme, og kritiserer falsk gudsfrykt. Først nevner han den såkalte «metaphysiske Gudsfrygt». Her skriver han at: «Ved denne slags Devotion følger gjerne Hiernens U-orden, saa at Imaginationer confunderes med virkelige Aabenbaringer og himmelske Indskydelser» (Holberg 1992: 347). Holberg går så videre til å skildre det han kaller den «mechaniske Devotion», som han mener skyldes skarpe væsker. Slike folk, mener Holberg, kaller «hypocondriiske Affecter Striid med Diævelen» og at de «hade, forfølge og bagtale [...] udi Indbildning af hellig Iver» (Holberg 1992: 348-9).

8.2.0.0 *Epistler*

(10) *Epistel 71, «Tjærevandskuren»*

I denne epistelen beskriver Holberg at innbilningskraften helbreder gjennom tvilsomme medisiner så lenge folk tror de er virkningsfulle:

Tidens Længde vil lære, om der i Tiære-Vandets *Cur* er nogen *Realitet*, og om det er Tiæren eller Indbildningen, som haver disse gode virkninger. Jeg kunda anføre adskillige Ting, som en Tiid lang have været anseede som Lægedom, men siden ere blevne foragtede; og troer jeg, at, saa snart een eller anden befinder sig *gravered* af denne Drik, vi Tiære-Vandet tilligemed sin *Reputation* tabe all sin Kraft.
(Holberg 1944-54 I: 301-2)

(11) *Epistel 107, «Indbildt Sygdom er virkelig Sygdom»*

Holberg i denne epistelen legger ut om hvordan innbilte sykdommer ikke kommer av seg selv, for man innbiller seg ikke at man er syk «naar Legemet er er sundt og vel *constitueret*» (Holberg 1944-54 II: 87). Derav, mener Holberg, kan man avlede at et sykt legeme kan føre til et sykt sinn.

(12) *Epistel 197, «Indbildt Lykke er virkelig Lykke»*

Her vender Holberg tilbake til temaet fra *Moralske Tanker* om at hvordan man ser på sine omstendigheter er med på å avgjøre hvordan man har det, og føyer til at innbilningskraften kan fordrive misfornøyelser.

(13) *Epistel 271, «Nøjsom Mand faar let rig Kone»*

Den som ikke har for stor «*delicatesse*», mener Holberg, vemmes ikke av det andre finne motbydelig. «Naar han ikke føler til de Horn, som andre see udi hans Pande, men sætter sin Hat lige ret, saa er det ingen Horn, og, naar han dagligen kand taale at see et hæsligt Ansigt, er det for ham ikke hæsligt» (Holberg 1944-54 III: 307). Hvordan man oppfatter og innbillen seg at ting er, avgjør hvordan man har det.

(14) *Epistel 381, «En Læges Pligt til at lyve»*

Syke menneskers innbilningskraft er stor, og hva pasienten tror om sykdommen kan påvirke utfallet av den. Derfor bør legene gi pasientene håp om å bli frisk, selv om legen selv kanskje ikke tror det er mulig.

(15) *Epistel 386, «Miltsyge»*

Miltsyke er årsaken til utålmodighet, og når folk klandrer den utålmodige, som helst vil være alene for å være usosial, skjønner de ikke at det er en ordentlig sykdom som plager pasienten.

(16) *Epistel 399, «Tjærevand, Gratia Probatum og Kinabark»*

Her tar Holberg opp tråden fra ep. 71, og skriver at tjærevann ikke lenger er et populært legemiddel, og har dermed mistet effekten. Kinabark har derimot fremdeles effekt, noe som må bety at den faktisk virker.

(17) *Epistel 435, «Vinens betydning for dikterne»*

Her skriver Holberg om hvordan «en munter Geist og *Imagination*, som af Vinen opvækkes og styrkes, er en *Poëts Hoved-Qvalitet*» (Holberg 1944-54 IV: 359). Videre skriver han om hvordan innbilningskraften kan skape god poesi uten at poeten nødvendigvis har utvist stor dømmekraft.

(18) *Epistel 447, «Mine seneste Aar»*

Her, i sin beskrivelse av sine siste leveår, nevner Holberg når han snakker om sykdommer og medisiner at: «Jeg giver alleene tilkiende, hvad jeg af Erfanrenhed hos mig selv har mærket, raadende ingen andre fra, at betiene sig af Draaber og Pulver, helst naar hand har en sterk

Troe og *Imagination* med en særdeles Tillid til sin *Medicus*, hvilket hjælper meer end et heelt Apothek» (Holberg 1944-54 V: 24).

(19) *Epistel 506 [b]*, «*Indbildt Sygdom er fuld af Lidelse*»

Holberg mener her at enten sykdommen skyldes innbilning eller ikke, så er han virkelig svak. Han gjentar også påstanden fra ep. 107 om at ingen med sunt blod kan bli syk av innbilning.

9.0.0.0 Litteraturliste

Addison, Joseph m.fl. (1826) *The Spectator*. London: Jones & Co. (Originalen utgitt i 1710-11 og 1714).

Addison, Joseph og Steele, Richard (1716) *Le Spectateur, ou le Socrate moderne, où l'on voit un portrait naïf des mœurs de ce siècle. Traduit de l'Anglois. Tome premier*. Paris: Etienne Papillon. (Tilgjengelig på: [<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k49666j>])

Addison, Joseph og Steele, Richard (1720) *Le Spectateur, ou le Socrate moderne, où l'on voit un portrait naïf des mœurs de ce siècle. Traduit de l'Anglois. Tome quatrieme*. Paris: Etienne Papillon. (Tilgjengelig på: [<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k496669k>])

Akselberg, Gunnstein (2006) Montaigne – Holberg – Fasting: Eit informalt essayistisk stafetløp. I: *Holberg og essayet*. Laksevåg: Alvheim og Eide, (s. 47-80).

Bacon, Francis (1905) *The Philosophical Works of Francis Bacon*. Ved Robertson, John M. London: Routledge and sons.

Billeskov Jansen, F. J. (1938-9) *Holberg som epigrammatiker og essayist. Bind I & II*, København: Ejnar Munksgaards forlag.

Baglivi, Giorgio (1723) *The Practice of Physick*. London: Printed for D. Midwinter, B. Lintot, G. Strahan, J. Round, W. Taylor, J. Osborn and J. Clark.

Blair, Hugh (1858) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Philadelphia: Hayes & Zell. (Originalen utgitt i 1783).

Bredsdorff, Thomas (1998) *Den radikale Holberg*. København: Munksgaard-Rosinante.

Bruun, Chr. (1869) *Fortegnelse over en del af Ludvig Holbergs bibliothek*. København: H. H.

I. Lynges forlag.

Bull, Francis (1913) Nyt om Holberg. Viljam Olsvig: Ludvig Holbergs unge dage. *Maal og minne* 1913.

Bull, Francis (1934) Holberg. *Norsk biografisk leksikon*. Oslo: Aschehoug.

Bullit, John og Bate, W. Jackson (1945) Distinctions between Fancy and Imagination in Eighteenth-Century English Criticism. *Modern Language Notes*, 60 (1): 8-15.

Bäumler, Alfred (1975) *Das Irrationalitätsproblem in der Ästhetik und Logik des 18. Jahrhunderts bis zur Kritik und Urteilskraft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Originalen utgitt 1923.

Cohen, Ralph (1962) Litterary Criticism and Artistic Interpretation. I: Mazzeo, J. A. (red.) (1962) *Reason and Imagination: Studies in the History of Ideas 1600-1800*. London: Columbia University Press.

Dürbeck, Gabriele (1998) *Einbildungskraft und Aufklärung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Eaton, J. W. (1937) Holberg and Germany. *The Journal of English and Germanic Philology*, 36 (4): 505-514.

Eide, Tormod (2004) *Retorisk leksikon*. Oslo: Spartacus.

Engström, Timothy H. (1997) Foundational Standards and Conversational Style: The Humean Essay as an Issue of Philosophical Genre. *Philosophy and Rhetoric*, 30 (2): 150-175.

Fabiani, Paolo (2009) *The Philosophy of the Imagination in Vico and Malebranche*. Firenze: Firenze University Press.

- Goldberg, M. A. (1958) Wit and the Imagination in the Eighteenth-Century Aesthetics. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 16 (4): 503-509.
- Golden, Morris (1969) The Imagining Self in the Eighteenth Century. *Eighteenth Century Studies*, 3 (1): 4-27.
- Graham, Walter (1941) *The Letters of Joseph Addison*. Oxford: Oxford University Press.
- Greene-Gantzberg, Vivian (1994) Ludvig Holberg and the German-Speaking Europe. I: Rossel, Sven H. (red.) (1994) *Ludvig Holberg: A European Writer – A Study in Influence and Reception*. Amsterdam: Rodopi.
- Gundersen, Dag (2003) *Norske synonymer blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Hall, H. Gaston (1984) *Comedy in Context: Essays on Molière*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Halvorsen, Haakon Hofgaard (1939) *Montaigne og Holberg*. Hovedoppgave i norsk – Universitet i Oslo.
- Hamm, Victor M. (1937) Addison and the Pleasures of the Imagination. *Modern Language Notes*, 52 (7): 498-500.
- Hansen, Aage m.fl. (1981-88) *Holberg-Ordbog. Bind 1-5*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Holberg, Ludvig (1992) *Moralske tanker*. Ved F. J. Billeskov Jansen og Jørgen Hunosøe, Borgen: Det danske Sprog- og Litteraturselskab. (Originalen utkom i 1744).
- Holberg, Ludvig (1991) *Niels Klims reise*. Oslo: Aschehoug. (Originalen utkom i 1741).

- Holberg, Ludvig (1986-8) *Memoarer. Brev til en høyvelbåren herre, bind I-II*. Oversatt av Trygve Sparre. Bergen: F. Beyer.
- Holberg, Ludvig (1944-54) *Epistler. Udgivne med Kommentar af F. J. Billeskov Jansen, bind I-VII*. København: H. Hagerup.
- Holberg, Ludvig (1860) *Holbergs Comedier i eet Bind*. København: Forlagt av bokhandler V. Pio. (Originalene utkom fra 1722-54).
- Hornby, A. S. m. fl. (1974) *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Howell, Wilbur Samuel (1961) *Logic and Rhetoric in England 1500-1700*. New York: Russell & Russell Inc.
- Huet, Marie-Hélène (1991) Monstrous Imagination: Progeny as Art in French Classicism. *Critical Inquiry*, 17 (4): 718-737.
- Höfer, Bernadette (2009) *Psychosomatic Disorders in Seventeenth-Century French Literature*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Johannesen, Georg (1994) Holberg og essayet. I: Holberg, Ludvig (1994) *Essays*. Utvalg ved Kjell Heggelund. Oslo: J. W. Cappelens forlag. (s. 111-136.)
- Krefting, Ellen (2005) *I begynnelsen er følelsen. En Studie av eksistensfølelsen som grensefigur i fransk tekst og tenkning fra Malebranche til Rossesau*. Oslo: Det humanistiske fakultet.
- Krefting, Ellen og Maurseth, Anne Beate (red). (2008) *Mennesket. Arven fra opplysningstiden*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag.

- La Mettrie (1996) *Machine man and Other Writings*. Oversatt av Thomson, Ann. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lund, Roger D. (2003) Infectious Wit: Metaphor, Atheism and the Plague in Eighteenth-Century London. *Literature and medicine*, 22 (1): 45-64.
- Malebranche, Nicolas (1980) *The search after truth*. Oversatt av Thomas S. Lennon og Paul J. Olscamp, Columbus: Ohio State University Press. (Originalen utgitt i 1675 under tittelen *La recherche de la vérité*).
- Mandeville, Bernard de (1730) *A treatise of the hypocondriack and hysterick diseases. In three dialogues*. London: Printed for J. Tonson.
- Mandeville, Bernard de (1962) *The Fable of the Bees*. New York: Capricorn Books. (Originalen utgitt i 1714).
- Milne, Anne (2006) Fables of the Bees: Species as an Intercultural Discourse in Eighteenth-Century Scientific and Litterary Texts. *L'Esprit Créateur*, 46 (2): 33-41.
- Molière, Jean Baptiste (1961) *Den innbildt syke*. Oversatt av André Bjerke, Oslo: H. Aschehoug & Co. (Originalen oppført første gang 1673 under tittelen *La Malade imaginaire*).
- Montaigne, Michel de (2004) *Essays. Bind 1*. Oversatt av Beate Vibe. Oslo: Aschehoug & Co. (Originalen utgitt i 1580-8 under tittelen *Les Essais*).
- Morris, Robert L. (1942) Addison's Mixt Wit. *Modern Language Notes*, 57 (8): 666-668.
- Myhre, Reidar (1969) *Holbergs pedagogiske idéer*. Oslo: Fabritius & Sønners Forlag.
- Nadler, Steven (red.) (2000) *The Cambridge Copanion to Malebranche*. Cambridge:

Cambridge University Press.

Nielsen, Erik A. (1984) *Holbergs komik*. København: Gyldendal.

Nyrnes, Aslaug (2002) *Det didaktiske rommet. Didaktisk topologi i Ludvig Holbergs Moralske Tanker*. Avhandling dr.art. Det Historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen.

Olsvig, Viljam (1913) *Holberg og England*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Page, Alex (1969) Faculty Psychology and Metaphor in Eighteenth-Century Criticism. *Modern Philology*, 66 (3): 237-247.

Paludan, Julius (1915) Holberg og England. *Edda*, 4: 342-356.

Paludan, Julius (1913[1]) *Fransk-Engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder*. København: Nationale forfatteres forlag.

Paludan, Julius (1913[2]) *Danmarks Litteratur i Holbertiden, med henblikk til den svenske*. København: Nationale forfatteres forlag.

Radant, Friedhelm (1977) *From Baroque to Storm and Stress 1720-1775*. London: Croom Helm.

Radner, Daisy (1978) *Malebranche. A study of a Cartesian System*. Assen: Van Gorcum.

Roberts, Marie Mulvey og Porter, Roy (red.) (1993) *Literature and Medicine during the Eighteenth Century*. London: Routledge.

Rousseau, G. S. (1981) Litterature and Medicin: The State of the Field. *Isis*, 72 (3): 406-424.

- Rousseau, G. S. (1971) Pineapple, Pregnancy, Pica and Peregrine Pickle, i Rousseau, G. S. & Boucé, P.-G. (1971) *Tobias Smollett: Bicentennial Essays*. New York: Oxford University Press.
- Rousseau, G. S. (1969) Science and the Discovery of the Imagination in Enlightened England. *Eighteenth-Century Studies* 3 (1): 108-135.
- Schulte-Sasse, Jochen (1986-87) Imagination and Modernity: Or the Taming of the Mind. *Cultural Critique*, 5: 23-48.
- Thorpe, Clarence DeWitt (1935) Addison and Hutcheson on the Imagination. *A Journal of English Litterary History*, 2 (3): 215-234.
- Thorsen, Frode (2004) Musikeren Ludvig Holberg. I: Dahlberg, Gunilla m. fl. (red) (2004) *Holberg i Norden*. Göteborg: Makadam Förlag.
- Thorsen, Frode (2005) «Naturlig sødhed» - om Holbergs musikalske smak. I: Tjønneland, Eivind (red.) (2005) *Den mangfoldige Holberg*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Thorsen, Frode (2006) «Intet syntes meg at være meer modbydeligt og unaturlig» - Om Holbergs operakritikk. I: Akselberg, Gunnstein m. fl. (red) (2006) *Holberg og essayet*. Bergen: Alvheim og Eide.
- Todd, Dennis (1995) *Imagining mosnters: Miscreations of the Self in Eighteenth-Century England*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vinje, Eliv (2000) *Eit språk som ikkje passar: Epideiktiske element i Holbergs reflekterande prosa*. Dr. art-avhandling ved Universitetet i Bergen: Nordisk institutt.
- Vogel, Dan (1981) Fancy and the Imagination and the Teaching of Litterature. *Journal of Aesthetic Education*, 15 (1): 5-15.

Wasserman, Earl R. (1949) Another Eighteenth-Century Distinction between Fancy and Imagination. *Modern Language Notes*, 64 (1): 23-25.

Werlauff, Erich Christian (1858) *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*. København: Samfundet til den danske Litteraturs Fremme.

Wilson, Philip K. (1992) Out of Sight, Out of Mind: The Daniel Turner-James Blondel Dispute Over the Power of the Maternal Imagination. *Annals of Science*, 49 (1): 63-85.

Wright, Georg Henrik von (1990) *Explanation and Understanding*. New York: Cornell University Press.